# Sosial işin nəzəriyyəsi və təcrübəsi-2

**1)Sosial işçi namizədi kimi fəaliyyət göstərəcək tələbənin təcrübə zamanı hansı məsələlərə riayət etməlidir?** (5) Sosial iş təhsilində təcrübə dərslərini: "tələbələrin bir məsləhətçi rəhbərliyi altında sosial xidmət müəssisələrində, təşkilatlarda və mühitlərdə müraciətçi sistemi ilə işləməsi və təhsil prosesi boyunca qazandıqları nəzəri bilik və bacarıqlarını reallaşdırdıqları bir proses" olaraq təyin edə bilərik. Dörd illik bakalavr sosial iş proqramında, tələbələrin fərdlər, ailələr, qruplar və icmalar üçün xidmətlər və rabitə sahələrində peşəkar mütəxəssislər olması hədəflənir. Sosial iş təhsili müddətində, sosial işin əsas bilik, bacarıq və dəyərləri nəzəriyyə və təcrübə bütövlüyü çərçivəsində təhsildə iştirak edən tərəflər arasında qarşılıqlı ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə yolu ilə əldə olunur. Bilikləri araşdırmaq, istehsal etmək, inkişaf etdirmək, bölüşmək və ötürmək prosesində fəal iştirak edən – başda tələbələr və müəllimlər olmaqla – tərəflər qarşılıqlı öyrənmə, inkişaf etdirmə və dəyişdirmə missiyasını öz üzərinə götürür və effektiv münasibət bacarıqlarını demokratik qarşılıqlı əlaqə mühitində, müəyyən dəyərlər çərçivəsində istifadə edirlər

**2)Sosial işçinin peşəsini icra edərkən qurumdakı rolları və vəzifələrini qruplaşdırın və ayrılıqda izah edin.** (10) Fərdlər, qruplar, ailələr, təşkilatlar və icmalarla işləyərkən sosial işçinin müxtəlif rollarda bilikli və bacarıqlı olması gözlənilir. Bu rollar peşə üzvləri tərəfindən sosial normalar, tarixi ənənələr, hüquqi tənzimləmələr və institusional siyasətlər nəzərə alınmaqla yaradılmışdır və peşəyə yeni başlayan sosial işçilərə məsuliyyət olaraq yüklənmişdir. Hər bir peşəkar rol altında müəyyən funksiyaları yerinə yetirmək nəzərdə tutulur. Məsələn, tibbi sosial iş sahəsində çalışan sosial işçi; bir agent, klinik terapevt, məsləhətçi və ya hadisə (keys) meneceri kimi müraciətçinin vəziyyətini dəyərləndirə bilər.
▪Vasitəçilik rolu Sosial işçi, müraciətçilərlə imkanlar və mənbələr arasında əlaqə qurulmasına kömək edən peşəkar bir mütəxəsisdir. Vasitəçilik rolunu yerinə yetirmək üçün sosial işçinin müraciətçilərin ehtiyaclarını müəyyənləşdirməsi, mövcud imkanlarını və müxtəlif mənbələrdən istifadə etmək motivasiyasını təyin etməsi və mənbələrə çatmasına kömək etməsi lazımdır. Sosial işçi bir humanitar yardım agenti olaraq çalışdıqları ölkənin proqramları və xidmətləri haqqında məlumatlara sahib olmalı, hər bir insanın güc və məhdudiyyətlərinə dair dəyərləndirmələrini müasirləşdirməli və qaynaqlara giriş prosedurunu başa düşməlidir

▪Vəkillik rolu Vəkillik sosial ədaləti təmin etmək və qorumaq üçün bir və ya daha çox şəxs, qrup və ya icma adından birbaşa təmsil olunma, cəlb olunma, dəstəklənmə və məsləhət vermə hərəkəti kimi müəyyən edilir. Sosial işçi vəkillik rolunu yerinə yetirərkən müraciətçinin dəyişiklik prosesində iştirak etmək və öz müqəddəratını təyinetmə hüququna hörmət etməlidir. Müraciətçi problemlərini həll etmək və ehtiyaclarını ödəmək üçün institusional dəstək almalıdır.

▪Təlimçi rolu Sosial iş praktikasının əsas məqsədi müraciətçilərin funksional olmayan davranışlarını dəyişdirmələrinə və təsirli sosial ünsiyyət vərdişləri qazanmalarına kömək etməkdir. Bu vəziyyət müraciətçilərə cəmiyyətin müəyyən qaydalarına, qanunlarına və normalarına riayət etməyi və öz davranışlarına dair sosial bacarıq və perspektivləri inkişaf etdirməyi öyrətməyi zəruri edir. Təlim aktı fərdi olaraq və ya qrup şəklində təqdimatlar etmək, interaktiv öyrənmə mühitləri yaratmaq və seminarlar verməklə həyata keçirilə bilər

▪Məsləhətçi və klinik rolu Məsləhətçi / klinik rolu fərdlərə, ailələrə və ya kiçik qruplara həyatlarındakı sosial və emosional problemlərin öhdəsindən gəlməyə kömək etmək üçün dəlillərə əsaslanan dəyərləndirmələr və müdaxilələr etməyi əhatə edir. Bu rolu yerinə yetirmək üçün sosial işçi insan psixologiyası və davranışı haqqında biliklərə sahib olmalıdır

▪Hadisə (case) menecerinin rolu Sosial işçinin bir hadisə meneceri kimi rolu, bir çox qurum tərəfindən göstərilən xidmətlərdən faydalanmaq məcburiyyətində qalan müraciətçilər üçün çox vacibdir. Hadisənin idarə olunması, müraciətçinin inkişafına və lehinə dəyişmək üçün müraciətçinin ehtiyac duyduğu müxtəlif xidmətlər və peşəkar müdaxilələrin təşkili, koordinasiyası, tətbiqi, izlənməsi və qiymətləndirilməsini əhatə edir. Hadisə meneceri kimi fəaliyyət göstərən sosial işçi, müraciətçinin ehtiyac duyduğu xidmət modellərini müəyyənləşdirməli və müdaxilə planı çərçivəsində lazımi qurumlara yönəltməlidir

**3) Sosial işçinin psixoloji davamlılıq, açıq fikirlilik və obyektivlik, etibarlı və bacarıqlı olmaq kimi əsas xüsusiyyətlərini nümünə göstərməklə izah edin**

Psixoloji davamlılıq İnsan: səhvləri, çatışmazlıqları və yetərsizlikləri olan bir varlıqdır. Bu baxımdan, heç kəs anadangəlmə mükəmməl olmasa da, sosial iş peşəsi ilə məşğul olacaq şəxsin psixoloji cəhətdən sağlam olması və xidmət etdikləri seqmentə diqqət yetirməsi vacibdir. Cəmiyyətin tərk edilmiş, çirklədilmiş və istismara məruz qalmış fərdləri ilə iş aparılan sosial iş sahəsində emosional

olaraq aşınmadan sağlam qalmaq çətindir. Çünki, davamlı olaraq problem dinləmək, riskə girərək məzlumları müdafiə etmək və müraciətçilərin gözləntilərini qarşılamağa çalışmaq sosial işçinin psixoloji cəhətdən aşınmasına səbəb olur. Sosial iş tətbiqi daxilində qurban fərdlərlə işləyən təşkilatlarda olan tələbələr, çox mürəkkəb hallarla qarşılaşmağa psixoloji cəhətdən hazır olmalıdırlar. Misal üçün: bir cinsi təcavüz qurbanı bir qız uşağının yaşadığı hadisəni bir sosial işçiyə danışarkən bir müşahidəçi və ya köməkçi olaraq o mühitdə olursanız, jest, mimika və ya şifahi ifadələrinizlə qurbana narahatlıq yaradacaq bir cəhd göstərməməlisiniz. Bundan əlavə, cinsi istismar hadisəsini dinlədikdən sonra daxili aləminizdə yaranan depressiyanı və ya məyusluğunuzu məsləhətçinizlə bölüşməlisiniz və psixoloji vəziyyətinizi bitərəf saxlamaq üçün kömək almalısınız. Açıq fikirli olma və obyektivlik Açıq fikirlilik, sosial işçinin öz dünyasının xaricindəki dünyanı tanıyıb, bilməsi aydınlaşdığı anlamına gəlir. Eyni zamanda sosial işçi öz daxili dünyasını bilməlidir və anlamalıdır. Sosial işçi diqqətli deyilsə, daxili dünyasını formalaşdıran standartları, dəyərləri, prinsipləri, qavrama ölçülərini və düşüncələrini müraciətçiyə köçürə bilər. Açıq fikirlilik, sosial işin həyata keçirilmə prosesinə əhəmiyyətli dərəcədə kömək edir. Bu xüsusiyyət sayəsində sosial işçi, öz duyğu, düşüncə və davranışlarından fərqli də olsa, müraciətçinin duyğularına, düşüncələrinə və davranışlarına uyğunlaşmağa çalışır. Müraciətçini olduğu kimi qəbul etmək üçün qərəzdən uzaq bir yanaşma tələb olunur. Obyektivlik: bir müraciətçi ilə münasibətdəykən eyni zamanda geri çəkilmək və müraciətçi ilə əlaqəli hadisələri və müsahibə zamanı baş verənləri dəqiq görmək qabiliyyətidir. Bəzən müraciətçilər problemlərini və ya vəziyyətlərini şişirtməyə və ya fəlakət etməyə meyllidirlər. Sosial işçinin obyektiv qiymətləndirməsi müraciətçinin bu qeyri-funksional ünsiyyət nümunələrini görmək üçün də vacibdir. Obyektivlik laqeydlik baxımından qəbul edilməməlidir. Sosial işçi müraciətçisinə şəfqət göstərərkən, müraciətçinin vəziyyətini yeni bir şəkildə qavraması və hadisəni fərqli bir ölçüdə görməsi üçün “əlavə göz və qulaq cütü” rolunu oynamalıdır (Hackney & Cormier, 2008). Etibarlı və bacarıqlı olmaq Sosial işçinin etibarlılığı ilə vurğulanmaq istəndiyi: etibarlı, məsuliyyətli, etik standartlara cavab verən və şəffaflıq xüsusiyyətinə sahib bir şəxs olmasıdır. Etibar hissi yaratmaq çətin bir işdir. Ancaq tək bir söz və ya jestlə bu güvən hissi qəfildən dağıla bilər. Etibarlı bir sosial işçi, müraciətçinin dediklərini gizlədə bilən, problemlərinə enerjili cavab verə bilən və müraciətçinin "özünü ifadə etdiyi üçün əsla peşman olmadığını" bildirən bir insandır. Etibarlılığı bir cümlə ilə ifadə etmək olar: "Bacardığınızdan çox vəd

verməmək və verilən sözsü mütləq yerinə yetirməkdir". Sosial işçi etibarlı bir insan kimi davranmamalı, etibarlı bir insan olmalıdır (Hackney & Cormier, 2008). İnsan davranışı ilə bağlı peşələr, etik standartlara yüksək səviyyədə sahib olmağı zəruri edir. Bir sosial işçi, müraciətçilərə kömək etmək üçün təcrübə sahəsində bilik, təcrübə və bacarıqlara sahib olmalıdır. Müraciətçiyə güvən hissi vermə, güclü tərəflərini dəstəkləmə və daha ümidli olmasını təmin etmək üçün sosial işçinin bacarıqlı olması lazımdır. Müraciətçinin problemlərinin həllində ehtiyac duyduğu köməyi və dəstəyi alması üçün sosial işçinin məsuliyyət daşıması, resursları və imkanları səmərəli şəkildə idarə etməsi gözlənilir. Bir sosial işçinin sərişтəsinə və ya təcrübəsinə olan inam artdıqca, sosial iş peşəsinin də nüfuzu artacaqdır.

**4)Təcrübədə sosial işə müdaxilə prosesindən bəhs edin və prosesinin mərhələlərini sxem təsvir üzərindən izah edin. (10)** Sosial iş təcrübələrində fərdin sosial funksionallığını təmin etmək və həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün problemli sahələrdə çoxsaylı və bütöv müdaxilələr etmək lazımdır. Ümumi sosial iş yanaşması əsasında həyata keçiriləcək bu müdaxilələr bir müddət ərzində müəyyən mərhələlərdən ibarətdir. Sosial iş praktikasında fərdlə, qrupla və ya cəmiyyətlə iş metodlarının tətbiq olunduğu bütün problemli sahələrdə planlaşdırılmış dəyişiklik prosesini başlatmaq və idarə etmək üçün nəzərdə tutulan müdaxilə mərhələləri, sosial işçiyə problemlə məşğul olmaq üçün sistematik olaraq rəhbərlik edir. Sosial müayinə və planlaşdırılmış dəyişiklik müddətini əhatə edən sosial iş müdaxiləsi, ardıcıl yeddi mərhələdən ibarətdir

Tanışlıq-ilkin dəyərləndirmə-planlaşdırma-tətbiqetmə-son dəyərləndirmə-sonlandırma-izləmə

Hər hansı bir sosial xidmət bölməsində çalışan sosial işçi, "ümumi sosial iş müdaxiləsi yanaşması" tətbiq etdiyinin fərqində olaraq, öncəliklə müraciətçinin olduğu yerdən işə başlamalıdır. Başqa sözlə, fərdin və ailənin mövcud vəziyyətini, ehtiyaclarını və problemlərini, həyat təcrübələrini, güclü tərəflərini, çatışmazlıqlarını və dəstək mexanizmlərini real şəkildə müəyyənləşdirməlidir. Dəyişiklik prosesinə başlamaq, fərdin və ailəsinin iştirakı ilə effektiv bir ilkin dəyərləndirmədən sonra mümkün olacaqdır. Planlaşdırılan dəyişiklik prosesini həyata keçirəcək sosial işçi praktikada bəzi prinsiplərə diqqət yetirməlidir (Sheafor & Horejsi, 2014):

-Sosial işçi əvvəlcə müraciətçinin müəyyən etdiyi, qavradığı və yaşadığı problemə və ya rahatsızlığa diqqət yetirməlidir.

-Sosial işçi ilk növbədə vəziyyəti və müraciətçiyə ən yaxın və tez təsir edən mühitin bu məqamlarına diqqət yetirməlidir.

-Sosial işçi bir və ya daha çox səviyyədə müdaxilə edəcəyini bilməlidir.

-Sosial işçi müxtəlif metd yanaşma və xidmətlərdən istifadə etməyə hazır olmalıdır.

**5) Tətbiq və müdaxilə mərhələsində hansı işlər görülməlidir? Sosial iş tətbiqində fəaliyyət sistemlərini nümunə üzərindən təhlil edin. (20)**

Tətbiq və müdaxilə Dəyişiklik çətindir və müraciətçilər dəyişiklik üçün addım atmaqdan qorxurlar və ya qeyrimüəyyəndirlər. Planlaşdırılan hədəflərə çatmaq üçün məlumat vermək, məsləhət vermək və ya bəzi hallarda hərəkətə keçməyə inandırmaq lazım ola bilər. Bu mərhələdə lazımsız və tələsik məsləhətlərdən qaçınmaq lazımdır. Müdaxilə mərhələsində hədəf davranışın gücləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün müraciətçilər dəstəklənməlidir. Məsələn, məktəbdən kənar qalma problemi olan bir uşağı cinayətə təhrik etdikdə, məktəbə getdiyində bəyəndiyi və ehtiyac duyduğu bir şey hədiyyə edilə bilər. Uşağın öz imicini gücləndirmək üçün müsbət dəstəklər verilməlidir. Misal üçün, təsdiq sözlərindən istifadə etmək və uşağa vacib olduğunu hiss etdirmək kimi psixoloji möhkəmləndirmələrdən istifadə edilə bilər. Müraciətçinin müdaxilə mərhələsində problem yaşamasına səbəb olan ailə problemlərinə müdaxilə etmək də vacibdir. Bu müddətdə ailənin sosial-iqtisadi dəstək ala biləcək təşkilatlara yönəldilməsi lazım ola bilər. İşsizlik probleminin həlli üçün iş məsləhətçilərinə yönləndirmə ola bilər və ya ev iqtisadiyyatı və idarəetməsi ilə bağlı maarifləndirmə ola bilərlər. Müraciətçilər əsasən köç, istismar, yoxsulluq, işsizlik kimi bir çox yıxıcı təcrübə ilə üzləşmiş insanlardır. Keçmişlərinə qalib gəlmək istəsələr də, özlərini çox vaxt gücsüz hiss edə bilərlər. Bəzilərində qəliblənmiş bir itki hissi var və onlar rədd edildiklərini və yox sayıldıqlarını düşünürlər. Bu mənfi və məhdudlaşdırıcı yanaşmaları aradan qaldırmaq və ya düzəltmək üçün sosial işçilər və təşkilatlar gücləndirməyə diqqət yetirməlidirlər (Sheafor & Horejsi, 2014).Müdaxilə mərhələsində müraciətçini və ailəsini mikro sistem kimi qəbul etməyin və bu sistemin ətrafındakı qaynaqları və imkanları aktivləşdirməyin yolları və üsulları axtarılmalıdır. Ekoloji sistem yanaşması baxımından sosial iş agenti və sosial işçi

dəyişikliyi başlayan sistem kimi qəbul edilə bilər. Sosial işçi, müraciətçi sistemində dəyişdirilməsi lazım olan məsələləri müəyyənləşdirdikdən sonra sosial resursları və imkanları təmsil edən fəaliyyət sistemini aktivləşdirməlidir. Misal üçün: oğurluq etdiyi üçün haqqında məsləhət tədbiri verilmiş 14 yaşlı uşağına (müraciət sistemi) kömək etmək istəyən ana, övladının məktəb yoldaşları ilə münasibətləri üçün dəstək almaq istəyir. Həm ana, həm də uşağın dəyişməsi lazımdırsa, hər ikisi hədəf sisteminə çevrilir. Sosial işçi yardım prosesinə uşağın müəllimi, məktəb direktoru və məktəb məsləhətçisini daxil edərsə, onlar fəaliyyət sisteminin bir hissəsi olur.

**6)Sosial risk araşdırma modeli çərçivəsində riskin mahiyyəti və əsas xüsusiyyətləri haqqında məlumat verin. (10)**

Risk, bir davranışın insanın həyatı, sağlamlığı, ətrafı, münasibətləri və s. baxımından arzuolunmaz, mənfi nəticələrə səbəb olma potensialı və ya ehtimalıdır. Risk faktorları müəyyən fiziki və ya zehni xəstəlik ehtimalını artıran vəziyyətlər (irq, cinsiyyət, yaş, çəki, irsiyyət, sosial mühit və s.) və ya davranışlardır (siqaret, alkoqol, narkotik istifadəsi və s.). Riskli qrup isə özlərini müəyyən bir fiziki, zehni və sosial əlilliyə meylləndirən ümumi xüsusiyyətlərə sahib insanlar qrupudur (Budak, 2005). Risk geniş mənada mütləq olmayan, lakin qarşılaşma ehtimalı əvvəlcədən proqnozlaşdırıla bilən hallar olaraq təyin edilə bilər. Bu tərif bizə şans, yəqinlik və ehtimal kimi anlayışları xatırladır. Risk, gözlənilməz bir zamanda meydana gələn zərərli bir mənfi vəziyyətdir. Xəstəlik, əlillik, qocalıq, qəza, istismar, ölüm kimi vəziyyətlər nümunə olaraq göstərilə bilər. Sosial risk, evdə yaşayan fərdlərin psixo-sosial funksionallıqlarını və ictimai həyatda aktiv bir üzv kimi iştirak etməsini məhdudlaşdıran və ya təhlükə altına alan; işsizlik, yoxsulluq, miqrasiya, ailədaxili münaqişə, şiddət, boşanma, təhsilə qatılmama, zehni xəstəliyi olan bir fərdə, əlilliyi olan fərdə, qayğıya ehtiyacı olan yaşlı bir fərdə, cəzalı və ya məhbus bir fərdə sahib olmadır. Daha ətraflı tərif versək risk:
•Müəyyən bir müddətdə hədəflənmiş bir nəticəyə çatmama, itkiyə və ya zərərə uğrama ehtimalı və ya təhlükəsidir.

• Gerçəkləşib gerçəkləşməyəcəyi dəqiq bilinmir, amma reallaşarsa, hədəfə çatmağa təsir göstərir.

• Bütün risklər mənfi olmaya bilər

• Strategiya və hədəflərə çatma qabiliyyətinə mənfi təsir göstərə biləcək təhdidlərin mövcud olma ehtimalı və yaradacağı təsirdir.

• Baş verdiyi təqdirdə maliyyət, vaxt, miqyas və ya keyfiyyət kimi bir və ya daha çox hədəfin reallaşmasına mənfi təsir göstərə biləcək qeyri-müəyyən hadisə və ya şərtdir.

**7)Qoruyucu-profilaktik xidmət sahəsi haqqında açıqlama verin. (5)**

Qoruyucu-profilaktik xidmətlər, bir problemi həll etməkdən daha çox risk altında olan fərdə, ailəyə və dolayı olaraq cəmiyyətə sosial və iqtisadi cəhətdən uzun müddətə faydalı olmağa yönəlmiş təcrübələrdir. Təbiətinə görə riskləri tamamilə aradan qaldırmaq mümkün deyil. Bununla birlikdə qoruyucu amillərin keyfiyyətini və sayını artıraraq tarazlığı qorumaq mümkündür. Araşdırmalardan əldə edilən nəticələr göstərir ki, həyatın ilk illərində fərdə verilən dəstək qısa müddətdə fərdin müvəffəqiyyətini və təhsilini artırır, uzun müddətdə isə təhsil səviyyəsi və gəlir səviyyəsinin artması, cinayət törətmə nisbətində azalma, başqa sözlə fərdin sosial-iqtisadi səviyyəsinin yüksəlməsinə və bunun nəticəsində sosial inkişafa töhvə verdiyini göstərir. Bütün həyatı belə təsirləndirən bu erkən dəstəkdən məhrum edilməsi fərdin həyatına hər cəhətdən mənfi yöndə təsir göstərir(Kartal,2008). Qoruyucu-profilaktik xidmətlər sahəsi son illərdə "erkən xəbərdarlıq sahəsi" kimi xarakterizə olunur. Erkən xəbərdarlıq sahəsində "çox dəyişkənli risk" anlayışı mühüm yer tutur. İnkişaf prosesi zamanı risk faktorlarının dəyişkən olması, erkən xəbərdarlıq sahəsində çalışan mütəxəssislərin, doğuşdan əvvəl risk faktorlarına əlavə olaraq, doğuşdan sonra və həyat prosesində ortaya çıxan digər risk faktorlarına diqqət yetirməsinə səbəb oldu. Erkən xəbərdarlıq sisteminin uzununa təsirlərini aşkarlamağı hədəfləyən araşdırmalardan əldə edilən nəticələr, genetik və sağlamlıqla əlaqəli faktorlar, uşaq istismarı kimi risk faktorlarından əlavə, sosial-iqtisadi faktorların da inkişaf baxımından risk yaradan hallar arasında olduğunu göstərmişdir (Erdil, 2010).

**8)Ailə və sosial mühit riskləri haqqında məlumat verin. Ailə ilə əlaqəli risk faktorlarını izah edin. (10)**

Ekoloji sistem yanaşması baxımından fərdi əhatə edən mikro, mezo və makro mühit şərtləri fərdin rifahına əhəmiyyətli təsir göstərir. Həm ilkin sosial mühit (ailə) ilə qarşılıqlı təsir, həm də ətrafdakı sosial sistemlərlə münasibət fərdin inkişafında vacibdir. Ekoloji yanaşma risklərə davamlılığı bioloji orqanizm (uşaq / şəxs) ilə ətraf mühit arasındakı əlaqəyə bağlayır. Burada bu əlaqənin məzmunu və keyfiyyəti, risklərin təsirini azaltmaq üçün bir amil olan dayanıqlıq səviyyəsini təyin

edir. Bu baxımdan risk ya xarici təhdidlər nəticəsində inkişaf edir, ya da lazımi və gözlənilən vəziyyətlər/imkanlar olmadıqda inkişaf edir. Bunlar uşağın təməl təcrübələrini və münasibətlərini məhrum edəcək və inkişafına mane olacaq qidalanma, zədə, sosial-iqtisadi və mədəni risklərlə yanaşı bioloji risklərdir: iqtisadi məhrumiyyət, işsizlik, təcavüzkarlıq, irqçilik kimi Tədqiqatlar ailə quruluşunun pisləşməsi ilə ailə üzvlərinin riskli davranışlara yönəldilməsi arasında birbaşa əlaqə olduğunu göstərir, çünki ailə uşağın sosiallaşdığı ilk qurumdur. Ailə ilə əlaqəli risk faktorları; ailənin dağılması, valideynlərin valideyn rollarını və vəzifələrini yerinə yetirə bilməmələri, ailədəki mənfi rol modelləri və sosialiqtisadi çatışmazlıqlar (Baykara-Acar & Gökçearslan-Çiftçi, 2011). Ailənin normal funksiyalarını yerinə yetirə bilməməsi daha çox uşaqları təsir edir və digər amillərin müdaxiləsi nəticəsində uşaqda normal olmayan davranış meydana gəlir. Bir çox eksperimental tədqiqatda, həyatın ilk illərində valideynlər və uşaqlar arasında sağlam bir bağlılıq qura bilməməyin psixopatologiyaya səbəb olduğu göstərilmişdir. Misal üçün; Qırx dörd nümunə hadisə araşdırmasından sonra ayrılıq və ana çatışmazlığı arasındakı əlaqəyə diqqət çəkən John Bowlby-nin fikrincə, uşaqların əsas problemi həyatlarının ilk illərində, ana fiquruna həqiqi bir bağlılıq yaratmaq imkanından məhrum olduqları üçün sevməyi bacarmamalarıdır

**9)Miqrasiya və şəhərsalma ilə əlaqəli risklərdən bəhs edin. . (10)**

Ailə quruluşuna təsir edən sosial nizamsızlıq və bərabərsizlik fenomeninin ən əsas səbəbi sənayeləşmə dövründə kənd yerlərində və ya daha kiçik yaşayış məntəqələrində yaşayan insanların böyük şəhərlərə köç etməsi və bu şəhərlərin böyüməsi müddətində sosial quruluşa və sosial nəzarətə təsir edəcək şəhər yaşayış yerlərindəki dəyişikliklərdir. Bu hərəkətlilik bərabərində mədəni dəyərlərin və sosial-iqtisadi vəziyyət başda olmaqla bir çox cəhətdən homogen olan cəmiyyət strukturlarının, ortaq məxrəci azalan və beləliklə əvvəllər mövcud olan sosial nəzarət gücünü itirmiş cəmiyyətlərə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycanın kəndlərindən böyük şəhərlərə köç edən ailələr, ümumilikdə məhəllə olaraq adlandırılan gecəqondular və üst quruluş xüsusiyyətlərindən yoxsul ərazilərdə həyatlarını davam etdirirlər. Köçmüş ailələrin uşaqlarının psixoloji-sosial inkişafına zərərli bir şəkildə təsir göstərə biləcək bir çox mənfi faktora sahib olan bu həyat tərzləri, uşaqlara hər zaman cinayət davranışı üçün zəmin hazırlayacaq şərtləri də əhatə edir.Miqrasiya, fərdlərin gələcək həyatlarının hamısını və ya bir hissəsini sərf etmək üçün daimi və ya müvəqqəti bir müddətə bir məskunlaşma vahidindən

digərinə yerləşmək üçün coğrafi yerdəyişməsini əhatə edən bir sosial dəyişiklik prosesidir. Sosial və iqtisadi dəyişiklik proseslərinin həm nəticəsi, həm də səbəbi kimi qəbul edə biləcəyimiz miqrasiya hər şeydən əvvəl özünəməxsus bir prosesdir. Bu prosesin ən vacib elementləri bunlardır: miqrasiyadan qaynaqlanan məskunlaşma, köç edən insanları və bütün bu ünsürləri əhatə edən köç etmə. Tarix boyu çox əhəmiyyətli bir sosial fenomen olan miqrasiya, cəmiyyətlərin sosial, mədəni, iqtisadi və siyasi formasiyasına birbaşa təsir edən amillerden biri olaraq qəbul edilir.

**10) Erkən xəbərdarlıq sisteminin əsas problemlərindən bəhs edin və sisteminin funksiyalarını praktiki nümunə əsasında izah edin. (20)**

Erkən xəbərdarlıq sisteminin əsas problemlərindən biri, fərqli xidmət modelləri və təşkilati strukturla işləyən qurumlar arasındakı əlaqə və koordinasiyanın səmərəli təmin edilə bilməməsidir. Hər qurumun prioritetləri və yanaşmaları fərqli olacağından, ön xəbərdarlıq sisteminin ehtiyac duyacağı məlumatların dəlillərə əsaslanan, etibarlı və obyektiv olmasını necə təmin etmək lazım olduğunu yaxşı planlaşdırmaq lazımdır. Bundan əlavə, əvvəllər heç bir müəssisədə qeydiyyatdan keçməmiş uşaq və ailələrə digər qurumlara məlumat bazasına daxil olmaq hüququ verilsə, uşağın və ailənin maraqları nəzərə alınmaqla informasiya təhlükəsizliyi təmin edilməlidir. Erkən xəbərdarlıq sistemində, risk araşdırması ilə əlaqədar beş əsas problem aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

• Təhsil sistemində risk şərtlərinin araşdırılması üçün mütəmadi olaraq bir iş aparılmaması,

• Təhsil sistemi daxilində profilaktik xidmətlərə üstünlük verilməməsi, vilayətdə mövcud olan qoruyucu-profilaktik xidmətləri bilinməməsi və ya uşaqları və ailələri effektiv istiqamətləndirilməməsi,

• Müəllimlərin dərs yükünün intensivliyi səbəbindən şagirdlər və onların valideynləri ilə həm yoxlama, həm də ətraflı müsahibə üçün vaxt çox məhduddur,
• Müfəssəl müşahidələr aparmağa imkan verən ev ziyarətləri vaxt sıxlığı səbəbindən edilə bilməz, səhiyyə işçiləri iş yükü səbəbiylə yoxlamalar üçün kifayət qədər vaxt ayıra bilmirlər,

• Ailə həkimləri və onlara bağlı səhiyyə işçilərinin 18 aydan sonra körpələri təqib etmə öhdəliklərinin performans meyarlarına daxil edilməməsi səbəbindən

əhəmiyyətsiz sayıla bilməsidir. Erkən xəbərdarlıq sistemindəki ön qiymətləndirmə sahəsi ilə əlaqədar: komandada işləmək üçün kifayət qədər sayda sosial işçinin olmaması, profilaktika fəaliyyətinə üstünlük verə biləcək bir sosial xidmət təşkilatının hələ qurulmaması, fərqli qurumlar tərəfindən göstərilən önləyici xidmətlərin qurumlar və mütəxəssislər tərəfindən bilinməməsi və xidmətlərin əməkdaşlıq və koordinasiyada işləməmələri, uşaqla əlaqəli qurumlarda kənar dəstək alma və rəhbərlik mədəniyyətinin olmaması kimi problemlər vurğulanmışdır. Erkən xəbərdarlıq sistemi, risk altındakı uşaqlar və ailələr sahəsində məlumat toplama, məlumat paylaşma, təhlil, qiymətləndirmə, rəhbərlik və izləmə kimi bir çox funksiyanı yerinə yetirəcəyi üçün təsirli bir risk idarəetmə sistemi olaraq dizayn edilməlidir. Əvvəlcə uşaqların məruz qalacağı əsas risk kateqoriyaları müəyyənləşdirilməli və daha sonra alt kateqoriyalar yaradılaraq ətraflı bir risk təsnifatı edilməlidir. Uşaqların və ailələrin ehtiyaclarını müəyyənləşdirmək üçün uşağın inkişaf amilləri, valideynlərin tərbiyə qabiliyyəti və ailənin ətraf mühit faktorları ətraflı qiymətləndirilməlidir. Bundan əlavə, ailənin miqrasiya və inteqrasiya problemləri, gəlirin iqtisadi uyğunluğu, mənzil şəraiti, sağlamlıq və təhsil imkanları nəzərə alınmalıdır. Bütün problem sahələrini mikro, mezzo və makro səviyyələrdə təsnif edərək ailənin bütün sistemlərlə münasibətlərini qiymətləndirmək və risk vəziyyətlərini ölçmək üçün bir model hazırlanmalıdır. Risklər uşaqlıq dövründə sağlam inkişafa mənfi təsir göstərir, uşağın inkişafında geri dönməz izlər qoyur və müsbət inkişaf imkanlarının (təhsil, sağlamlıq və s.) qaçırılmasına səbəb olur. Ailənin və ətraf mühitin mənbələri və imkanları, risklərin təsirini azaltmaq və uşağın inkişafını təmin etmək üçün vacibdir. Buna görə, erkən xəbərdarlıq sistemi daxilində risk altındakı uşaqları və ailələri uyğun xidmət modellərinə yönləndirilməsi və bütün uşaqların sağlam inkişafının dəstəklənməsi üçün sosial xidmətlər, sosial yardım və qoruyucu amilləri artıracaq fəaliyyətlərin ailələrin asanlıqla çata biləcəyi məhəllə səviyyəsində təşkilatlanmış olması lazımdır (Karataş & Dağdelen, 2014). Nəticədə: erkən xəbərdarlıq sistemi riskləri qruplaşdıraraq təsnif edə bilən, məlumat mübadiləsi təmin edən, izləmə və təqib edə bilən, ümumi bir dil və anlayış inkişaf etdirə bilən, istifadəsi praktik bir sistem olmalıdır.

**11)Müdafiəyə ehtiyacı olan uşaqlar kimlər hesab olunur? Uşağın qoruma altına alınması prosesini izah edin. (5**)

"Müdafiəyə ehtiyacı olan uşaq", fiziki, mənəvi və əxlaqi inkişafı və ya şəxsi təhlükəsizliyi təhlükə altında olub: 1. Ana və ya atasız, hər ikisi olmayan, 2. anası və ya atası və ya hər ikisi də bilinməyən, 3. Anası və atası və ya hər ikisi tərəfindən tərk edilmiş, 4. Anası və ya atası tərəfindən laqeydlik göstərilib; fahişəlik, dilənçilik, alkoqollu içki içmək və ya narkotik maddə istifadə etmək kimi hər cür sosial təhlükə və pis vərdişlərə qarşı müdafiəsiz qalan və boşluğa sürüklənən uşaqdır.Buna görə yuxarıda göstərilən çatışmazlıqlardan birinə və ya bir neçəsinə sahib olan uşaq qorumaya ehtiyacı olan uşaqdır və bu uşağın dövlət zəmanəti altında sosial xidmətə ehtiyacı var. Bir uşağın qoruma altına alınması prosesi aşağıdakı şəkildə aparılır: Müdafiəyə ehtiyacı olan uşağın varlığı rəsmi müraciət və ya bildirişlə əlaqədar orqanlara bildirilir. Müraciətdən sonra uşaq və ailəsi ilə bağlı Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən ətraflı araşdırma aparılır və sosial müayinə hesabatı hazırlanır və qorunma səbəbləri bildirilir. Digər zəruri sənədlərlə yaradılan sənəd mühafizə orderi və ya təminat tədbiri üçün səlahiyyətli və əlaqədar məhkəməyə göndərilir. Uşağın vəziyyəti dərhal qorunma tələb edərsə, "təcili qoruma qərarı" müvafiq məhkəmədən alınır və institusional baxıma verilir. Müdafiəyə ehtiyacı olan uşağın qorunma altına alınmasını tələb edən şərtlərin aradan qaldırılması halında, uşağın qorunma qərarı, yerli icra rəhbərliyinin təklifi ilə, müvafiq məhkəmə tərəfindən sosial müayinə hesabatı nəzərə alınmaqla ləğv edilə bilər. Müdafiə altına alınan uşaq yaşına, cinsinə və inkişaf xüsusiyyətlərinə görə uyğun bir uşaq bağçasına və ya uşaq evinə yerləşdirilir. Bundan əlavə, övladlığa götürmə, ailənin qorunması və sosial-iqtisadi dəstək və ailə əsaslı qayğı kimi modellər vasitəsilə ailə əsaslı xidmətlərin genişləndirilməsi istiqamətində işlər aparılır. Körpələr evi, uşaq evi, kimi müəssisələrdə qalan uşaqlar yaş, cins xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırılır. Uşaq evləri 0-6 və 7-12 yaş arası qız və oğlan uşaqlarının himayə və qoruma altındakı müəssisələr rolunu oynayır. Oğlan və qız uşaq evində eyni müəssisədə olsalar da, müəssisə daxilində fərqli şöbələrdə qalırlar. 13-18 yaş arası uşaqlara və yeniyetmələrə xidmət göstərən uşaq evləri ayrı binalarda qızlar və oğlanlar üçün yataqxana kimi xidmət edir. Uşaq evləri və internatlar, böyük qrupların birlikdə qaldığı, ictimai həyat qaydalarının tətbiq olunduğu rəsmi səviyyədə qurum özəlliyinə malikdir. Körpələr evi, beş və ya səkkiz uşağın bir mənzildə birlikdə yaşadığı və qonşuluq münasibətlərini inkişaf etdirmə fürsətinə sahib olduğu cəmiyyətə əsaslanan bir institusional qulluq modelidir. “Uşaq evləri və ya internat

uşaqları” kimi damğalanmaqdan uzaq olduqları üçün, uşaq evində qalan uşaqların özlərinə olan hörmətləri psixo-sosial baxımdan daha yaxşıdır.

**12)Cinayət törətmiş uşaqlar üçün həyata keçirilən qoruyucu və dəstəkləyici ehtiyat tədbirlərini şərh edin. (5)**

Məsləhət tədbiri: Bu uşaq baxımı üçün məsuliyyət daşıyan uşaq yetişdirən insanlar haqqında; uşaqların təhsili və inkişafı ilə bağlı problemlərinin həllində yol göstərməyə yönəldilmiş rəhbərlik tədbirlərdir. Bu tədbir qərarı uşağı ailəsi yanında qorumaq və ya uşaq üçün verilən başqa bir tədbiri həyata keçirmək üçün uşağa rəhbərlik etmək məqsədi ilə tətbiq olunur. Təcrübəli və təlim keçmiş bir sosial işçi tərəfindən uşağa və ailəsinə məsləhət verilməsi həyata keçirilir. Məsləhət tədbiri ilk növbədə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən həyata keçirilir. Bundan əlavə, Təhsil Nazirliyinin Rəhbərlik və Tədqiqat Mərkəzlərində və bənzər yerli özünüidarə qurumlarında yerinə yetirilə bilər. Təhsil tədbiri: Təhsil tədbiri, uşağın bir təhsil müəssisəsinə gəlməsini təmin etmək, mümkün olmadıqda xüsusi tədbirlər görmək və uşağı peşə kursuna yerləşdirmək məqsədi daşıyan tədbirlərdir. Təlim tədbiri Təhsil Nazirliyi və Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiə Nazirliyinin müvafiq bölmələri tərəfindən həyata keçirilir. Cinayətə sürüklənmiş uşaq məcburi təhsil yaşındadırsa, onun rəsmi təhsilə davam etməsi təmin edilir. Məktəb mühitindəki harmoniyanı artırmaq üçün rəhbərlik xidməti və sinif müəllimi maraq və bacarıqlarına uyğun olaraq ictimai fəaliyyətlərə, idman və sənət fəaliyyətlərinə yönəldilir (Rəsmi Qəzet, 2005). Sağlamlıq tədbiri: Sağlamlıq tədbiri, uşağın fiziki və psixoloji sağlamlığının qorunması və müalicəsi və narkotik aludəçilərinin müalicəsi üçün tələb olunan müvəqqəti və ya daimi tibbi yardım və reabilitasiya tədbiridir. Cinayətə sürüklənmiş uşağın ruhi sağlamlıq pozğunluğu cəmiyyət üçün təhlükəlidirsə, sağlamlıq tədbirinin yüksək təhlükəsizliyi olan səhiyyə müəssisələrində həyata keçiriləcəyi proqnozlaşdırılır. Tədbir qərarlarının həyata keçirilməsinə dair qaydada; alkoqol və ya maddə asılılığı olan uşaqların müalicəsi üçün uşaqların razılığı istənilməyəcəyi bildirilir. Səhiyyə Nazirliyinə bağlı təşkilatlar sağlamlıq tədbirinin həyata keçirilməsindən məsuldur . Baxım və sığınacaq tədbirləri: Baxım və sığınacaq tədbirləri ailələrindən kənarda qorunması lazım olan uşaqlar ilə sığınacaq yeri olmayan uşaqlı və ya həyatı təhlükə altında olan hamilə qadınlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Baxım tədbiri, uşağa qulluq etməkdən məsul olan şəxs hər hansı bir səbəbə görə vəzifəsini yerinə yetirmədiyi təqdirdə, uşağa rəsmi və ya özəl baxım evində və ya qoruyucu ailə xidmətlərindən

faydalanmaq və ya yerləşdirmək şəklində tətbiq olunur. Sığınacaq tədbiri, sığınacaq yeri olmayan uşaqları olan insanlar və ya həyatı təhlükədə olan hamilə qadınlar üçün uyğun bir yer təmin etmək şəklində tətbiq olunur. Baxım və yerləşmə tədbirləri əmək və əhalinin sosial müdafiəsi nazirliyinin müvafiq qurumlarında tətbiq olunur. Bundan əlavə, müvafiq qurumlar sığınacaq tədbirinin həyata keçirilməsinə görə məsuliyyət daşıyırlar.

**13)Eriksonun fərdin psixo-sosial inkişafı haqqında nəzəriyyəsinin ilk 3 dövrünü izah edin. (10)**

Əsas güvənə qarşı güvənsizlik dövrü 0-1 yaş Erikson, bir insanın psixoloji cəhətdən sağlam olması üçün zəruri olan bir çox şərtlər daxilində "əsas güvən hissi"nin olduğunu söyləyir. Onun sözlərinə görə, əsas güvən hissi həyatın ilk illərindəki təcrübələrdən qaynaqlanan dünyaya və digər insanlara qarşı ortaq münasibətdir. Erikson, körpəlik təcrübələrindən güvənin cəminin daha çox göstərilən qidaya və ya sevgiyə deyil, baxıcı ilə münasibətlərin keyfiyyətinə bağlı olduğunu düşünür. Ananın və ya tərbiyəçinin uşağın ehtiyaclarını qarşılayarkən onu sevməsi, nəvaziş göstərməsi, isti münasibət və qayğı göstərməsi uşaqda güvən hissinin təməlini yaradır. Anasının və ya baxıcısının onu sevdiyinə inanan uşaq, böyüklərə və ətrafdakı dünyaya güvənir və özünü sevməyə layiq görür. Ana və ya tərbiyəçi tərəfindən rədd edilən, soyuq davranılan, ehtiyacları düzgün və vaxtında ödənilməyən uşaq, özünə və ətrafına qarşı güvənsiz və başqaları ilə münasibət qurmaqda bacarıqsız olur. Bu güvənsizlik, gələcəkdə müsbət həll olunana qədər bütün inkişaf mərhələlərində davam edir. Sərbəstliyə qarşı şübhə və utanc dövrü 1-3 yaş Uşaqlar yetkinlərə etibar etdikdə və əsas ehtiyaclarının qarşılanacağını başa düşdükdə, valideynlərinin və ya baxıcılarının himayəsindən çıxmağa çalışırlar. Bu dövrdə gəzə bilən, tualet nəzarətini davam etdirə bilən və başqaları ilə ünsiyyət quracaq qədər danışa bilən uşaqlar ətraf mühitinə nəzarət etmək və güclərini göstərmək istəyirlər. Valideynləri və ətrafdakıları bacardıqlarını və edə bilmədiklərini sınayırlar. Bu dövrdə ətraflarını sərbəst araşdıra biləcəkləri çevik bir mühitlə təmin olunan uşaqların müstəqillik hisslərinin təməlləri özləri tərəfindən yeməyə, əşyalarını toplamağa, geyinməyə, paltarlarını seçməyə təşviq edilir, qarşılaşdıqları bəzi problemləri həll etmək üçün qoyulur. Digər tərəfdən, övladlarını həddindən artıq qoruyan, ətrafdakı obyektləri və hadisələri kəşf etmələrinə icazə verməyən və davranışlarına daima müdaxilə edən böyüklər, uşaqlarda özünə inam, utanc və qərarsızlıq hissinin inkişafına səbəb olur.

Təşəbbüskarlığa qarşı günahkarlıq dövrü 3-6 yaş Erikson, bu dövrdə uşağın özünə bir insan kimi inanma hissinin güclü olduğunu və bir insan olaraq nələr edə biləcəyini kəşf etməyə çalışdığını söyləyir. Təşəbbüs, hərəkət etmək və özünü göstərmək istəyini əhatə edir. Bu dövrdə Eriksona görə; a) Uşaqlar getdikcə sərbəst gəzməyi öyrənirlər və bu səbəbdən hədəflərinə çatmaq üçün daha geniş və məhdudiyyətsiz bir şəkildə özləri üçün bir yer qururlar. b) Uşaqlar başa düşmədikləri mövzuları tam anlamağa çalışırlar və davamlı olaraq çoxsaylı mövzularla bağlı suallar verə bilərlər. c) Uşaqların düşüncə və təxəyyülündə artım müşahidə olunur. Yetkinlər uşaqların səylərini dəstəkləyirsə, onların təşəbbüskarlıq hissi inkişaf edir. Günah tez-tez danlanan və əngəllənən uşağın içində inkişaf edir. İddiası cəzalandırılan uşaq, bu dövrdə və gələcək həyat dövrlərində etdiklərinin səhv olduğunu düşünə bilər və özünü günahkar hiss edə bilər

**14)Şəxsiyyət qazanmağa qarşı şəxsiyyət qarışıqlığı dövrünü nümunə əsasında izah edin. (10)**

Eriksona görə kimlik hissi, bədənində evdə hiss etdiyi, hara getdiyini bildiyi və onun üçün vacib olan insanların onu qəbul etdiyi hissdir. Eriksona görə: şəxsiyyət inkişafı nə gəncliklə başlayan, nə də gəncliklə bitən bir proses deyil; həyat boyu inkişaf edir və dəyişir. Yetkinlik dövründə fiziki görünüşdəki dəyişikliklər, inkişaf etməkdə olan idrak qabiliyyəti və yetkinlik dövründə iş, evlilik və gələcəyə dair əhəmiyyətli qərarlar vermə vaxtı olması şəxsiyyətlə əlaqəli kəşf etmə davranışının güclənməsinə səbəb olur. Yetkinlik dövründə fərdlər idrak, fiziki və psixoloji dəyişikliklər nəticəsində cəmiyyətin gözləntiləri ilə qarşı-qarşıya qalırlar. Bir tərəfdən uşaqlıq şəxsiyyətlərinin qorunması və özünün mövcud qavrayış tarazlığını qorumaq üçün səylər, digər tərəfdən, sosial gözləntilər yeniyetmələrdə dəyişiklik tələb edir. Bu vəziyyətdə yeniyetmə şəxsiyyətini yenidən müəyyənləşdirməli və cəmiyyətdə yer tutmalıdır.Eriksona görə, yetkinlik dövründə şəxsiyyət böhranından keçmək normal inkişafın bir hissəsidir. Bu böhran dövrü, daha əvvəl qəbul edilmiş fikirlərin, dəyərlərin və inancların sorğulanmasını, fərqli inanc sistemlərinin və həyat tərzlərinin kəşfini əhatə edir. Başqa sözlə, kimlik hissinin formalaşmasında yeniyetmələrin “təməl inama qarşı inamsızlıq”, “sərbəstliyə qarşı şübhə və utanc”, “təşəbbüskarlığa qarşı günahkarlıq” və “çalışqanlığa qarşı çatışmazlıq” dövründə hansı bir prosesi keçməsi və bu müddətdə hansı xüsusiyyətləri qazandıqları vacibdir. Bu xüsusiyyətlər, “şəxsiyyət qazanmağa qarşı

şəxsiyyət qarışıqlığı” dövründə yenidən qiymətləndirilir və güc olaraq yenidən ortaya çıxır. Yeniyetməlik dövründə bu dəyərləndirmə prosesinin yetərli və uyğun olması, pozitiv bir şəxsiyyət əldə edə bilmənin və bu dəyərləndirmənin yetərincə və uyğun şəkildə edə bilməməsi şəxsiyyət qarışıqlığına səbəb olur.

**15) Uşaqlar üçün institusional baxım xidmətlərini ailə mühitinidə olan xidmətlərlə müqayisəli təhlil edin. İnstitusional baxımın uşaqların psixososial inkişafına mənfi təsirlərini səciyyələndirin.**

İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün institusional qayğı əvəzolunmaz bir vəziyyət olsa da, kimsəsiz və ehtiyacı olan uşaqlara göstərilən xidmət baxımından günümüzün müasir dünyasında birinci olmaq arzuolunan deyil. Çünki çox sayda uşağın yaşadığı, az sayda personalın çalışdığı və avtoritar bir nizam-intizamla idarə olunan sadə tipli qulluq modelinin uşağın sağlam inkişafına mənfi təsirləri araşdırmalarla aşkar edilmişdir. Ana və atanı əvəz edə biləcək institusional baxımda tək və davamlı bir şəxs olmadığı üçün uşaqlar müxtəlif çətinliklərlə qarşılaşırlar. İnstitusional baxımdakı məhrumiyyətlər, uşaqların normal inkişafını ləngitməklə yanaşı bəzi uyğunsuz davranışların ortaya çıxmasına səbəb olur (Tümkaya, 2005). Ailədən alınaraq institusional baxıma verilən uşaqlar üçün institusional mühit ailəyə çevrilir. Bu səbəbdən də müəssisə, uşağın duyğusal ehtiyaclarını ödəməli, təhsil və sosiallaşma təmin etməli və ailə mühitində olduğu kimi ona nəzarət etməlidir. Lakin internatlarda və uşaq evlərində böyüyən uşaqların inkişafını araşdıran araşdırmaçılar onların fiziki, emosional, sosial, dil və idrak inkişafına mənfi təsir göstərdiyini ortaya çıxarmışlar. Ailələri ilə böyüdülmüş uşaqlarla müqayisədə bu uşaqlarda daha yüksək sağlamlıq, depressiya, narahatlıq, hiperaktivlik, təcavüz, diqqət pozğunluğu və davranış pozuqluğu göstərdikləri ortaya çıxmışdır. Müəssisədə yaşayan uşaqların ümumi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq; davranış pozğunluqları və ətraf mühitə qarşı biganəlik, laqeydlik, zəif iddialılıq, marağın azalması, öyrənməyə laqeydlik, emosional çatışmazlıq, təhsildə və peşə həyatındakı uğursuzluq, şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə uyğunsuzluq və etibarsızlıq, təcavüz, icazəsiz dostların əşyalarını götürmək və digər zehni problemlər görülə bilər. İnstitusional baxımda böyüyən uşaqlar, emosional stimulun olmaması səbəbindən sosial münasibətlər qura bilmirlər, maraqlananlara qarşı şübhəli və həssas davranırlar, bədbəxt, laqeyd, qapalı və depressif bir əhval nümayiş etdirirlər. Onları sevən və onlara güvənə biləcək bir model olmadığından, digər insanlara qarşı sevgi göstərməyi öyrənməzlər və sevgi bağları olan insanlara

bağlana bilməzlər (Erol, 2004). İnstitusional baxımın iki ən böyük çatışmazlığı olan "ana məhrumiyyəti" və "stimul çatışmazlığı" üçün bir həll yolu tapılarsa, institusional baxımda uşaqların ruhi sağlamlığı və şəxsiyyət inkişafı normal ola bilər. Bir uşaq bağçasında və ya uşaq evində işləyən bir sosial işçi düşüncə problemləri və xüsusən də yeniyetmələrdə diqqət problemləri, problemlərin içəridən çıxarılması və xaricə ötürülməsi üzərində işləməlidir. Müvafiq mənbələrdə qorumaya ehtiyacı olan uşaqlarda hiperaktivlik və diqqət çatışmazlığının vurğulanması lazım olduğu vurğulanır. Bundan əlavə, damğalanma, bir insanın sosial vəziyyətini, ictimai münasibətlərini pozan, özünə inamı azaldan, tənhalığı, ümidsizliyi və psixoloji simptomları artıran bir şərtdir. Uşağın məktəb yoldaşlarından və sosial mühitdən kənarlaşdırılması mənasını verən damğalanmanın emosional və davranış problemlərini artıran əhəmiyyətli bir amil olduğu müşahidə edildi. İnstitusional qayğıda yaşayan uşaqlar sosial mühakimələrlə üzləşirlər. Uşaqların hər ikisi də yalnız sosial dəyər mühakimələrinin öhdəsindən gəlməli və fərdi çətinliklər yaşamalıdırlar (Saçan, 2010). Hər hansı bir səbəbdən ailələrindən çox erkən ayrılan körpələr və uşaqlar, xüsusilə sadə tipli qulluq modellərində davamlılıq göstərən bir yetkin ilə isti, sevgi dolu birə-bir münasibət qurma şansına sahib deyillər. Körpələr və uşaqlar ac və ya susuz olduqda deyil; qurumun müəyyən etdiyi vaxtlarda bəslənməlidirlər. Ac olanda onu qidalandıran, isladıqda onu məhəbbətlə təmizləyən və onunla danışa bilən ananı əvəz edən bir baxıcı yoxdur. Bu səbəbdən sevgi və inamın verilə bilmədiyi belə bir şəraitdə uşaqlar zehni, sosial və mənəvi inkişafı baxımından ailədə böyüyən həmyaşıdlarından geri qalırlar. Ana məhrumiyyətinə məruz qalan uşaqların problemləri bütün inkişaf sahələrində sadalandıqda, aşağıdakı tapıntılar nəzərə çarpır: Sosial qarşılıqlı fəaliyyətdə uğursuzluq göstərir, baxıcılara və digərlərinə qarşı yanaşma, qaçınma reaksiya və həssaslıq göstərirlər. Sosial qarşılıqlı münasibətə laqeyd yanaşsalar da, bəzən gizliliklərini açdıqları və tanımadıqları insanlara təsirlərini ortaya qoyduqları üçün ayrı-seçkilik etməməyə meyllidirlər. Digər problemlər arasında; yuxuda çətinliklər, yeməkdə çətinliklər, davranış problemləri, dilin inkişafında və tələffüzdə çətinliklər, qorxu və təşviş hissi, təkbaşına və başqaları ilə oynamaqda çətinlik, qəzəbi idarə etmək və uyğunlaşmaq kimi çətinliklər dəyişikliklərə, uzun müddət həssaslığı hiss edə bilməmə nəticəsində yaranan eşitmə problemləridir. İşləmə çətinliklərinə, parlaq işığa həddindən artıq və ya aşağı həssaslığa, toxunma həssaslığına və aşağı stimul həddinə səbəb olan "Eşitmə məhrumiyyəti" müşahidə olunur. Ana

məhrumiyyətinə məruz qalan uşaqlar arasında dildə ən çox rast gəlinən problemlər ifadə və sərbəst danışa bilməmələrdir və məlumatların saxlanması, təhlili və təşkili, ötürülməsi və işlənməsində problemlər, oxu və riyazi bacarıqlarında problemlər müşahidə olunur. Bununla birlikdə, mücərrəd anlayışların, müqəddimələrin istifadəsini əhatə edən mürəkkəb cümlələri, sifətləri və sualları başa düşməkdə çətinlik çəkirlər. Müəssisədə qalan uşaqların xüsusiyyətlərinə baxdıqda, müəssisədə qalmağın ən böyük təsirlərinin fiziki və nevroloji təsirlərindən sonra zəkaları və dil inkişafı üzərində olduğu görülür. Bütün bu mənfi cəhətlərə baxmayaraq, uşaqlar institusional baxımda ailə mühitində yaşadıqları mənfi münasibət və davranışlardan, fiziki, emosional və sosial inkişaflarını təhdid edən risklərdən uzaq yaşamaq imkanına sahibdirlər. Əlavə olaraq, uşaq hüquqları haqqında qanununa uyğun olaraq həyata keçirilmiş qayğı tədbiri sayəsində dövlət, uşağa müəssisədə qulluq edərkən sağlamlıq problemləri səbəbiylə müalicə almasını və təhsillərini davam etdirməsini, ailənin mövcud vəziyyəti və ailəni uşaqları ilə yenidən birləşdirməsi ilə bağlı məsləhət almasını təmin edir. Bu şəkildə institusional qayğı ailənin və uşağın sağlam funksionallıq qazanmasına kömək edir.

**16)Himayədar ailə xidmətinin mahiyyətini açıqlayın. (5)**

Himayədar ailə xidməti, müxtəlif səbəblərdən öz ailəsi tərəfindən baxıla bilməyən qorumaya ehtiyacı olan uşaqların ailəsi və ya onlara müvəqqəti və ya daimi qulluq göstərən, pullu və ya könüllü olaraq ailəsi və ya dövlət nəzarəti altında, tərbiyəsidir. Uşaqların sağlam inkişaf etmələri üçün onları qoruyacaq, sevəcək, dəstəkləyəcək, güvən təmin edəcək, sosial və maddi ehtiyaclarını qarşılayacaq isti bir ailə mühitinə ehtiyac var. Uşaqların ehtiyaclarının mütəmadi olaraq ödənildiyi isti bir ailə mühitində böyüdükləri zaman sağlam bir fərd ola biləcəyi elmi cəhətdən sübut edilmişdir. Şübhəsiz ki, valideynlər də övladlarını ən yaxşı şəkildə böyütmək üçün səy göstərirlər. Ancaq həyat həmişə düşündüyü kimi olmaya bilər. Bəzi ailələr bütövlüyünü qoruya bilmir və zehni, fiziki və ya psixoloji problemlər və ya iqtisadi çatışmazlıq, boşanma və ölüm kimi sosial problemlər üzündən övladlarının ehtiyaclarını təmin edə bilmirlər. Bu cür hallarda uşaqlara kömək etməyin ən yaxşı yolu, öz ailələrinin şəraiti yaxşılaşana qədər başqa bir ailəyə baxılmasıdır. Bu səbəbdən bütün dünyada olduğu kimi qorunmağa ehtiyacı olan uşaqlar üçün ən çox seçilən qayğı növü, ölkəmizdə də ailə himayəsidir. Himayədar ailə baxımının uşağa göstərdiyi ailə mühiti sağlam uşağın psixo-sosial inkişafı üçün

vacibdir. Himayədar ailə xidmətinin məqsədi mürəkkəb və problemli bir dövrdə uşağa diqqətlə yanaşmaq və uşağın bu dövrdən sağ çıxmasını və normal həyatını davam etdirməsini təmin etməkdir. Himayədar ailə, ailələri, məktəbləri və ətrafları ilə münasibətlərini qoruyaraq uşaqlara kömək edir.

**17)Bir uşağın himayədar ailəyə yerləşdirilməsində məqsəd nədir? Himayədar ailə modellərindən bəhs edin. (5)**

İnstitusional baxım altında olan uşaqların öz ailəsinin şərtləri yaxşılaşana qədər fərdi qayğı və məhəbbətlə böyüyə biləcəyi başqa bir ailənin yanında qayğı göstərilməsi üçün himayədar ailə xidmətindən faydalanmaları sağlam inkişafı baxımından vacibdir.Bir uşağın himayədar ailəyə yerləşdirilməsində məqsəd:

• Uşağın qayğıkeş və dəstəkləyici bir ailə mühitində qorunaraq adekvat qayğı alması;

• Uşağın çox erkən yaşda ayrılığın öhdəsindən gəlmək və mənfi həyat təcrübələrindən qaynaqlanan emosional problemlərinin yaxşılaşdırılması;

• Uşağın travma almadan bu dövrü keçməsini və uşaq üçün mürəkkəb və problemli bir dövrə diqqət yetirərək, normal həyatını davam etdirməsini təmin etmək;

• Uşağın gələcəyi üçün qalıcı bir planın hazırlanması və həyata keçirilməsidir. Qohum və ya yaxın ətraf himayədar ailə modeli: Valideynlərdən və ya qəyyumlardan başqa qan bağları olan qohumlar və ya uşağın təmasda olduğu, tanıdığı baxıcı, qonşu kimi yaxın ətrafında olan, üstünlük verdikləri halda ən azı əsas valideyn təlimi çərçivəsində təhsil almış fərd və ailələrin göstərdiyi qayğıdır. Müvəqqəti himayədar ailə modeli: Təcili qorumaya ehtiyacı olan və ya haqqında bir xidmət planı qurulmayan və institusional baxıma qoyulmayan və ya özü üçün planlaşdırılan xidmət modelindən müxtəlif səbəblərdən hələ faydalana bilməyən uşaqlar üçün, əsas valideyn təliməri və Himayədar Ailə Birinci və İkinci Səviyyə Təhsili almış peşəkar insan və ailələrin saxladığı bir neçə gün ilə ən çox bir ay arasında dəyişən qayğıdır. Müddətli himayədar ailə modeli: Qısa müddət ərzində öz ailələrinə qaytarılma imkanı olmayan və ya daimi olaraq ailələrinin yanına yerləşdirilə bilməyən uşaqlara üstünlük verilən əsas valideyn təlimi və Himayədar Ailə Birinci Səviyyə Təhsili almış fərd və ailələr tərəfindən göstərilən qayğıdır. İxtisaslaşdırılmış himayədar ailə modeli: Xüsusi çətinlikləri və ehtiyacları olan

uşaqlara dəstək ola biləcək bakalavr təhsilinə sahib olan və ya valideyinlərdən biri ən azı orta əhsil səviyyəsində olmaq üzrə əsas valideyin təhsili, Himayədar Ailə Birinci və İkinci Səviyyəli təlim almış, fərd və ailələr tərəfindən göstərilən qayğıdır.

**18)Himayədar ailə olmanın şərtlərini təhlil edin. (10)**

Qəyyumların və himayəçilərin hüquq və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilir.Dözümlü, səbirli, çevik, təhlükəsiz və mərhəmətli bir mühit təmin edə bilən, bir uşağının həyatında sevgisi ilə bir dəyişiklik etmək istəyən, qanunvericilikdə göstərilən şərtlərə cavab verən və faydasına xidmət etməyə hazır olduğunu hiss edən hər kəs müvafiq qurum ilə əməkdaşlıqda uşaqlara himayədar bir ailə ola bilər. Himayədar ailə olmaq istəyən namizəd valideyinlər Azərbaycanda bir vətəndaş və daimi yaşayan olmalıdır. 25-65 yaş arası, ən azı orta məktəb məzunu, normal gəlirli, evli və ya subay, övladı olan və ya olmayan hər kəs himayədar ailə olmaq üçün yaşadıqları ərazidəki müvafiq quruma müraciət edə bilər. Həyat yoldaşları birlikdə müraciət etməlidirlər. Xüsusilə uşağa yaxın olan qohumlar, qonşular və ya ailə dostlarına üstünlük verilir. Qohumlar himayədar ailə olmaq istəyirlərsə, yaş və təhsil şərtləri sosial müayinə nəticələrinə görə dəyərləndirilir.Himayədar ailə namizədlərinin yaşı dəyərləndirilərkən, ər-arvad arasındakı yaş fərqi on il və ya daha azdırsa, kiçik yaş nəzərə alınır. Namizədlər müraciət tarixi və uşaqla birlikdə yerləşmə tarixi, uşağın yaş dövrünə uyğun davranmaq bacarığı və bir-bir valideyn təmin etmə prinsipləri etibarilə göstərilən yaş aralığında olmalıdırlar. Xüsusi himayədar ailə və ya müvəqqəti himayədar ailə modellərində göstərilən tətbiq şərtlərinə əlavə olaraq; müvafiq icra hakimiyyəti tərəfindən uşaqların yanında yerləşdirilməsinə kömək edə biləcək bir bakalavr dərəcəsinə sahib olmaq lazımdır və ya həyat yoldaşlarından birinin ən azı ümumi orta təhsil səviyyəsində əsas valideyn təhsili, ailənin birinci və ikinci səviyyəli təlim almış olması lazımdır

**19)Övladlığa götürmə xidmətinin hüquqi əsaslarından bəhs edin. Övladlığa götürmənin şərtlərini təhlil edin. (10)**

Övladlığa götürmə xidmətinin həyata keçirilməsində Əmək və Əhalinin Sosial müdafiəsi nazirliyində çalışan sosial işçi, qorumağa ehtiyacı olan uşaq ilə valideyn namizədi arasında vasitəçilik roluna görə qurulacaq ailə münasibətlərini təmin edən peşəkar işçidir. Sosial işçi ön görüşmə, müraciət, sosial müayinə, uşağı ailəyə yerləşdirmək və monitorinq proseslərini qanuna uyğun olaraq həyata keçirmək

üçün şəxsən məsuliyyət daşıyır. Buna görə də, bu hissədə, sosial işçinin bilməli olduğu övladlığa götürmə şərtləri haqqında məlumat verildikdən sonra proses addımları ətraflı izah ediləcəkdir. Uşağın ən yaxşı marağına riayət etmək Övladlığa götürmə xidmətinin əsas prioriteti qorumaya ehtiyacı olan bir uşağın təhlükəsizliyinin təmin ediləcəyi, maddi və mənəvi ehtiyaclarının ödəniləcəyi uyğun bir ailə tapmaqdır. Təhlükəsizliyi hər cəhətdən təmin olunarsa, uşaq övladlığa götürülə bilər. Övladlığa uşaq götürəcək şəxslər, uşaqla aralarında bir bioloji əlaqə qurmasının onun yararına uyğun olacağı gözləntisini reallaşdıra biləcək xüsusiyyətlərə sahib olmalıdır. Çünki bioloji əlaqəsi olmayan uşağın övladlığa götürülməsi uşaq və övladlığa götürən üçün yeni bir başlanğıcdır. Bu səbəbdən övladlığa götürməyə müraciət edən ana və ata namizədinin, uşağın mənafeyinə zərər verəcək xüsusiyyətləri olmamalıdır. Övladlığa götürmə, uşağa uyğun bir ailə seçmək fürsətinin olduğu müstəsna bir vəziyyətdir. Övladlığa götürmək istəyən insanların uşağın maraqlarını qorumaq üçün kifayət qədər imkanı yoxdursa, bu şərtlərə uyğun olan digər insanlar tapılmalıdır. Uşağın fiziki, emosional və psixoloji inkişafını sağlam bir şəkildə davam etdirə biləcəyi mühitə uyğun bir ailənin təmin edilməsi lazımdır (Akyüz E., 2013). Uşağın baxımlı və təhsilli olması Ailə məcəlləsində, qulluq və qayğı münasibətinin övladlığa götürmənin əsas şərti olması qəbul edilmişdir. Məcəlləyə əsasən; yetkinlik yaşına çatmayan bir uşağın övladlığa götürülməsi, övladlığa götürən tərəfindən bir il müddətində baxılması və təhsil alması ilə şərtlənir. Övladlığa götürmə prosedurlarını tamamlamadan əvvəl, gələcək ana və atanın uşağa baxımı və təhsilində maraqlı olub olmadığını anlamaq vacibdir. Bu müddətdə ailə, sosial mühiti ilə uşağa uyğunlaşmaqda qarşılaşacağı çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün vaxt qazanmış olacaqdır. Qanunda nəzərdə tutulmuş bir illik sınaq müddəti ərzində sosial işçi ailəni mütəmadi olaraq izləməli və ana-ata-övlad münasibətlərindəki inkişafı qiymətləndirməlidir. Digər uşaqların zərər görməməsi Övladlığa götürmə xidmətindən əsasən uşaqsız ailələr faydalanırlar. Bununla birlikdə, övlad sahibi olanlar da övladlığa götürmə xidmətindən faydalana bilər və bir ailə birdən çox uşaq övladlığa götürə bilər. Burada uşaqların bacı-qardaş olma hüquqlarının qorunması əsas götürülür. Uşaq sahibi olanların ikinci bir uşağı övladlığa götürmələri üçün; ailənin hər iki uşağa qayğı göstərmək və uşaqlar arasında ayrıseçkilik etmədən ədalətli davranmaq bacarığına sahib olması vacibdir. Bu zaman övlad götürənin digər uşaqlarının faydaları haqsız yerə zərər görməməlidir, uşaqlar arasında ədalətin təmin edilməsi vacibdir. Belə bir

müraciətlə qarşılaşan sosial işçi, gələcək valideynlər ilə birlikdə bu məsələləri diqqətlə nəzərdən keçirməlidir.

**20) Uşaqları ailənin yanında yerləşdirmək prosesini izah edin. "Müvəqqəti Qulluq Müqaviləsi"nə hansı öhdəliklər daxildir? (20)**

Uşaqları ailənin yanında yerləşdirmək Övladlığa götürməyə uyğun sayılan ailələrə öz növbəsində istədikləri xüsusiyyətlərə (yaş, cins) sahib olan uşaqlar göstərilir. Ailə övladlığa uşaq götürməyi 3 dəfəyə qədər təxirə sala bilər. Üçüncü dəfə onlar üçün uyğun hesab edilən uşağı qəbul etməlidirlər, əks halda sənədləri ləğv edilir. Təklif olunan uşağı qəbul edən ailə ilə “Müvəqqəti Qulluq Müqaviləsi” imzalanır və bir il müddətinə ailə mütəmadi olaraq nəzarət edilir. Bu monitorinq və təqib məlumatlı və ya xəbərsiz ev ziyarətləri etməklə həyata keçirilir və hər görüş üçün "Monitorinq Hesabatı" hazırlanır. Bundan əlavə, uşaq və ailə haqqında məlumatlar sosial mühitdən əldə edilir.Övladlığa götürən ailə ilə müvafiq qurum arasında imzalanan "Müvəqqəti Qulluq Müqaviləsi"nə aşağıdakı öhdəliklər daxil edilmişdir:

Övladlığa götürən şəxs və ya ailə yanında yerləşdirilən uşağı öz övladı kimi övladlığa götürməyə və böyütməyə borcludur.

Övladlığa götürəcək şəxs və ya ailə övladlığa götürmə məhkəməsi bağlanana qədər məcburi olmadıqca yaşayış yerini dəyişə bilməz.

Övladlığa götürmə məhkəməsi başa çatana qədər hər cür qısa və uzunmüddətli səyahətlər və s. vəziyyət dəyişməzdən əvvəl xəbərdar etmək və icazə almaq məcburiyyətindədir.

Övladlığa götürən şəxs və ya ailə başqa bir yerə köçərək ünvanlarını dəyişdirməli olduqda, dəyişiklik olandan ən geci bir ay əvvəl müvafiq quruma yeni ünvanlarını bildirməlidirlər. Əyalət xaricində yaşayış yeri dəyişdirilərsə, ailənin sənədləri yeni ünvanın yerləşdiyi əyalətə göndərilir.

Övladlığa götürəcək şəxs və ya ailə uşaqla yalnız qəyyumun icazəsi ilə və övladlığa götürmə məhkəməsi bağlandıqdan əvvəl açıq ünvan göstərərək xaricə gedə bilər. Lazımi təqib Beynəlxalq Sosial Xidmətlər Təşkilatı vasitəsi ilə həyata keçiriləcəyi üçün, müvafiq quruma status dəyişdirilmədən ən son bir ay əvvəl Baş İdarəyə məlumat verilir.

Övladlığa götürmə prosesinin sonuna qədər uşaq və ailə müvafiq qurumun Monitorinq və Qiymətləndirmə Mərkəzi tərəfindən 1 il ərzində mütəmadi olaraq izlənilir. Yaranan problemləri həll etmək üçün lazımi peşəkar işlər aparılır.

Övladlığa götürülən şəxs və ya ailə, xəbərdarlıq edilmiş və ya bildirilmədən ediləcək ziyarətlər üçün müvafiq kadrları qəbul etmək məcburiyyətindədir.

Övladlığa götürən şəxs və ya ailə istəsə, övladlığa götürmə prosesi bitənə qədər uşağın müayinə və müalicəsi üçün müvafiq səhiyyə müəssisəsinə müraciət edə bilər. Uşağın lazımi baxımı, müalicəsi, dərmanı, protezi və bu kimi xərclər dövlət tərəfindən qarşılanır.

Övladlığa götürülən uşaqların prosedurları tamamlanana qədər rəsmi qurumların müalicə xərcləri xaricində ailəyə heç bir ödəniş edilmir.

Övladlığa götürmə prosedurları qanunvericilikdə göstərilən müddətdə tamamlanmalıdır. Bu müddətdə prosedurlarını tamamlaya bilməyən ailələrin uşaqları geri alınır və uşaqların verilməməsi üçün sənədləri ləğv edilir. Bu vəziyyətdə, ailə uşağa çəkilən xərclərlə əlaqədar hər hansı bir hüquq tələb edə bilməz.

Bu müqavilə ilə ailə övladlığa götürmə prosesi üçün tələb olunan bütün öhdəliklərin yerinə yetirilməsini qəbul edir.

Bu müqavilə övladlığa götürmə qərarı verilənədək və uşağın ailə reyestrində qeydiyyatı başa çatana qədər qüvvədədir. Uşağın ailədəki laqeydliyini və ya istismar vəziyyətini qiymətləndirmək prioritet mövzulardan biridir. Ailənin uşağın əsas qayğı, qidalanma və məhəbbət ehtiyaclarını vaxtında və düzgün bir şəkildə qarşılaya biləcəyi, sağlamlıq müayinəsindən keçirildiyi və inkişaf dövrünə görə təhlükəsizliyini təmin edə biləcəyi ilə bağlı ətraflı bir araşdırma edilməlidir. Sosial işçi bu müddətdə ailəni dəstəkləməli və uşaq baxımı, təhsili və ünsiyyət mövzusunda məsləhət verməlidir. Ailəni və uşağı bir il boyunca izlədikdən sonra ailə uşağı övladlığa götürmək üçün məhkəmə prosesinə başlamalıdır. Övladlığa götürmə davası, mübahisəsiz mühakimə orqanlarına daxil olan hadisələrdən biri olsa da, qoruma altındakı uşaqlarda, iddiaçı müvafiq qurum olur. İddianı təmsil etmək üçün uşağın qəyyumları olaraq təyin olunan sosial işçi və təşkilati vəkil iştirak edir.

**21)Sosial yardım anlayışının mahiyyəti və xüsusiyyətlərini açıqlayın. (5)**

Tarixi mənada ilk tətbiqetmələrin 19-cu əsrdə göründüyü sosial siyasətin bir hissəsi olan sosial yardım, bu gün sosial təminat sistemlərinin böyük bir hissəsini təşkil edir. Talas, sosial yardımları, sosial sığorta kimi kasıb və az gəlirli insanların və siniflərin rifahına uyğun olaraq ictimai məsuliyyət prinsipindən qaynaqlandığını bildirir. Sosial yardımı sosial sığortalardan fərqləndirən ən əsas və vacib xüsusiyyət onun birtərəfli olmasıdır (Talas, 2001). Bu səbəbdən sosial yardımlar həm də yüksək olmayan sosial təminat rejimi kimi qəbul edilir. Bu o deməkdir ki, mükafat rejimindəki tətbiqin əksinə olaraq faydalananlardan əvvəl heç bir mükafat ödəmələri tələb olunmur. Mükafatsız rejim ümumiyyətlə mükafat rejiminin əhatə dairəsi xaricində olan, sosial müdafiəyə ən çox ehtiyacı olanlara xidmət göstərməyi hədəfləyən və bu baxımdan sosial bütünləşdirmə funksiyasını öz üzərinə götürərək sosial təminatın genişləndirilməsi prinsipini həyata keçirməyə çalışan bir sistem olaraq görülür. Bu çərçivədə sosial yardımlar ümumi dövlət büdcəsi və ya müəyyən bir məqsədə həsr olunmuş və əvvəllər faydalananların məcburi iştirakı istənilməyən xüsusi vergilər hesabına maliyyələşdirilən ictimai yardımlardır (Güzel & Okur, 2004).Sosial yardımlar sosial sığorta ilə birlikdə sosial təminatın iki əsas tədbirindən biri kimi qəbul edilir (Talas, 2001). Sosial yardım zamanla inkişaf etdi və əhatə dairəsini genişləndirdi, bunlar arasında yalnız yoxsullar deyil, həm də maddi və mənəvi ehtiyacı olanlar da var (Talas, 2001).Sosial yardımın məqsədini insanı ehtiyaclı vəziyyətdən qurtarmaq kimi göstərmək rəsmi fikirləri də əks etdirir. Bu çərçivədə məqsəd, ehtiyacı olan insanlara ehtiyac şərtləri yox olana və həyatlarını yardımsız davam etdirənə qədər gəlir təminatını təmin etməkdir.

**22)Yoxsulluq anlayışının mahiyyətini açıqlayın. (5)**

Ümumiyyətlə, yoxsulluq insanların əsas ehtiyaclarını ödəyə bilməməsi kimi müəyyən edilir. Yoxsulluq terminə ilk tərif 1901-ci ildə Seebohm Roventree tərəfindən verilmişdir. Bu tərifə görə: yoxsulluq ümumi gəlirin, insanın varlığının davam etməsi üçün lazım olan qida, geyim və s. minimum fiziki ehtiyaclarını qarşılamağa yetməməsi vəziyyətidir.Dünya Bankı yoxsulluğu "minimum yaşayış səviyyəsinin altında qalmaq" olaraq təyin edir. Bu tərifə görə, yoxsulluq maddi çatışmazlıqlar və minimum yaşayış səviyyəsini qorumaq üçün gəlir çatışmazlığı səbəbindən resurslara və xidmətlərə çatmağın mümkün olmamasıdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yanaşmasına görə, yoxsulluq çoxölçülüdür və ümumiyyətlə qeyd dərəcəsi, savadlılıq səviyyəsi və əsas sağlamlıq tədbirlərinə çatma nisbəti

kimi qeyri-pul göstəricilərində ifadə olunur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yoxsulluqla bağlı araşdırmalarında yoxsulluğu struktur və müvəqqəti olaraq iki yerə bölünür. Struktur yoxsulluqda ölkənin sosial-iqtisadi quruluşu, siyasi quruluşu, qurumları, bu qurum və strukturların uzunmüddətli formasiyaları təsirli olur; müvəqqəti yoxsulluğun mövsümi amillərdən (mövsümi işsizlik, inflyasiya kimi) qaynaqlandığı bildirilir (Yavuzkanat, 2013). Bu gün dünya iqtisadiyyatında rifahın artmasına baxmayaraq, yoxsulluq cəmiyyətlərin üzləşdiyi ən vacib problemlərdən biri kimi qəbul edilir. Yoxsulluğun səbəbləri inkişaf səviyyələrinə (ölkələrin demoqrafik, sosial, iqtisadi, siyasi və mədəni xüsusiyyətləri) və yerləşdikləri bölgələrə görə fərqlənir. Ancaq bununla yanaşı yoxsulluğun ümumi səbəbi olaraq; qeyri-kafi istehsal və bu yetərsiz istehsal nəticəsində əldə edilən əlavə dəyərin bölgələr, sektorlar və fərdlər arasında ədalətsiz paylanması göstərilə bilər.Üç əsas dəyişkən yoxsulluq yanaşmasını göstərmək olar: Mütləq yoxsulluq, nisbi yoxsulluq və subyektiv yoxsulluq. Beynəlxalq ədəbiyyatda ümumiyyətlə yoxsulluğun ölçülməsində mütləq yoxsulluq və gəlirə görə təyin olunan nisbi yoxsulluq anlayışlarından istifadə olunur.

**23)Mütləq yoxsulluq və nisbi yoxsulluq anlayışlarının müqayisəli təhlilini verin. (10)**

mütləq yoxsulluq-Həyatlarını fiziki olaraq davam etdirmək üçün ev təsərrüfatlarının və ya fərdlərin ehtiyac duyduğu minimum istehlak səviyyəsi olaraq təyin edilir. Başqa sözlə, insanların yaşamaları üçün minimum zəruri mal və xidmətləri ala bilmədikləri vəziyyətdir. Mütləq yoxsulluq səviyyəsi minimum rifah səviyyəsinə çata bilməyən insanların sayının ümumi əhaliyə nisbətidir. Mütləq yoxsulluq iki şəkildə müəyyən edilir: Qida yoxsulluğu, ərzaq və qeyri-ərzaq yoxsulluğu.Qida yoxsulluğunu başa düşmək üçün adambaşına minimum gündəlik kalori istehlakına əsasən “minimum qida səbəti” müəyyən edilir. Bu səbətin dəyəri qida yoxsulluğu həddidir. Gəlir xərcləmələri bu həddən aşağı olan ailələr qida yoxsulu olaraq təyin edilir. Dünya Bankı gündəlik gəliri minimum 2400 kalori qida almaq üçün yetərli olmayan insanları mütləq yoxsul olaraq təyin edir. Başqa sözlə, bir insanın həyatda qalması üçün tələb olunan minimum kalori miqdarı olan 2400 kalorili qida səbətinin qiyməti mütləq yoxsulluq həddini təyin edir. Bir insanın həyatda qalmaq üçün almalı olduğu əsas qida məhsullarından ibarət səbətin dəyəri "aclıq həddi" olaraq təyin edilir.Qida və qeyri-ərzaq yoxsulluğunda minimum qida xərclərinə əlavə olaraq geyim, sığınacaq, istilik və qorunma kimi

əsas ehtiyaclar da nəzərə alınır. Qeyri-ərzaq yoxsulluğunun iki əsas ölçüsü var. Birincisi; minimum istehlak ehtiyacları hansı ki, geyim, qida və sığınacaqla yanaşı, həmçinin ev mebeli və əşyaları da bura daxildir. İkincisi; cəmiyyət tərəfindən və onun üçün göstərilən vacib xidmətlərdir. Bu xidmətlərə təmiz su, ictimai nəqliyyat, səhiyyə xidmətləri, təhsil və mədəniyyət müəssisələri daxildir. Nisbi yoxsulluq- Nisbi yoxsulluqda cəmiyyətdəki orta yaşayış səviyyəsi üzərindən bir sərhəd müəyyən olunur. Adından da göründüyü kimi burada yoxsulluğun bütün ölçüləri nisbi xarakter daşıyır. Nisbi yoxsullar arasında əsas ehtiyaclarını tamamilə təmin edə bilən, ancaq yetərli şəxsi resursları olmadığına görə cəmiyyətin ümumi rifah səviyyəsindən aşağı düşənlər və cəmiyyətdə sosial olaraq iştirakının qarşısı alınanlar vardır (Yavuzkanat, 2013).Nisbi yoxsulluq, bir insanın həyat səviyyəsini daha yüksək gəlir qrupu ilə müqayisə etdikdə ortaya çıxan bir vəziyyətdir. Nisbi yoxsulluq insanın sosial varlıq olmasından başlayır və yoxsulluğa bərabərsizlik fenomeni kimi yanaşır. Bu səbəbdən, cəmiyyətdəki mütləq yoxsulluq anlayışına görə heç kim yoxsul olmasa da, birbaşa gəlir bölgüsü ilə əlaqəli nisbi yoxsulluğa görə, cəmiyyətdə həmişə yoxsul bir təbəqə olacaqdır (Şenses, 2006). Başqa sözlə, nisbi yoxsullar, əsas ehtiyaclarını ödəmək üçün daimi bir gəliri olan, ancaq insan ləyaqətinə uyğun şəkildə həyatlarını davam etdirəcək qədər gəliri olmayan fərdlərdir. İnsan yoxsulluğu olaraq da təyin olunan nisbi yoxsulluq; minimum gəliri vacib bir faktor olaraq qəbul edərkən insan resurslarının inkişafını, insanları insan edən azadlıq və şəxsiyyət kimi elementləri və insanın əsas ehtiyaclarına çatma səviyyəsini qiymətləndirməyi tələb edir. Davamlı təhsil, uzun və sağlam bir həyat üçün lazımi şərtlərə sahib olmaq, təmiz su qaynaqlarına çıxış, kredit imkanlarına, ictimai mallara və məhsuldar istehsal vasitələrinə və qənaətbəxş həyat səviyyəsini təmin edəcək mənbələrə çıxış deməkdir

**24)Sosial və İqtisadi dəstək xidmətləri sahəsində çalışan sosial işçilərin diqqətə alacağı xüsusiyyətləri şərh edin (20)**

Sosial və İqtisadi Dəstək Xidmətləri sahəsində çalışan Sosial İşçilərin nəzərə almalı olduğu xüsusiyyətlər:

-Sosial ədalət və hüquqlara əsaslanan yanaşma iqtisadi dəstək ödənişlərinə əsaslanmalıdır.

-Ehtiyac meyarları regional şərtlər nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir.

-Sosial ədalət hissinə xələl gətirəcək yanaşmalardan və davranışlardan qaçınmaq lazımdır.

-Müraciət edənlərə, göstərilən yardımların maaş statusunda qazanc olmadığı xüsusilə izah edilməlidir.

-Qohumlar və qohumları tərəfindən dəstəklənən qətiyyətli uşaqların qorunmasını tələb edən şərtlər davam edərsə, uşaq və ailə Service-dən faydalanmalıdır.

-Yardım alan insanların özlərini təmin edə bilməsi üçün digər təşkilatlara (məşğulluq, peşə hazırlığı kursları) lazımi rəhbərlik verilməlidir.

-Uşağın yaşadığı sosial mühitdəki risk vəziyyəti təhlil edilməli və lazımi qoruyucu və profilaktik tədbirlər görülməlidir.

-Sosial yardım prosedurları, sosial iş etik prinsiplərinə uyğun olaraq insanın ləyaqəti və sosial ədalət prinsipləri əsasında həyata keçirilməlidir.

-Təqdim olunan yardımın uşağın xeyrinə istifadə olunmasını müəyyənləşdirmək üçün ən azı altı aydan bir nəzarət və izləmə həyata keçirilməlidir.

**25) Ünvanlı Sosial Yardım (ÜSY) anlayışının mahiyyətini və təyin olunması qaydalarını izah edin. (20)**

Ünvanlı dövlət sosial yardımı (ÜDSY) – dövlət tərəfindən aztəminatlı ailələrə aylıq verilən vəsaitdir. Aztəminatlı ailə dedikdə, orta aylıq gəlirləri hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusundan aşağı olan ailə nəzərdə tutulur. Ehtiyac meyarı isə ÜDSY-nin təyin edilməsi məqsədilə hər il üçün qanunvericiliklə müəyyən olunur. Qeyd edək ki, 2023-cü il üçün ehtiyac meyarının həddi 246 manat müəyyən edilib. Sosial yardım müraciətləri maddi və pul şəklində edilir. Azərbaycanda aztəminatlı ailələrə dövlət dəstəyinin artırılması sahəsində aparılan işlərdən biri kimi, ünvanlı dövlət sosial yardım proqramının əhatə dairəsi getdikcə artır. 2020-ci il Aprelin 1-də ünvanlı sosial yardımı alanların sayı 12 min ailə artaraq 82 minə çatıb. Ünvanlı yardım alan ailə üzvlərinin sayı isə 50 min nəfər artıb və hazırda 340 min nəfərdir. Sosial yardımın hər ailəyə düşən orta aylıq məbləği də artmaqda davam edərək 222 manata çatıb. Qeyd edək ki, “Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında” Qanuna edilmiş dəyişikliyə əsasən sosial yardım onu almaq üçün müraciət edilən ayın 1-dən etibarən 1 il müddətinə təyin olunur. Dəyişikliyə qədər bu müddət 2 il müəyyən edilmişdi. Sosial yardım almaq üçün

müraciət edilən zaman ailənin sosial yardımın təyin olunmasına və ya məbləğinin dəyişdirilməsinə səbəb ola biləcək hallar barədə (ailənin tərkibi, əmlakı və gəliri haqqında) tam və düzgün məlumat verməsi və sosial yardım təyin edildikdən sonra gəlirlərində dəyişiklik baş verdikdə, sosial yardım alan ailənin bu barədə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinə məlumat verməsi üçün 15 (on beş) iş günü müddəti müəyyən edilmişdir. Bu məlumatlar düzgün verilmədiyi aşkar olunduqda həmin ailə 1 (bir) il müddətinə sosial yardım almaq hüququnu itirir. Ünvanlı dövlət sosial yardımına müraciət etmək qaydas

ı 1. ÜDSY üçün müraciət edilməsi: Ailəni təmsil edən yetkinlik yaşına çatmış və əmək qabiliyyətli şəxs ÜDSY-nin alınması üçün müraciət edə bilər. Bunun üçün aşağıdakı sənədləri əldə etməlidir: · Yaşayış yeri üzrə rayon (şəhər) icra hakimiyyəti başçısının inzibati ərazi dairəsi və sahə inzibati ərazi dairəsi üzrə nümayəndəliklərinin ailə tərkibi haqqında arayışı; · Həmin arayışa əsasən notariat orqanı tərəfindən təsdiq edilən təmsilçilik barədə ərizə. Təmsilçi kompüter və ya mobil telefonlardan istifadə edərək, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin rəsmi internet səhifəsində (www.sosial.gov.az) yerləşdirilmiş VEMTAS pəncərəsinə və ya elekron hökumət portalında (www.e-gov.az) Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin xidmətləri siyahısında “Ünvanlı sosial yardımla bağlı müraciətin edilməsi” bölməsinə daxil olmaqla elektron qaydada Mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sisteminin “Ünvanlı yardım” (VEMTAS) altsisteminə müraciət edir. Müraciət qeydiyyata alındıqdan sonra komputerin ekranına VEMTAS tərəfindən bu barədə məlumat göndərilir. Bu tarix ailənin sosial yardımın alınması üçün müraciət etdiyi gün sayılır.

2. Vətəndaşlar tərəfindən “Ərizə-bəyannamə” doldurulan zaman diqqət edilməli məqamlar: · Ailə tərkibinin düzgün göstərilməsi; · Faktiki yaşadığı ünvanın düzgün göstərilməsi; · Ailənin bütün növ gəlirləri və əmlakının dəqiq bəyan edilməsi; · Müraciətdən əvvəl 12 ay ərzində kredit götürülübsə, bu barədə mütləq şəkildə məlumat verilməsi; · Torpaq pay mülkiyyəti olduqda, bu barədə mütləq şəkildə məlumat verilməsi və sığortaedənin uçot nömrəsinin (SUN) göstərilməsi; · Mənzilə aid qaz, işıq, su, stasionar və mobil telefondan istifadəyə görə xərclərin dəqiq bəyan edilməsi.

3. ÜDSY-nin təyin olunması və təyin olunmasından imtina edilməsi barədə: ÜDSY-nin alınması üçün müraciətlər VEMTAS tərəfindən 15 iş günü müddətində

araşdırılır və müvafiq qərar qəbul edilir. VEMTAS tərəfindən "Ərizə-bəyannamə"də qeyd edilmiş məlumatların elektron qaydada yoxlanılması həyata keçirilir. Məlumatlarda uyğunsuzluq olduqda, ÜDSY-nin təyin olunmasından imtina edilir, uyğunsuzluq olmadıqda, VEMTAS tərəfindən ailənin maddi-məişət şəraitinin müayinəsinin (maddi-məişət şəraitinin müayinəsi dedikdə, Təmsilçinin "Ərizə-bəyannamə"də daxil etdiyi məlumatların DSMF-nin struktur bölməsinin və ya "DOST" mərkəzinin ünvanlı sosial yardım üzrə işçisi tərəfindən Təmsilçinin evində yoxlanılması nəzərdə tutulur) aparılması barədə tapşırıq göndərilir.

**26)Yaşlılıq problemi haqqında məlumat verin. Yaşlılara təqdim ediləcək xidmətlərin əsas məqsədləri nələrdir? (5)**

Dünyada olduğu kimi Azərbaycanda da getdikcə yaşlı əhali sayı artır. Orta ömür müddətinin uzanması və gənc əhalinin azalması kimi faktorlara görə artan yaşlı əhali, ölkələrin gələcəkdə yeni tədbirlər görməsini zəruri edəcəkdir. Yaşlı əhalinin artması səbəbiylə qarşılaşılan əsas problem; bahalı qayğı və sağlamlıq xidmətlərini necə yerinə yetirməkdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə işləyən əhali üzərindəki iqtisadi yükün artması, pensiya və sosial təminat sistemlərinin yenidən nəzərdən keçirilməsini tələb edir. Bu səbəbdən bir çox ölkədə uzunmüddətli tibbi sığorta praktikasına başlanılmış və işçilərdən və işəgötürənlərdən mükafat tutularaq bir qayğı fondu yaradılmağa başlanmışdır. Bu şəkildə, qayğıya ehtiyacı olan yaşlı və əlil insanların qayğı xərclərinin bu fonddan ödənilməsi nəzərdə tutulur. Azərbaycandakı yaşlı xidmətlərində (Ahıllar evləri) ilk sosial təminat proqramları və sosial xidmət proqramları olaraq institusional baxım çərçivəsi yer alır. Ölkəmizdə yaşlılara qulluq xidmətləri Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir. Yaşlıların rifahı ilə əlaqəli ən vacib xidmətlər; institusional qulluq xidmətləri, yaşlı xidmət mərkəzləri və evdə qulluq xidmətləridir.Ahıllar evinə maddi və sosial cəhətdən yoxsulluq içində olan, lakin gündəlik ehtiyaclarını (yemək, içmək və tualet kimi) müstəqil şəkildə təmin edə bilən, davamlı tibbi yardım və müalicə tələb etməyən ciddi bir xəstəliyi və ya əlilliyi olmayan, ağıl və zehni sağlam olan 70 yaş və yuxarı olan insanlar ahıllar evinə qəbul edilir. Ahıllar evlərində yaşayan yaşlıların gündəlik ehtiyaclarını ödəmək, tibbi yardım və müalicə göstərmək, psixoloji və sosial problemlərin həllinə kömək etmək, sosial münasibətləri inkişaf etdirmək və fəaliyyətlərinin davamlılığını təmin etmək məqsədilə bütün xidmətlər həkimlər, tibb bacıları, sosial işçilər, psixoloqlar, diyetisyenlər və fizyoterapistlər tərəfindən koordinasiyalı bir şəkildə verilir. Ahıllar

evində pullu qalan yaşlı insanlardan alınacaq qulluq haqları, hər maliyyə ilində müvafiq qurum tərəfindən müəyyən edilmiş məbləğlər üzərində aylıq olaraq toplanır. Bu ödənişlərə yemək, içki, yaşayış və hər cür qulluq xərcləri daxildir. Bəzi yaşlı insanlarda ahıllar evinə qəbul edildikdən sonra zamanla yataqdan asılı olma, fiziki və zehni funksiya itkiləri səbəbiylə nəzarət altında qalma probleminin ortaya çıxması və bu vəziyyətə düşmüş yaşlı insanlara qulluq və qorunma təmin edilməsi evdə və ailələri ilə qayğıları çətin olan xüsusi qayğı xidmətlərini lazımlı hala gətirdi. Ahıllar evinin içərisində yataqdan asılı olan yaşlı insanlar üçün xüsusi qayğı şöbələri mövcuddur.Yaşlanma istehsal və qənaət baxımından ən məhsuldar dövrdür. Bununla birlikdə, yaşlı insanlar ehtiyaclarını qurumlarda qarşılayarkən müstəqilliklərini və öz həyatları üzərində nəzarəti itirirlər. Xüsusilə 65 yaşından əvvəl tənhalıq və ətrafa uyğunlaşma çətinliyi kimi problemlər ahıllıqda görülür. Yaşlılıqda fiziki və zehni geriləmə səbəbiylə həyat gücü və istək tədricən azalır və uyğunlaşma azalır. Yaşlıların fiziki gücü, işlərini itirmək və rolları dəyişdirmək kimi vəziyyətlər yaşlıları bədbinliyə sövq edir (Ardahan, 2010).

**27)Ahıllar evi haqqında məlumat verin. Ahıllar evi işçilərində yaşlı məmnuniyyətini artırmaq baxımından lazım olan əsas keyfiyyətlər hansılardır? (5)**

Cəmiyyətlərdə sürətlə dəyişən sosial və iqtisadi səbəblər, şəhər həyatının xüsusiyyətlərinin əks olunması nəticəsində bir çox yaşlı insan həyatlarını ahıllar evində keçirməli olur. Ahıllar evi yaşlıların illərdir alışdıqları ailə mühitindən sonra gündəlik həyatlarını davam etdirdikləri institusional bir quruluşdur. Yaşlılıq dövrü ölkəmizdə pensiya yaşı olaraq təyin olunan 65 yaş həddi ilə başlayır. Çünki bu yaşda sağlam və fiziki cəhətdən güclü olsalar da, gəlirin azalması fərdin həyatını dəyişdirir. Bu yaş dövründəki fərdlər, xüsusən də həyat yoldaşlarından birini itirmək, öz evlərində adi həyatlarını davam etdirməkdə çətinlik çəkirlər.İnkişaf etmiş cəmiyyətlərdə fiziki və zehni itkilərin başlandığı 80 yaş və yuxarı yaş qrupu üçün tövsiyə olunan institusional qayğı, ölkəmizdə bu dövr üçün planlaşdırılan bir təşkilatın çatışmazlığı səbəbindən çox erkən yaşlarda başlayır. Mövcud ahıllar evlərinin nümunələrinə baxdığımızda, xüsusən dövlətə bağlı olanların kimsəsizlərə kömək məqsədi ilə dizayn edildiyi və özəl qurumların maksimum qazanc hədəflədikləri görülür. Yaşlılar evləri, yaşlıların demək olar ki, gündəlik ehtiyaclarının ödənildiyi yaşayış yerləridir və onların evləridir. Ümumiyyətlə, ahıllar evi anlayışı qərb ölkələrində və ölkəmizdə çox oxşar mənalar daşıyır və bu

qurumlarda yaşlı insanların gündəlik ehtiyacları, özünə qulluq, otaq təmizlənməsi, yemək və s. ehtiyaclarına əlavə olaraq sosial istirahət, sağlamlıq (nəzarət) və müalicə kimi bütün imkanlar təmin edilir. Bu baxımdan, ahıllar evi tez-tez ahılların son dayanacağı, son evi olur. Buna görə ahıllar evinin keyfiyyəti yaşlıların həyat keyfiyyətinin bir göstəricisidir (Arpacı, 2008).Ahıllar evlərindəki ahıllar heyəti ilə qayğıya ehtiyacı olan ahıllar arasında qeyri-sabit və asimmetrik güc əlaqəsi mövcuddur. Bu asimmetrik münasibətə baxmayaraq, qayğıya ehtiyacı olan yaşlı insanlar dəyər verdikləri şeyləri - məsələn, həyatı, bədəni, sağlamlığı, ən zəif və ən səmimi tərəflərini - qayğısına qalan kadrlara həvalə edirlər. Bu səbəbdən ahıllar evlərində çalışan bütün personal, həyatın başlanğıcında onlara göstərilən köməyin yaşlılara göstərdikləri yardımla kompensasiya edildiyini bilməlidir və təsirli bir yardım əlaqəsi yaratmağa çalışmalıdır. Ahıllar evi işçiləri; etnik və mədəni fərqlərini nəzərə alaraq hər bir qocaya hörmətlə yanaşmalı və onları öz seçimlərini etməyə təşviq etməlidirlər. Ahıllar evi işçilərinin yaşlı məmnuniyyətini artırmaq baxımından əldə etmələri lazım olan əsas keyfiyyətləri aşağıdakı kimi göstərmək olar:Diqqət: Ahıllar evi işçisi yaşlılara yaxşı baxmalıdır. Yaşlılar xidmət təminatçılarının bilikli olmasını gözləyirlər, lakin xidmət təminatçıları ilə maraqlandıqlarına əmin olmadıqca bildiklərinə çox əhəmiyyət vermirlər. Etibar: Yaşlılar işçilərin dürüstlüyünə, səmimiyyətinə və həssaslığına etibar etmək istəyirlər Empatiya: Ahıllar evi işçiləri yaşlıların hiss və qavrayışlarını başa düşdüklərini göstərmək üçün aktiv bir dinləmə həyata keçirirlər. Şərtsiz müsbət baxış: Ahıllar evi işçisi, müsahibədəki keçmiş hərəkətlərindən və münasibətlərindən asılı olmayaraq öz dəyərinə sahib olduğunu görməli və onlara hörmətlə yanaşmalıdır. Təcrübə və sərištə: Ahıllar evi işçisi, öz peşə davranışları ilə öz müəssisələrində və sahələrində təcrübəli və sərištəli olduqlarını hiss etdirməlidir.

**28)Yaşlılara Qulluq və Reabilitasiya Mərkəzinin məqsədini və tənzimlənməsi qaydalarını izah edin. (10)**

Yaşlı insanların sağlamlıq, dinclik və təhlükəsizlikdə həyatlarını davam etdirmək üçün özlərini idarə edə biləcəkləri bir şəkildə reabilitasiya edildikləri və müalicə oluna bilməyənlər davamlı olaraq xüsusi qayğıya qoyulduqları bir yaşayış sosial xidmət müəssisəsini nəzərdə tutur. Yaşlılara qulluq və reabilitasiya xidmətlərinin məqsədi: Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan yaşlıların mövcud funksional imkanlarını müəyyənləşdirmək və müalicə etmək, qalan güclərini və qabiliyyətlərini

yaxşılaşdıraraq fiziki, psixoloji, sosial və iqtisadi aspektləri baxımından mövcud qabiliyyətlərini dəstəkləmək və gündəlik həyatda müstəqillik üçün iş və yardım təşkil etməkdir.Yaşlılara yönəlik davamlı qulluq və reabilitasiya xidmətləri 4 fərqli qaydada tənzimlənir:

• Ahıllar evləri və ahıllar evi yaşlılara qulluq və reabilitasiya mərkəzi tənzimləməsi,
• Xüsusi ahıllar evi və ahıllar evi Yaşlı Baxım Mərkəzləri Tənzimlənməsi,

• Dövlət qurumları və təşkilatları yanında açılacaq istirahət evlərinin yaradılması və istismar prinsipləri haqqında Əsasnamə

**29)Yaşlı insanların Ahılların evinə, Yaşlı Baxım və Reabilitasiya Mərkəzlərinə qəbulu üçün tələb olunan keyfiyyətlər hansılardır? Bu haqda fikir bildirin. (10)**

Yaşlı insanların Ahılların evinə, Yaşlı Baxım və Reabilitasiya Mərkəzlərinə qəbulu üçün tələb olunan keyfiyyətlər: a) Ahıllar evlərinə qəbul şərtləri

• 70 yaşdan yuxarı,

• Öz ehtiyaclarını ödəməsinə mane olan bir narahatlıq hiss etməmək, yemək, içmək, hamam, tualet və s. Kimi gündəlik həyat fəaliyyətlərini müstəqil şəkildə həyata keçirə bilmək,

• Ruhi sağlamlıq vəziyyətində olmaq,

• Yoluxucu xəstəlik olmaması,

• Narkotik və ya alkoqoldan asılı olmamaq,

• Sosial və / və ya iqtisadi məhrumiyyətdə olduğunu sosial ekspertiza hesabatı ilə müəyyənləşdirmək. b) Yaşlı Baxım və Reabilitasiya Mərkəzlərinə qəbul şərtləri

• 70 yaşdan yuxarı,

• Fiziki və əqli geriliyə görə daimi diqqət və qayğıya, dəstəyə, qorunmağa və reabilitasiyaya ehtiyacı olan,

• Zehni sağlam vəziyyətdə olmaq ,

•Yoluxucu xəstəliyin olmaması,

• Narkotik və ya alkoqoldan asılı olmamaq,

• Sosial və / və ya iqtisadi məhrumiyyətdə olduğunu sosial ekspertiza hesabatı ilə müəyyənləşdirmək. Ahıllar evləri yaşlı insanlara yaşıdları ilə mənalı bir paylaşma mühiti yaratmağa kömək edə bilər. Ancaq son illərdə bu mövzu sıx bir şəkildə müzakirə edildi; "Yerində yaşlanmaq" yaşlıların ev şəraitində ən az problemlə yaşaya bilməsi və bunun üçün icma qaynaqlarının köçürülməsi üçün yaşlılara və ailələrinə lazımi dəstəyin göstərilməsi prinsipinə əsaslanır. Dünyanın bir çox ölkəsində qəbul edilmiş bu görüşə görə məqsəd; yaşlı insanlar cəmiyyətdə yaşayır, normal bir sosial həyat sürür və nəticədə fiziki və zehni sağlamlıqlarından daha çox istifadə edir və məhsuldarlığını davam etdirirlər. Bu mərhələdə nəsillərarası ünsiyyət, yaşlıların təcrübələrini və biliklərini gənclərlə bölüşmək, gənclərin töhfələri ilə sosial dəyişikliklər və bir çox yeniliklərdən xəbərdar olmağın da yaşlılara müsbət töhvələri olacağını unutmamalıyıq. Cəmiyyət əsaslı yaşlı qulluq xidmətlərinin məqsədi ahıllar evlərinə erkən müraciətlərin qarşısını almaqdır (Gökçe-Sacred, 2011).Son illərdə ölkəmizdə ahıllar evləri üçün alternativ qulluq modellərinin axtarışı davam edir. Xüsusilə müstəqil yaşamaq bacarığı olan yaşlıların sosial həyatdan təcrid olunmasının qarşısını almaq üçün kiçik evlərdə baxıla biləcəyi mühitlər yaradılmağa başlandı. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin başlatdığı araşdırma nəticəsində; sosial, psixoloji və fiziki ehtiyaclarını müstəqil olaraq təmin edən və şərtləri sosial və səhiyyə xidmətinin ortaq qərarı ilə təyin olunan yaşlılar arasında ahıllar evi yaşlılara qulluq və reabilitasiya mərkəzləri "Yaşlı Yaşayış Evi" adlı evlər, quruma bağlı əlavə bir vahid mövqeyində olacaq. Ahıllar evinə qəbul edilən yaşlıların sağlam və keyfiyyətli bir həyat sürmələri üçün keçmiş vərdişlərinə, mədəni vəziyyətinə və sağlamlıq vəziyyətlərinə uyğun bir həyat planı hazırlamaq lazımdır. Ahıllar evi kollektiv həyatın olduğu bir yer olmasına baxmayaraq, hər bir yaşlı insanın öz quruluşuna uyğun xidmətlər almaq hüququ vardır. Bu səbəbdən sosial işçilər hər bir qoca ilə ayrı-ayrılıqda görüşməli və həyat təcrübələrini, maraqlarını, sağlamlıq və sosial vəziyyətlərini öyrənməli, fərdi baxım və reabilitasiya proqramları hazırlamalıdırlar.

**30) Ölkəmizdə yaşlılara qulluq xidmətlərinin xüsusiyyətlərini və tendensiyaları təhlil edin. (20)**

Yaşlılara qulluq və reabilitasiya xidmətlərinin məqsədi: Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan yaşlıların mövcud funksional imkanlarını müəyyənləşdirmək və müalicə etmək, qalan güclərini və qabiliyyətlərini yaxşılaşdıraraq fiziki, psixoloji, sosial və iqtisadi aspektləri baxımından mövcud qabiliyyətlərini dəstəkləmək və gündəlik

həyatda müstəqillik üçün iş və yardım təşkil etməkdir.Son illərdə ölkəmizdə ahıllar evləri üçün alternativ qulluq modellərinin axtarışı davam edir. Xüsusilə müstəqil yaşamaq bacarığı olan yaşlıların sosial həyatdan təcrid olunmasının qarşısını almaq üçün kiçik evlərdə baxıla biləcəyi mühitlər yaradılmağa başlandı. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin başlatdığı araşdırma nəticəsində; sosial, psixoloji və fiziki ehtiyaclarını müstəqil olaraq təmin edən və şərtləri sosial və səhiyyə xidmətinin ortaq qərarı ilə təyin olunan yaşlılar arasında ahıllar evi yaşlılara qulluq və reabilitasiya mərkəzləri "Yaşlı Yaşayış Evi" adlı evlər, quruma bağlı əlavə bir vahid mövqeyində olacaq. Ahıllar evinə qəbul edilən yaşlıların sağlam və keyfiyyətli bir həyat sürmələri üçün keçmiş vərdişlərinə, mədəni vəziyyətinə və sağlamlıq vəziyyətlərinə uyğun bir həyat planı hazırlamaq lazımdır. Ahıllar evi kollektiv həyatın olduğu bir yer olmasına baxmayaraq, hər bir yaşlı insanın öz quruluşuna uyğun xidmətlər almaq hüququ vardır. Bu səbəbdən sosial işçilər hər bir qoca ilə ayrıayrılıqda görüşməli və həyat təcrübələrini, maraqlarını, sağlamlıq və sosial vəziyyətlərini öyrənməli, fərdi baxım və reabilitasiya proqramları hazırlamalıdırlar.

**31)Ailə məsləhətçiliyi anlayışından bəhs edin. Ailə məsləhətçiliyini həyata keçirən bir sosial iş tələbəsi məsləhət zamanı hansı məsələlərdə səhv davranışların olacağını nəzərə almalıdır? (5)**

Ailə məsləhətçisi kimi çalışan sosial işçinin yanaşmasından asılı olmayaraq, ailə məsləhətləşməsi müəyyən mərhələlərdən ibarət sistematik bir prosesə sahibdir. Ailə məsləhətçiləri hansı yanaşmadan istifadə edirlərsə etsinlər; ailə üzvləri arasındakı ünsiyyəti aydınlaşdırmaq, dözümlülük göstərmək və funksional olmayan davranışları dəyişdirmək kimi birgə terapevtik fəaliyyətlərlə məşğul olmalıdırlar. Yenə də məsləhətçilərin çoxu fərdlərə deyil, münasibətlərə yönəlir. Başqa sözlə, ailə məsləhətçiliyi ağaclardan daha çox meşəyə yönəlməlidir (Gladding, 2012). Ailə məsləhətçiliyini həyata keçirən bir sosial işçi tələbəsi, xüsusən özü haqqında məlumatlı olmalıdır. Çünki bəzən şəxsiyyət xüsusiyyəti istifadə olunan müdaxilə metodlarından daha vacib ola bilər. Məsləhətçinin öz durumundan xəbərdar olması, terapevtik münasibətlər zamanı məruz qaldıqları keçmiş travma və ağrıların öhdəsindən gəlməyə kömək edəcəkdir. Məsləhətçi, prosesdə ortaya çıxacaq zəifliklərlə qarşılaşmağa hazır olmalıdır. Araşdırmalar ailələrlə yeni işləyən məsləhətçilərin bəzi problemlərinin olduğunu ortaya çıxardı. Məsləhət zamanı bu məsələlərdə səhv davranışların olacağı nəzərə alınmalıdır

(Gladding, 2012) Həddindən artıq diqqət: Həddindən artıq diqqət prosesdən çox məzmuna qoyulmamalıdır. Nə, harada və nə vaxt kimi suallara əlavə olaraq, necə sualına da kifayət qədər yer verilməlidir. Hər kəsi daha çox xoşbəxt etməyə çalışmaq: Terapevtik prosesdə bəzi çatışmazlıqların olması qaçılmazdır. Hər kəsi məmnun etmək mümkün deyil və bəzən dəyişiklik üçün narahat olmaq lazım gəlir. Ən qısa zamanda nəticə əldə etməyə çalışmaq: Bəzi şeyləri danışmaqla dəyişdirmənin ayrı şeylər olduğunu unutmamalıyıq. Dəyişiklik vaxt aparır. Bir ailə üzvünə çox diqqət yetirmək: Ailənin etdiyi kimi bir günahkar tapmağa çalışmamalısınız. Qayğı və diqqət çatışmazlığı: Məsləhət prosesi zamanı bərabər məsafədə durmaq, açıq bir mövqe nümayiş etdirmək, irəli əyilərək oturmaq, gözlə təmas qurmaq, rahat olmaq vacibdir.

**32)Ailə məsləhətində ilk müsahibə prosesini izah edin. (5)**

Ailə ilə ilk görüş ilk təmasdan sonra 48 saat ərzində edilməlidir. Ailə görüşməyə hazırdır. Lakin görüş vaxtının gecikməsi ailə üzvlərinin fikirlərinə yenidən baxmasına və ya məsləhətləşməyə getməməsinə səbəb ola bilər. Məsləhətçi ailəni ümumiyyətlə tanımadığı üçün, əvvəldən qərəzsiz olmağına diqqət yetirməlidir. İlk görüşdə məsləhətçi hər şeyi bilən və ailə üzvlərinə nə edəcəyini izah edən bir mütəxəssis deyildir. Bilmədiyi üçün ailə ilə danışıb öyrənməyə və kəşf etməyə çalışır (Worden, 2013). İlk telefon görüşməsi,Tanışlıq,Müsahibənin mahiyyəti,Problemin müəyyənləşdirilməsi,Sistemə daxil olmaq,Hədəflər təyin etmək və müdaxilə planı hazırlamaq Müvəqqəti bir fərziyyə ailə üzvü ilə görüşdən əvvəl və ailənin həyat dövrü əsasında qurula bilər. Təqsirləndirilən oğlanlarına görə məsləhətləşməyə gəlmək istəyən bir ailədə məsləhətçi ata ilə uşağın həm fiziki, həm də psixoloji baxımdan bir-birindən ayrı bir əlaqədə ola biləcəyini fərz edə bilər. Eynilə, məktəbə getməkdən imtina edən bir uşağın vəziyyətində, məsləhətçi, uşaq ilə ana arasında iç-içə vəziyyətinin ola biləcəyini və uşağın bu cür davranışlarının bir şəkildə gücləndirildiyini düşünə bilər. Görüş öncəsi məsləhətçilərin verməli olduqları üç sual bunlardır:

• Nə oldu? İlkin diaqnoz qoya bilmək üçün.

• Niyə belə oldu? Ailədəki dinamikliyi təsvir edə biləcək bir izahat əldə etmək.

• Bununla bağlı nə etmək olar və bunu necə etmək lazımdır? Bir müalicə və ya həll planı qura bilmək (Gladding, 2012)

**33)İlk müsahibə prosesində Ailə məsləhətçisinin rolları və funksiyalarını şərh edin(10)**

Ailə məsləhətçisinin rolları aşağıdakılardır: - Məsləhətçi dəyişiklik üçün uyğun atmosfer yaratmağa cavabdehdir. - Məsləhətləşmə prosesi məsləhətçi və ailənin birgə səylərini tələb edir və məsləhətçi iştirakçı, müşahidəçi və inkişaf etdirici rolunu oynayır. - Məsləhətçi, ailəni dəstəkləmək, onlara sual vermək və bəzən lazım olduqda ailəni təhrik etməklə ailəyə dəyişim prosesində rəhbərlik edər. - Dəyişiklik nəhayət ailənin məsuliyyətidir və onların seçimidir. Məsləhətçi ailəyə qoşula bilmirsə, ailənin ən az əlaqəli üzvü və ya bütün ailə məsləhət axtarmağı dayandıra bilər. Məsləhətləşməni davam etdirib-etməyəcəyini ümumiyyətlə məsləhət verməyə ən az maraq göstərən şəxs təyin edir. Tədqiqatçılar ailə məsləhətləşmələrində uğursuzluğun ən çox ailə üzvləri ilə iş birliyi qurula bilinməməsindən qaynaqlandığını bildirirlər. İlk görüşdə ailələr çox narahat ola bilər. Ailə üzvləri əziyyət çəkməklə yanaşı, bu ağrını kənar şəxsə ifadə etmək narahatlığını da yaşayırlar.Məsləhətçi: “Bu görüşün əsas məqsədi özümü sizə təqdim etmək və sizi tanımağa çalışmaqdır. Anladığım qədər ailənizdə bəzi şeylər baş verir və bunlar hamınızı əsəbiləşdirir. Bu, ilk görüşdə nə etmək istədiyim, baş verənlərlə bağlı fikirlərinizi dinləməkdir. Nəhayət, görüşümüzün sonunda düşüncələrimi və fikirlərimi sizinlə bölüşmək və bəzi tövsiyələr vermək istəyirəm. Bundan sonra mənə sual vermək üçün vaxtınız olacaq" bir şərh edərək ailə üzvlərindəki qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırmalıdır. İlk görüşdə məsləhətçinin aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirməsi gözlənilir: Qiymətləndirmə: Ailə və məsləhətçi bir-birilərini qiymətləndirməyə və münasibət qurmağa başlayır. Tanıtım: Məsləhətləşmə prosesi ailəyə təqdim olunur. Şikayətlər: Ailənin şikayətləri və mövcud nümunələri araşdırılır. Hədəflər: Problemlərin həlli üçün hədəflər təyin olunur.

**34)Ailə məsləhətinin orta mərhələsində hansı sual texnikalarından istifadə olunur? Nümunə əsasında izah edin. (10)**

Əgər hesabat hazırlanmışdırsa, məsləhətləşmə prosesi qurulmuş və iştirak təmin edilmişdirsə, o zaman məsləhətləşmə prosesinin orta mərhələsidir. Bu mərhələdə məsləhətçilər ailə üzvlərinin və bütövlükdə ailənin dəyişiklik və irəliləməsi üçün hərəkətverici qüvvə ola bilər.Bir ailə, ən az iştirakda olan üzvü qədər məhsuldardır. Buna görə də, məsləhətləşmə prosesinin orta mərhələsində,

ümumi bir məqsədə can atan bütün ailə üzvlərinə diqqət yetirilməlidir. Ailənin bir üzvü prosesdə iştirak etmirsə; ailəni izləmək üçün tapşırıq verərək prosesə dəvət olunur. Prosesdə iştirak dairəvi sorğu texnikasından istifadə etməklə təşviq olunur. Misal üçün; “Bu baş verəndə atanız necə davranacaq? Bəs anan nə edər?" Dövri araşdırma, məlumat toplama, fərziyyə qurma və ailənin ailəyə baxışını dəyişdirməyi təmin edir. Hər bir ailə üzvünün ağzından fərqli qavrayışlar əldə etməyə kömək edir və ailə sistemi öz rəyinə uyğun olaraq bənzərsiz bir dəyişiklik metodu təyin edir (Gladding, 2012). · Gələcəyə yönəlik suallar: Bunlar gələcəkdə alternativ davranış formaları yaratmaq üçün hazırlanmış suallardır. “Gələcəkdə hər ikiniz daha yaxşı anlaşarsanız, həyatınızda indi olmayan nə baş verəcək? Sizcə yaxın beş ildə münasibətləriniz necə olacaq?" · Müşahidəçi baxış sualları: Bunlar fərdlərin özlərini müşahidə etmələrini təmin edəcək suallardır. "Həyat yoldaşınız və övladınız mübahisəyə başlayanda nə hiss edirsiniz?" · Normativ-müqayisə sualları: Bu vəziyyətin qeyri-adi olmadığını göstərən suallardır. "Dostlarınızdan birinin son uşağı bu yaxınlarda evdən ayrıldı mı?" Beləliklə, hazırda sizin hansı bir prosesi keçdiyinizi başa düşürlər. · Fərq müəyyən etmə sualları: Bir davranış nümunəsinin tərkib hissələrini ayırır. "Hansı sizin üçün daha vacib olardı: müdirinizin cahilliyini, laqeydliyini ifşa etmək və ya layihəni uğurla başa vurmasına kömək etmək?" · Hipotez təqdim edən suallar: Bunlar terapevtik sınaq fərziyyələrindən istifadə olunan suallardır. “Sən ərinin sənə qəzəbli olduğunu düşünəndə nə qədər sakit olduğunu bilirsən. Növbəti dəfə nə hiss etdiyini desən bu necə sonlanar?" · Prosesi dayandıran suallar: Bu suallar terapevtik seansda ani bir keçid yaradır. "Bu qədər kədərli və sakit görünürsən, arvadının tərəfini tutduğumu düşünürsənmi?" · Gözlənilməz, qarışıq dəyişim sualları: Davranışın göstərildiyi konteksti dəyişdirərək əvvəllər nəzərdən keçirilməmiş mümkün variantları təqdim edən suallardır. "Mübahisə etmədiyiniz zaman özünüzü necə hiss edərdiniz?"· Gizli təklifləri olan suallar: Bu terapevtlərin müraciətçilərə daha faydalı bir istiqamət göstərmələrini təmin edən suallardır. “Özünüzü geri çəkmək əvəzinə, ona qəzəbləndiyini və ya incidiyini söyləsən nə olar?"

**35) Ailə quruluşunun qiymətləndirilməsini fərqli istiqamətlər üzrə təhlil edin. (20)**

Qiymətləndirmə: Ailə və məsləhətçi bir-birilərini qiymətləndirməyə və münasibət qurmağa başlayır. Tanıtım: Məsləhətləşmə prosesi ailəyə təqdim olunur. Şikayətlər: Ailənin şikayətləri və mövcud nümunələri araşdırılır. Hədəflər:

Problemlərin həlli üçün hədəflər təyin olunur. Ailə üzvləri ilə ilk üz-üzə görüşdə aşağıdakıları etməlisiniz: Xidmət təmin etmə və yardım göstərmə yanaşmanızı təsvir edin

• Ailə üzvlərinin sizi istənməyən bir müdaxilə edən, dəvət olunmamış bir qonaq və səlahiyyət sahibi kimi qəbul edə biləcəyinə diqqət yetirin. Özünüzü, rolunuzu və vəzifələrinizi təsvir edin

• Kim olduğunuzu, peşənizi və hansı prosesi və məzmunu ilə aparacağınızı izah etməyə başlayın. Məxfilik qaydalarını izah edin

• Başlamadan əvvəl, müsahibə ilə bağlı məlumatların gizli saxlanacağını bildirə bilərsiniz, lakin bildirilməli olan hüquqi vəziyyətləri qanuni olaraq gizlətmək mümkün deyil. Ailənin olduğu yerdən başlayın

• Ailənin vacib hesab etdiyi və danışmaq istədiyi mövzu ilə danışmağa başlayın. Ailə üzvlərini tələsdirməyin

• Düşüncələrini toplamağa və nə demək istədiyinə qərar verməyə vaxt verin. Qeydlər aparmaq və ya səs yazmaq lazım ola bilər

• Ailə üzvlərinin dediklərini qeyd edərkən bir məlumat razılıq formasından istifadə edə bilərsiniz. Həm də əlaqə məlumatlarını saxlamağı unutmayın. Fərdlər kimi ailələrin də öz xüsusiyyətləri var. Məsləhətçi ailə quruluşlarını diqqətlə müşahidə etməli və qiymətləndirməlidir. Ailəni daha funksional etmək üçün, nəyin dəyişdirilməsi və ya nəyin dəyişə biləcəyi qiymətləndirilməlidir. Qiymətləndirmə müşahidə və ya miqyasdan istifadə etməklə edilə bilər. Ailə məsləhətçiləri özlərinə ailənin fəaliyyəti ilə bağlı aşağıdakı sualları verməlidirlər (Gladding, 2012):

-Ailəyə kənardan baxanda nə görünür? Misal üçün; bir-birlərini hansı məsafədə qoyurlar, kim kimin yanında oturur?

-Ailənin idrak səviyyəsi nə qədərdir? Məsələn, ailə üzvləri bir-birləri ilə hansı səviyyədə açıq və hansı detallarla əlaqə qururlar? Ailənin ünsiyyət qaydalarında nə dərəcədə mesaj mübadiləsi var?

-Hansı funksional olmayan və təkrarlanan dövrlər / ardıcıllıqlar müşahidə olunur? Misal üçün; valideynlər müəyyən davranışlardan sonra uşaqları danlayır və ya tərifləyir?

-Ailənin əsas emosional vəziyyəti nədir və bunu kim əks etdirir? Bütün ailələrdə çox fərqli, lakin dəyişən hisslər olur, lakin əksər hallarda ailənin ümumi hissini göstərən bir fərd olur. Məsələn, depresiyalı bir uşaq depressif bir ailəni göstərə bilər.

-Hansı rollar ailənin dayanıqlığını gücləndirir və ailənin ümumi müdafiələri hansılardır? İnsanlar və ailələr bəzən stres vəziyyətlərinə müəyyən şəkildə reaksiya göstərirlər. Məsələn, qəzəb və ya inkar. Bu cür reaksiyaları görmək və onlara uyğun və yaradıcılıqla reaksiya vermək son dərəcə vacibdir.

-Ailədə hansı alt sistemlər var? Demək olar ki, hər ailənin alt sistemləri var. Yəni ailə daxilindəki kiçik vahidlər; valideynlər, uşaqlar kimi yaş və ya funksiyaya görə mövcud olan qruplar var. Bu alt sistemləri və onların necə işlədiyini bilmək vacibdir. Bu alt sistemlərdən bəziləri yaxşı işləyir. Ancaq bəziləri günah keçisi olur və ya üçbucağa əl atırlar (məsələn, ailənin iki üzvü arasındakı problemi və gərginliyi azaltmağa yönəlmiş digər şəxs). Məsləhətçilər yalnız alt sistemləri yaxşı tanıdıqda və onlarla effektiv şəkildə məşğul olduqda ailədə daha açıq və sağlam ünsiyyət təmin edə bilərlər.

-Ailədə kimin gücü var? Ailədə güc sahibi olanlar qaydaları və qərarları verənlərdir. Cüzi görünə bilər, ancaq dediklərini və ya etdiklərini digər (bəzi) üzvlər təqib edir (baxır / izləyir). Məsələn, ailənin sözçüsü kimi danışan bir ananın ailədə böyük gücə sahib olması ehtimalı böyükdür. Qaydalar çevikdir və sağlam ailələrdə güc bölgüsü daha balanslıdır.

- Ailə üzvləri bir-birindən nə ilə fərqlənir və alt qrupların sərhədləri nədir? Bəzi ailələrdə münasibətlər iç-içədir (fiziki və / və ya psixoloji cəhətdən bir-birinin dünyasında çox iştirak), digərlərində isə uzaqlaşma / məsafə qoyma (fikir ayrılığı, fiziki və / və ya psixoloji baxımdan çox uzaqlaşma) var. Sağlam ailələrdə bu iki həddarasında bir tarazlıq olur. Məsləhətçilərin bilməli olduğu xüsusiyyətlərdən biri də ailə üzvlərinin ayrılması və fərdiləşdirmə dərəcəsidir.

-Ailənin həyat dövrünün hansı dövründə yaşayır və problem həll üsulları dövr üçün uyğundurmu? Məsələn, ailə 18 yaşlı uşaqlarına sanki 8 yaşındakı kimi davranır? Ailə məsləhətçiləri ailənin hazırkı inkişaf reallığı ilə nə dərəcədə öhdəsindən gəldiyini araşdırmalıdır.

-Dəyərləndiricinin ailəyə olan reaksiyası nələrdir? Ailələrə verdiyimiz reaksiyaların həm idrak, həm də duyğu səviyyələri var. Bəzən məsləhətçilər çalışdıqları ailəni böyüdükləri ailənin həyatı baxımından qiymətləndirə bilərlər.

Beləliklə, işləmək üçün problemləri qarışdıra bilərlər. Belə bir qavrayışın ailəyə və ya məsləhətçiyə heç bir faydası olmaz. Ailəyə həqiqətən kömək etmək üçün məsləhətçi reaksiya səbəbini bilməlidir və uyğun cavabı nə olduğunu bilməlidir. Ailə üzvlərinə problemlərinin həll ediləcəyinə dair zəmanət lazımdır. Ümid; Ailə üzvlərinin səy göstərməsi, çətin dəyişikliklər və seçimlər etməsi motivasiyaedici bir amildir. Ümid yaratmaq birbaşa və ya dolayısı ilə edilə bilər. Misal üçün; "Vəziyyətiniz bir gündə belə çıxmadı və sağalma o qədər də sürətli olmayacaq" dedi bir məsləhətçi. Ancaq düşünürəm ki, səy göstərsən dəyişəcək ”cavabı birbaşa ümid vermək və ailənin imkanlarını göstərməkdir. “Düşünürəm ki, vəziyyətinizlə əlaqəli bir şey edilə bilər və daha səmərəli nəticələr əldə edə bilərsiniz” ailənin daha dolayı yolla ailənin müsbət münasibətlərini inkişaf etdirməsinə kömək edir. Ailənin güclü tərəflərini müəyyənləşdirmək səyləri ümid yaratmaqda da faydalıdır. Bir çox ailə öz zəif tərəflərini bilir. Ailələri ətrafdakı imkanlar və mənbələr barədə məlumatlandırmaqla inkişaf potensialları aktivləşdirilə bilər (Gladding, 2012). Məsləhətçi ailəyə müəyyən sayda görüşmənin tələb olunduğunu bildirməlidir. Beləliklə, ailə geri qayıda və nə qədər irəlilədiklərini görə bilər. Müəyyən bir görüşmədə razılaşdırıldıqdan sonra ailə üzvlərinə ev tapşırığı verilə bilər. Ailə yeni təklif etdiyiniz qarşılıqlı münasibət və davranış qaydalarını yaşamalıdır. Ailəyə məsuliyyət həvalə etmək ailə məsləhətçisi arasındakı əlaqəni gücləndirir. Birlikdə çalışdıqları ailələrə ev tapşırığı verərkən məsləhətçilər nə etməli olduqlarını çox ətraflı şəkildə bildirməlidirlər. İclasda vaxt verərsə, təyin olunmuş tapşırıqlar haqqında inşa yazıla bilər. Misal üçün; Bu həftə bu ünsiyyət nümunələrini sınayaq, tamam? Bir-birinizi fəal şəkildə dinləyin və kimsə danışmağı bitirdikdə əvvəl onlara söylədiklərinizi düşünün, sonra öz sözlərinizi deyin. Ailə məclisi, faiz günləri kimi üsullar da təklif edilə bilər. Görüşmədən sonra ailə təəssüratlarınızı qeyd etməsəniz, uçub gedər. Görüşmə bitər-bitməz, müsahibənizi təhrif etmədən klinik qeydlər kimi qeyd etməlisiniz. Məzmunu və prosesi qeyd olunan şəkildə balanslaşdırmalısınız (Nə dedilər? Necə dedilər?). Klinik qeydlər məsləhətçini daha sonra oxuduqda baş vermiş dəyişiklik prosesi barədə məlumatlandırır. Bu, ailənin üzvü kimi olmamaqla, özü prosesdə olarkən ailəni kənardan görməyə və araşdırmağa imkan verir. Əlaqə təmin etdiyi üçün atılacaq növbəti addımların planlaşdırılmasına kömək edir.

36. Əlilliyin mahiyyəti və növləri haqqında açıqlama verin.

Azərbaycanda əlillər BMT Baş Məclisinin qəbul etdiyi əlillərin hüquq bəyannaməsində, Azərbaycan Konstitusiyasında və başqa qanunvericilik aktlarında təsbit olunmuş bütün sosial-iqtisadi, siyasi, şəxsi hüquq və azadlıqlara

malikdirlər. Əlillər barəsində ayrı-seçkilik qadağandır və qanunla təqib edilir. Əlillərin sosial müdafiəsinin təmin olunması sahəsində dövlət idarəetməsini Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Səhiyyə Nazirliyi və başqa mərkəzi, yerli hakimiyyət orqanları həyata keçirirlər. Əlillərin respublika ictimai təşkilatlarının nümayəndələri Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin və Səhiyyə Nazirliyinin kollegiya üzvü olurlar.31 may 2018-ci ildə qəbul olunmuş "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" Azərbaycan respublikasinin qanununa əsasən əlillik - müxtəlif maneələrlə qarşılaşdığı zaman şəxsin digər şəxslərlə bərabər səviyyədə cəmiyyət həyatında tam və səmərəli iştirakına mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozuntularının olmasıdır. Əlillik növləri (Disability types) - müxtəlif səbəblərdən əlilliklərini fərqli formada yaşayan və ya hiss edən insanların əlilliyinin əlamətlərinə görə təsnifatlaşdırılmasıdır. Misal üçün, görmə məhdudiyyətli, fiziki məhdudiyyətli, eşitmə məhdudiyyətli, danışma məhdudiyyətli, mental məhdudiyyətli və s. Əlillik növləri bədəndə meydana gələn funksiya itkisinə görə fərqli olaraq müəyyən edilir. Əlillik haqqında qanunlarda müəyyənləşdirildiyi kimi əlillik növləri qısaca aşağıdakı kimi ifadə edilə bilər: Ortopedik əlil: əzələ-sümük sistemində çatışmazlıq və funksiya itkisi olan bir fərddir. Qısalığı, çatışmazlığı, artıqlığı, olmaması, hərəkət məhdudluğu, deformasiya, əzələ zəifliyi, sümük xəstəliyi, iflic, beyin iflici, əllərində, qollarında, ayaqlarında, barmaqlarında və onurğasında spzma və yarıq olanlar bu qrupa daxildir. Görmə (gözdən) əlilləri: Bir və ya hər iki gözdə tam və ya qismən görmə itkisi və ya zəifliyi olan bir şəxs. Görmə itkisi, rəng korluğu, gecə korluğu ilə göz protezindən istifadə edənlər bu qrupa daxildir. Eşitmə zəifliyi: Bir və ya hər iki qulağında tam və ya qismən eşitmə itkisi olan fərd. Eşitmə cihazı istifadəçiləri də bu qrupa düşür. Dil və nitq qüsuru: Hər hansı bir səbəbdən danışa bilməyən və ya sürət, səlis, ifadə və səs pozğunluğu olan bir şəxsdir. Eşitməsinə baxmayaraq danışa bilməyənlər, danışmaq, kəkələmək, afazi, dil-damaq və çənə quruluşu üçün alətlər istifadə edənlər bu qrupa daxildir. Zehni əlillər: Müxtəlif dərəcədə zehni qüsurları olan bir fərddir. Zəka geriliyi, daun sindromu, fenilketonuriya (zəka geriliyinə səbəb olarsa) olanlar bu qrupa daxildi. Xroniki xəstəliyə görə əlillər: Fiziki qüsurlar, ağrılar, ürək-damar xəstəlikləri, idrak pozğunluqları, xroniki böyrək çatışmazlığı, xərçəng, QİÇS, hipertoniya, koroner ürək çatışmazlığı, şəkərli diabet və vərəm kimi uzun müddətli müalicə olunan xəstəliklər fərdin həyat fəaliyyətini məhdudlaşdırır və onları müalicədən asılı vəziyyətə gətirir.

37. Azərbaycanda əlillərin sosioloji xüsusiyyətlərini açıqlayın.

Azərbaycanda əlillərin sosioloji xüsusiyyətləri aşağıdakı kimidir: Əlillərin əksəriyyəti 19-44 yaş arasındadır. Evli əlillər və subay olan əlillərin nisbəti bir-birinə yaxındır. Əlillərin təhsil səviyyəsi aşağıdır. Şəhər mərkəzli əlillərin sayı kənd mənşəli əlillərdən daha çoxdur. Əlillər həyatlarını ailələri ilə keçirirlər; bununla yanaşı, tək və ya dostları ilə yaşayan və yataqxanalarda qalan əlillər də var. Fərdlər əlilliyi üçün heç kimi günahkar saymasa da, lazımi qayğı göstərməmələri üçün valideynlərini, yaxın qohumları valideynlərini səhv yönlədirmələrini və səhiyyə işçilərinin qeyri-kafi və səhv tətbiqlərinə görə məsuliyyət daşımalı olduqlarını bildirənlər də var. Əlillərin əksəriyyəti yardım alətlərindən (əlil arabası, protez, çubuq) istifadə edirlər. Onların əksəriyyəti gündəlik fəaliyyətlərini (yemək, tualet, hamam otağı, geyinmə, alış-veriş, çölə çıxmaq, kitab / qəzet oxumaq) təkbaşına qarşılasalar da, bəziləri qeyd olunan fəaliyyətləri təkbaşına edə bilmirlər. Əlil şəxslərin yaşadığı ailələr nüvə ailəsi modelindədir. Gözdən əlillərlə müqayisədə fiziki əngəlli insanlar; bir peşəyə sahib olmaq nisbətinə görə əlil kişilər əlil qadınlardan daha yüksək imkana malikdirlər. Görmə və fiziki qüsurlu şəxslər üçün inzibati işlərdə; bütün əlillər arasında qadınlar üçün inzibati işlərə və kişilər üçün kənd təsərrüfatından kənar istehsal fəaliyyətlərinə diqqət yetirilir. Əlillər ümumi vaxtlarını ev, yataqxana, dərnək və iş yeri kimi sahələrdə keçirsələr də, boş vaxtlarını da bu ərazilərdə keçirirlər. Əlillərin əksəriyyəti kompüter istifadə edir və ya istifadə etmək istəyir. Kompüterlər internetə məlumat gəzmək və əylənmək üçün istifadə olunur.

38. Əlillərə evdə qulluq xidmətinin mahiyyəti və əsas xüsusiyyətlərini izah edin.

Evdə qulluq xidmətləri: Tibbi xidmətlər və sosial xidmət müdaxiləsi ilə inteqrasiya olunan və komanda üzvlərinin iş birliyi və koordinasiyası ilə davamlı, hərtərəfli və mütəşəkkil bir iş nəticəsində təmin edilən profilaktik və müalicəvi xidmətlər məcmusudur. Baxıma ehtiyacı olan fərd və ailənin bütün fiziki, duyğusal, sosial, iqtisadi və ətraf mühit ölçüləri ilə nəzərə alınmasını tələb etdiyi üçün mütənasib qrup çalışması tələb olunur (Fadıloğlu, 2004). Evdə qulluq hərtərəfli bir xidmət modeli olduğundan; baxıma ehtiyacı olan insanın yaşadığı mühitdə fərdi ehtiyac duyduğu bioloji qulluq, psixo-sosial xidmətlər və ev idarəçiliyi kimi xidmətlər təqdim etməyi hədəfləyir. Bu xidmətlər: Ev işləri: Təmizlik, yuyulma, alış-veriş kimi gündəlik tapşırıqları yerinə yetirmək və etibarlı bir ev şəraiti yaratmaq üçün evin

ehtiyaclara uyğun yenidən qurulmasıdır. Şəxsi qulluq: Hamam və tualet ehtiyacını dəstəkləmək, soyunmaq, diş fırçalamaq, istənməyən saçları təmizləmək, təraş kimi şəxsi qulluq xidmətlərinin yerinə yetirilməsidir. Bəslənmə və sağlamlığa dəstək xidmətləri: Bəslənmə, dərman qəbulu, qan təzyiqi və şəkər nəzarəti kimi sağlamlıq vəziyyətinin təqibidir. Sosial dəstək və məsləhət xidmətləri: Rəsmi əməliyyatlar, ev təmiri, maliyyə, nəqliyyat və faktura ödənişləri, dostluq, qonşuluq və qohumlarla münasibətlərin tənzimlənməsi kimi əməliyyatların təqibidir. Tibb bacısı xidmətləri: Müəyyən aralıqlarla tibb bacısı ziyarətləri və 24 saatlıq təcili yardım xidmətləri (Oğlak, 2007). Baxıma ehtiyacı olan bir şəxsin ehtiyaclarına uyğun olaraq göstərilən evdə qulluq xidməti qabaqcıl texnoloji dəstəyi və tibb bacısı xidmətlərindən ev həkim müayinəsinə, qısa və uzun müddətli müalicə xidmətlərinə qədər geniş bir xidmət şəbəkəsində təcrübəli bir qrup tərəfindən təmin edilməlidir. laboratoriya xidmətləri. Bu səbəbdən günümüzdəki tibbi yardım sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır və faydalı nəticələrinə görə üstünlük verilən bir qulluq xidməti modelidir (Fadıloğlu, 2004).

39.İnternat evlərində əlillərə göstərilən reabilitasiya xidmətlərini şərh edin.

İnternat evlərindəki əlillər üçün reabilitasiya xidmətlərinə aşağıdakılar daxildir: Psixoloji problemi olan əlillər və ailələri üçün tədqiqatları əhatə edən psixoloji dəstək proqramı, Fiziki qüsurları üçün səhiyyə müəssisələri tərəfindən diaqnoz qoyulmuş və reabilitasiya prosesi davam edən əlillərin reabilitasiyasına dəstək məqsədilə; Əlillərin hərəkətini, gücünü və koordinasiyasını artırmağa və kas-iskelet sistemi funksiyalarını yaxşılaşdırmağa yönəlmiş fiziki məşqləri özündə cəmləşdirən fiziki məşq proqramları Əlil şəxslərin motor, idrak, emosional, özünə qulluq etmə vərdişləri, ünsiyyət bacarıqları, nitq kimi dil və eşitmə inkişafındakı potensialını maksimum dərəcədə artırmaq üçün quruluşlu və ev şəraitində hədəflənmiş fərdi və qrup təhsili verildiyi inkişaf dəstək proqramları. Mərkəzdə akademik və rəsmi təhsildən yararlanan əlilləri dəstəkləmək üçün yaradılmış təhsil dəstək proqramları, Əlillərin yaxın və uzaq mühitlərinə uyğunlaşacaq bacarıqları öyrənmələri üçün sosial uyğunlaşma və fərdi idarəetmə proqramları, Əlillərin mövcud potensiallarını ən az kömək etməklə öyrəndikləri alət və cihazlardan asılı olmayaraq istifadə etmələrini təmin edən üsulların olduğu müstəqil hərəkət proqramları, Reabilitasiya proqramını tamamlayaraq məhsuldar olmuş əlillərin həyatlarını müstəqil davam etdirmələrini təmin edən müstəqil yaşayış keçid proqramları, Əlilliyi olan şəxslərin bacarıqlarının artırılması və bacarıqlarının

artırılmasına yönəlmiş fəaliyyətlərin peşə seminarlarında həyata keçirildiyi iş bacarıqları qazanma proqramları, Mərkəzin və göstərilən xidmətlərin təbliği; könüllü şəxsləri, qrupları və qurumları mərkəzlə aktivləşdirmək və inteqrasiya etmək; Əlillərin xidmətlərdən istifadə etməsinə dəstək vermək, oxşar problemləri bölüşən fərdləri və ailələri bir araya gətirmək, qeyri-hökumət təşkilatları ilə əlaqə qurmaq və əlil şəxslərin cəmiyyətlə səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətini hədəfləyən cəmiyyətlə işləmək, Əlillərin daha rahat mühitlərdə fiziki inkişaf sahələrinə olan ehtiyaclarını ödəmək üçün hazırlanmış müxtəlif idman növləri, ritm, idman, əsas motor bacarıqları, inkişaf etdirmə fəaliyyətləri, yarışlara hazırlıq kimi fərdi və qrup fəaliyyətləri üçün reabilitasiya idman proqramları, Əlillərin qabiliyyət və bacarıqlarını artırmaq və vaxtlarını qiymətləndirmək üçün planlaşdırılan musiqi, rəsm, teatr və səyahətlər və oyunlar kimi mədəni fəaliyyətlər daxil olmaqla reabilitasiya üçün sosial fəaliyyət proqramları.

40. Evdə sağlamlıq xidmətlərinin həyata keçirilməsi prosesini praktiki nümunələr əsasında təhlil edin.

Xəstələr və ya ailə üzvləri tərəfindən Evdə Səhiyyə Xidmətinə müraciət Ailə sağlamlığı mərkəzi və ya ailə həkimləri vasitəsi ilə və ya müdiriyyət daxilindəki koordinasiya mərkəzinə və ya səhiyyə müəssisələri içərisindəki bölmələrə şifahi və ya ictimai sağlamlıq mərkəzi vasitəsi ilə telefon müraciəti ilə edilə bilər. Tibbi müəssisələrdə xəstəxanaya yerləşdirilən və xəstəxanadan çıxma mərhələsində olan xəstələr üçün vahidlə lazımi koordinasiya təmin edilir və evdə tibbi xidmət almaq məqsədəuyğun sayılan xəstələrə göstəriləcək xidmətin həcmi, xidmətin hansı səviyyədə, nə qədər, göstərilməli olduğu müəyyənləşdirilir. Epikriz və həkim tərəfindən hazırlanan evdə səhiyyə xidmətinin əhatə dairəsini göstərən bir sənəd əlavə edilməlidir. Hər bir insanın əlilliyə namizəd olduğu günümüzdə texnoloji inkişaflara və sağlamlıq şərtlərindəki yaxşılaşmalara baxmayaraq baxım ehtiyacını tamamilə aradan qaldırmaq mümkün deyil. Ölkələrin inkişaf səviyyəsinə görə dəyişsə də, əlil əhalinin normal əhaliyə nisbəti 10-15% civarındadır. Bu səbəbdən əlillərə qulluq və reabilitasiya xidmətləri cəmiyyət üçün əvəzolunmaz sosial xidmət tətbiqetmələrindən biri olaraq qalmağa davam edir. Ölkəmizdə son illərdə əlillərin cəmiyyətə qovuşması baxımından mühüm inkişaflar olmuşdur. Bütün əlil uşaqlara pulsuz təhsil, reabilitasiya xidmətləri göstərmək, evdə qulluq yardımları göstərmək, əlillərə və ailələrinə institusional baxım və reabilitasiya imkanlarını artırmaq kimi bir çox xidmətlər təqdim edilmişdir. İlkin mərhələlərdən kifayət

qədər sağlamlıq, təhsil və reabilitasiya xidmətləri ala bilmədikləri üçün əlillərin ömür boyu başqalarına bağlı yaşamaq məcburiyyətində qaldıqları müşahidə olunur. Zehni, fiziki və zehni qüsurları səbəbi ilə qayğıya ehtiyacı olan əlillər üçün ev və institutsional baxım olaraq iki əsas qulluq modeli tətbiq olunur.Yaşadığımız sosial və fiziki mühit normal insanlar üçün qurulduğu üçün əlil bir insanın köməyi olmadan həyatda qalması çətindir. Əlilliyin bütün cəmiyyəti maraqlandıran bir insan hüquqları problemi olaraq ələ alınması ilə birlikdə "icma əsaslı reabilitasiya" anlayışı istifadə edilməyə başlandı. Əlillərə qulluq və reabilitasiya xidmətləri sahəsində çalışan sosial işçilər əlillərin qayğı ehtiyacının müəyyənləşdirilməsi, qayğı planının hazırlanması, reabilitasiya proqramının hazırlanması, əlillərin problem və ehtiyaclarının müəyyənləşdirilməsi və həlli kimi bir çox sahələrdə dəstək verirlər. Xidmətdən ən yaxşı şəkildə istifadə edərək, qayğıya ehtiyacı olan insanın həyat keyfiyyətini artırmaq və qəbul edən ailə üzvü baxıcılarının psixoloji, sosial və iqtisadi problemlərinə həll yollarını tapmaq sosial işçinin əsas vəzifələrindən biridir. evdə qulluq xidmətləri. Sosial işçilər fəaliyyətlərini yerinə yetirərkən fərdin mədəni fərqlərini və subyektiv dəyərlərini nəzərə alaraq həssas davranmalıdırlar. Baxıma ehtiyacı olan bir şəxsə sosial xidmət müdaxiləsi tətbiq edəcək sosial işçi, fərdin həyatı və mühiti ilə əlaqədar makro, mezzo və mikro səviyyələrdə araşdırmalar aparır.

41. Tibbi sosial iş haqqında məlimat verin. Sosial işçinin xəstəxanada hansı vəzifə və səlahiyyətləri vardır?

Sosial işçi xəstəxanada aşağıdakı vazifə va səlahiyyətləri yerinə yetirir: Xəstələrin şəxsi ve aila problemlərinin həllində ailə ve yaxın atrafla (xəstəxana, is, məktab va s.) əməkdaslıą edir, poçt və ictimaiyyətlə əlaqələr xidmətlərini həyata keçirir. Bu məqsədlə xəstə sahibi və quruma müraciət edən ziyarətçilər, xəstələrin çətinliklərinin halli vo axtarılan xəstolərin asanlıqla tapılması üçün lazım olan bütün tadbirləri görür və gördürür

> Xəstələrin lazım olduqda sosial-iqtisadi vəziyyətlərini araşdıraraq xəstəxana xərclərində iştirak edib etməyəcəyini araşdırır və dəyərləndirir. Nəticəni Nazirliyin müəyyənləşdirdiyi formada doldurur və xəstənin sənədlərinə əlavə edir Maddi cəhətdən çətinliyi olanlara digər xarici qurumlardan daimi və ya müvəqqəti dəstək verilməsinə kömək edir

. ▸ Uzun müddət yatacaq və mənəvi gücünü artıran xəstələrin asudə vaxtlarını dəyərləndirmək üçün fəaliyyətlər təşkil edir.

▸ Baş həkimin icazəsi ilə müəssisə ilə digər sosial xidmətlər və səhiyyə ilə əlaqəli təşkilatlar arasında əməkdaşlıq edərək qurumun gəlirlərini artırmaq üçün proqramlarda və səylərdə iştirak edir, diaqnoz və müalicə xidmətləri baxımından digər stasionar müəssisələrlə koordinasiya və yardımlaşma təmin edir. Könüllülərin qurumdakı işini təşkil edir və ya bu cür işlərin quruma yönəldilməsini təmin edir Hər şeydən əvvəl, müəssisə işçilərinə və imkanlarla mütənasib olaraq. yataq xəstələrinin uşaqları üçün bir uşaq bağçası və gündüz baxım mərkəzi açmağa kömək edir

▸ Qurumdan sonra meydana gələcək fərdi, sosial və iqtisadi şərtləri yenidən qurmağa kömək edir

42.Tibbi sosial işçilər xəstə və yaxınları üçün hansı işləri görürlər? Xəstələrin tibbi sosial işə müraciət etmə səbəblərini açıqlayın.

Sosial işçi xəstəxanada aşağıdakı vəzifə və səlahiyyətləri yerinə yetirir:

➢ Xəstələrin şəxsi və ailə problemlərinin həllində ailə və yaxın ətrafla (xəstəxana, iş, məktəb və s.) əməkdaşlıq edir, poçt və ictimaiyyətlə əlaqələr xidmətlərini həyata keçirir. Bu məqsədlə xəstə sahibi və quruma müraciət edən ziyarətçilər, xəstələrin çətinliklərinin həlli və axtarılan xəstələrin asanlıqla tapılması üçün lazım olan bütün tədbirləri görür və gördürür.

➢ Xəstələrin lazım olduqda sosial-iqtisadi vəziyyətlərini araşdıraraq xəstəxana xərclərində iştirak edib etməyəcəyini araşdırır və dəyərləndirir. Nəticəni Nazirliyin müəyyənləşdirdiyi formada doldurur və xəstənin sənədlərinə əlavə edir. Maddi cəhətdən çətinliyi olanlara digər xarici qurumlardan daimi və ya müvəqqəti dəstək verilməsinə kömək edir.

➢ Uzun müddət yatacaq və mənəvi gücünü artıran xəstələrin asudə vaxtlarını dəyərləndirmək üçün fəaliyyətlər təşkil edir.

➢ Baş həkimin icazəsi ilə müəssisə ilə digər sosial xidmətlər və səhiyyə ilə əlaqəli təşkilatlar arasında əməkdaşlıq edərək qurumun gəlirlərini artırmaq üçün proqramlarda və səylərdə iştirak edir, diaqnoz və müalicə xidmətləri baxımından digər stasionar müəssisələrlə koordinasiya və yardımlaşma təmin edir.

➢ Könüllülərin qurumdakı işini təşkil edir və ya bu cür işlərin quruma yönəldilməsini təmin edir.

➢ Hər şeydən əvvəl, müəssisə işçilərinə və imkanlarla mütənasib olaraq, yataq xəstələrinin uşaqları üçün bir uşaq bağçası və gündüz baxım mərkəzi açmağa kömək edir.

➢ Qurumdan sonra meydana gələcək fərdi, sosial və iqtisadi şərtləri yenidən qurmağa kömək edir. Stasionar Müalicə Müəssisələri İdarəetmə Əsasnaməsi nəzərə alınmaqla hazırlanmış Tibbi Sosial Xidmət Direktivində tibbi sosial iş: "Ayaqüstü və ya yatan xəstələr üçün tibbi müalicədən səmərəli istifadə, sosial sağlamlığın qorunması və inkişafı, xəstənin ailəsi və ətrafı ilə əlaqəsinin tənzimlənməsi, müalicə prosesinə təsir edən, psixo-sosial və sosial-iqtisadi problemləri vaxtında həll edərək sosial funksionallığını bərpa etmək məqsədi ilə həyata keçirilən sosial iş təcrübəsidir. Bu tərifə uyğun olaraq, tibbi sosial iş sahəsində çalışan sosial işçi, səhiyyə qrupunun üzvü kimi çıxış edir və öz ixtisas sahəsinə aid olan məsələlərdə peşə rolunun tələb etdiyi müdaxilələri həyata keçirir. Xəstəxana şəraitində həyata keçirilən sosial iş tətbiqetmələrinin əsas məqsədi, tibbi yardım və müalicə sisteminin daha insani və daha təsirli bir şəkildə xidmət etməsinə kömək etməkdir. Tibbi sosial işin əsas xüsusiyyəti, xəstəlik və xəstəliyin tibbi müalicəsi ilə əlaqəli fərdin və ailənin həyatını təsir edən sosial və emosional problemləri həll etməkdir. Xəstələr və yaxınları üçün tibbi sosial iş sahəsində çalışan sosial işçilərin bəzi tətbiqləri aşağıdakı kimi sıralana bilər (Özbesler & İçağasıoğluÇoban, 2010):

• Müalicə prosesi zamanı xəstənin və ailələrinin ehtiyaclarını ödəmək (tibbi sığorta, sosial yardım xidmətlərindən faydalanmaq kimi),

• Xəstəliyin müalicəsi və təqibi üçün lazım olan protez, ortez və dərman kimi tibbi ləvazimatlarla təmin etmək üçün müvafiq mənbələrin tapılması,

• Səhiyyə qrupunun bir hissəsi olaraq, xəstə və ailəsi haqqında komandaya məlumat vermək və xəstənin müalicədən ən təsirli şəkildə faydalanması üçün komandanın işini dəstəkləmək,

• Xəstənin xəstəlik üzündən yaşadığı ümidsizlik, qorxu, kədər, çarəsizlik və günahkarlıq kimi psixoloji problemlərin həllində xəstəyə dəstək olmaq,

• Xəstənin xəstəlik səbəbi ilə yerinə yetirə bilmədiyi uşaqlara qulluq və gündəlik görülməli iş kimi vəzifələrin yerinə yetirilməsinə dəstək təmin etmək,

• Xəstənin ailəsi və sosial mühiti ilə münasibətlərini təşkil etmək,

• Xəstə və ailəsinə cəmiyyətdə mövcud olan hüquqi məsələlər, hüquqlar, xidmətlər və bunlara necə çatmaq barədə məlumat vermək və rəhbərlik etmək,

• İntihar cəhdi, itkin düşmə və sui-istifadə qurbanı olmaq kimi böhran və travmatik həyat vəziyyətləri ilə əlaqəli mövzularda araşdırmalar aparmaq. Xəstəxana mühitində çalışan bir sosial işçi, işində birlikdə bir çox peşəkar rol oynamalı olan peşəkar bir professional üzvdür. Xəstəxana şəraitində çalışan sosial işçi xəstənin tibbi müalicəsini dəstəkləyəcək peşəkar iş aparır, eyni zamanda menecer, planlayıcı, mənbə tapan, tərbiyəçi, vəkil, köməkçi kimi peşəkar rolları yerinə yetirir. Xəstələrin tibbi sosial işə müraciət etmə səbəbləri:

• Xəstəxanada müalicə xərclərini ödəyə bilməməsi,

• Sosial yardıma ehtiyac,

• Müalicə zamanı yaşayış problemi,

• Xəstəxanaya qəbul zamanı müalicə xərclərinin ödənilməsi ilə bağlı problemlər,

• Xəstəxanadan çıxmaqla bağlı planlaşdırma və problemlər,

• Ailənin psixo-sosial problemləri,

• Xəstəxanada tərk edilmək,

• Tibbi avadanlıq tələbatı,

• Yaşıl kartla bağlı problemlər,

• Müalicədən daha təsirli şəkildə faydalanmaq arzusu,

• Psixo-sosial dəstəyə ehtiyac,

• Xəstənin iş yeri ilə bağlı problemləri,

• Müalicəni qəbul etməmək,

• Xəstənin uşaqları ilə bağlı problemlər,

• İstismar və səhlənkarlıq hallarının müəyyənləşdirilməsi.

43. Xəstəxana əsaslı uşaq qoruma mərkəzlərinin fəaliyyət istiqamətlərini təhlil edin

Xəstəxana əsaslı uşaq qoruma mərkəzlərinin fəaliyyət istiqamətləri geniş bir sahəni örtür. Bu mərkəzlər, uşaqların sağlamlığı, təhlükəsizliyi və rifahı üçün çalışır. Onların əsas məqsədi uşaqların fiziki və psixoloji sağlamlığını qorumaq, onlara dəstək olmaq və lazımi tədbirləri həyata keçirməkdir. Uşaq qoruma mərkəzləri, uşaqların hüquqlarını qoruyub, onlara səmərəli və sağlam bir mühit təmin etməyə çalışır. Bu mərkəzlərin fəaliyyət istiqamətləri arasında uşaqlara qarşı zorakılığın qarşısını almaq, onları təhlükəli mühitlərdən uzaqlaşdırmaq və onların inkişafına dəstək olmaq sayılabilir

44..İctimai Psixi Sağlamlıq Mərkəzlərinin rolları və funksiyalarını izah edin.

İcma psixi sağlamlıq anlayışı: Bu, fərdin psixiatrik müalicə və qayğısının qarşılıqlı əlaqə qurduğu mühitdə davamına aiddir. Bu baxımdan, sosial-psixi sağlamlıq təcrübələri psixi xəstəliklərin qarşısının alınmasında əhəmiyyətli bir yerə sahibdir. Bu xidmətlərin əsas məqsədi: ruh sağlamlığını qorumaq, ruhi xəstəliklərin meydana gəlməsinin qarşısını almaq və bu işləri ictimaiyyətə çatdırmaq (ilkin profilaktika), zehni xəstəliklərin erkən diaqnozu, müalicəsi və baxımı (ikinci profilaktika), zehni xəstəlikləri yaxşılaşdırma və baxımın davamlılığını təmin etmək (reabilitasiya) və bunun üçün bir sistem yaratmaq (üçüncül profilaktika). Bundan əlavə, ağır psixi pozğunluqları olan, cəmiyyətdə kifayət qədər əlaqə qura bilməyən və sosial bacarıqlardan və həyatlarını davam etdirmək üçün peşəkar səylərdən məhrum olan xəstələr həm ailələrinə, həm də cəmiyyətə böyük yüklər qoyurlar. "İctimai psixi sağlamlıq" anlayışı: Xəstələrin dəfələrlə xəstəxanaya yerləşdirilərək cəmiyyətdən uzaqlaşmalarının qarşısını almaq, funksiyalarının azalmasının qarşısını almaq, təqib və müalicələrini davam etdirmək; xəstənin evindəki, qonşuluğundakı və ya iş yerindəki əsas həyat ehtiyaclarını ödəmək, problemlərin öhdəsindən gəlmək və lazımi dəstək sistemlərini işə salmaq, bir sözlə, cəmiyyətdə müalicə etmək bacarıqlarını inkişaf etdirməyi hədəfləyir İctimai Psixi Sağlamlıq Mərkəzləri aşağıdakı rolları və funksiyaları yerinə yetirirlər: Xəstəxanaya yerləşdirilmənin qarşısını almaq, əlilliyi minimuma endirmək və işini yaxşılaşdırmaq üçün ciddi psixi problemi olan şəxslər üçün bioloji və psixo-sosial müdaxilələrin təmin edilməsi, Ağır ruhi sağlamlıq problemləri olan xəstələrə qulluq göstərən ailələrə fokuslu dəstək və psixo təhsilin verilməsi, Sosial

funksiyanı sabitləşdirmək və fərdin ictimai həyatına sərf etdiyi vaxtı artırmaq, Əsas səhiyyə müəssisələri və xəstəxana bölmələri ilə sıx əməkdaşlıq, Fərdlərə və ailələrinə dəstəyi artırmaq üçün sosial xidmətləri göstərən digər qurum və təşkilatlarla (bələdiyyə, qeyri-hökumət təşkilatları və s.) əlaqələndirmə, Cəmiyyətdə zehni xəstəlikləri damğalamaq meylinin azaldılmasına töhfə verməkBu müəssisələrdə sosial işçinin vəzifə və məsuliyyəti aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir: Mərkəzin məsul olduğu ərazidə xəstələri müəyyənləşdirmək və onların mərkəzə qeydiyyatını təmin etmək üçün müvafiq qurumlar və şəxslər ilə əlaqə qurur. Xəstələr və / və ya qohumları ilə əlaqə qurmaq, mərkəz haqqında məlumat vermək və onları mərkəzə dəvət etmək, Xəstəxanaya yerləşdirilməli, qayğıya ehtiyacı olan və ya işləyə bilən xəstələr; xəstəxana, qayğı müəssisəsi, qorunan iş yeri ehtiyacını qarşılamaq üçün əlaqədar qurumlarla əlaqə qurur, Stiqmatizasiya əleyhinə fəaliyyətlər üçün qurumlararası əməkdaşlıq təmin edir və inkişaf etdirir, Xəstələrə sosial və qanuni hüquqları barədə məlumat verir, qarşılaşdıqları çətinliklərin həllində dəstək xidmətləri göstərir, Qeyri-hökumət təşkilatları və digər qurumlarla əlaqə yaradır

45.Bio-psixo-sosial yanaşmanı praktiki nümunə üzərindən izah edin.

Tibbi-sosial işçilər sağlamlıq sahəsində işlədikləri səbəbindən bio-psixo-sosial yanaşmadan faydalanırlar. Bio-psixo-sosial yanaşmaya görə; fiziki və psixoloji şərtlər və sosial mühitin şərtləri birbirinə təsir göstərir və bu şərtlər müraciətçi və ailələrini başa düşmək və kömək etmək üçün nəzərə alınmalıdır. Xəstə fəaliyyətinin bir-biri ilə kəsişən üç tərəfini nəzərə alan yanaşma olub; "bio" xəstənin sağlamlığı və xoşbəxtliyinin bioloji və sağlamlıqla əlaqəli aspektlərindən bəhs edərkən, "psixo" xəstənin sağlamlıq vəziyyətinə təsir etdiyi ölçüsu ilə özünə verdiyi dəyər, özünə inam və emosional xüsusiyyətlərə; “sosial” isə xəstəni əhatə edən və ona təsir edən sosial mühitə aiddir. Xəstəni tam başa düşmək üçün sosial işçinin etməsi lazım olan bu sahələrin hər birini dəyərləndirməkdir (Zengin, 2011). Tibbi sosial iş sahəsində çalışan sosial işçilər əsasən aşağıdakı problemlərlə məşğul olurlar: İstismara məruz qalan və ya tərk edilmiş uşaqlar, istismara məruz qalan qadınlar və ya yeniyetmə hamiləlikləri, maddə asılıları, dializ xəstələri, onkoloji xəstələri, QİÇS xəstələri, psixiatrik xəstələr və bunlar tibbisosial xidmət problemi sahələri kimi bir çox ehtiyac qrupu da dəyişkən müraciətçi sistemləridir. Bu səbəbdən tibbi-sosial xidmət sahəsi müdaxilə etdiyi problem sahələri baxımından

ixtisas qrupları ilə işləməyi tələb edir. Bu qruplar eyni zamanda həssas qruplardır və bu insanlarla işləmək geniş bir bilik, bacarıq və səriştə tələb edir

46. Məktəb mühitində çalışan sosial işçisinin vəzifələrini açıqlayın.

Məktəb sosial işçisinin vəzifələri Məktəb sosial işçiləri fərdin psixo-sosial inkişafı, psixopatoloji şərtlər, qrup və ailə dinamikası, fərdlərin sosial-iqtisadi və mədəni xüsusiyyətləri kimi mövzularda təhsil alan və dəyişən həyat vəziyyətlərinə uyğunlaşmaq üçün lazımi mənəvi dəstək verən mütəxəssislərdir. Məktəb mühitində çalışan sosial işçilərin peşə vəzifələri və hansı işləri yerinə yetirdikləri barədə məlumatlar fərqli ölçülərdə təsnif edilə bilər (Özbesler & Duyan, 2009). Şagirdin ehtiyaclarını dəyərləndirmə: Sosial işçi sosial iş peşəsinin metod və üsullarından istifadə edərək və inkişaf dövrlərinin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq şagirdin psixo-sosial və iqtisadi aspektləri baxımından xüsusi ehtiyaclarını dəyərləndirir. Şagirdin dərsləri öyrənmə, anlama və qiymətləndirmə ilə bağlı sosial və mənəvi ehtiyaclarını və problemlərini peşəkar müsahibə üsulları ilə idarə edir və dəyərləndirir. Proqramın planlaşdırılması və dəyərləndirilməsi: Sosial işçi, professional baxışları ilə komanda işi çərçivəsində şagirdlər, ailələr və məktəb personalı üçün hazırlanacaq müxtəlif təhsil proqramlarının planlaşdırılması, qiymətləndirilməsi və tətbiqi prosesinə kömək edə bilər. Bio-psixo-sosial baxımdan tələb ediləcək təhsil və dəstək proqramlarının qurulmasında və həyata keçirilməsində aktiv rol oynaya bilər. Birbaşa xidmət etmə: Məktəb mühitində şagird üçün birbaşa xidmətlər sosial işə müdaxilənin bir növüdür. Bu birbaşa təcrübələr həm normal inkişaf edən, həm də xüsusi ehtiyacı olan şagirdlər üçün müdaxilələri əhatə edir. Məktəb sosial işçisi, müvafiq sosial iş metodları və üsullarından istifadə edərək, fərdi və sosial qrup işlərini tətbiq edərək, şagirdin təhsil və təlim prosesinə təsir göstərə biləcək həyat vəziyyətləri ilə işləyərək şagirdə birbaşa xidmət göstərir. Məktəb mühitində ortaya çıxan problemlərin həllində sistemli profilaktik və yaxşılaşdırıcı xüsusiyyətlərə sahib proqramların yaradılmasında komanda işi çərçivəsində aktiv iştirak edir. Vəkillik: Məktəb sosial işçisi, şagirdin qanunlar, qaydalar və normalar çərçivəsində uyğunluğunu və bunun birbaşa müdafiə rolunda təsir edəcək təhsil, sosial, mənəvi və maddi ehtiyaclarını həll edərək şagirdin maksimum səviyyədə uyğunlaşmasını təmin etmək üçün peşəkar işlər aparır. Koordinasiya və əməkdaşlıq: Məktəb sosial işçisi ailə-məktəb-cəmiyyət arasındakı əlaqələri dəyərləndirərək əməkdaşlıq və koordinasiyanı təmin edərək xidmətlər göstərir. Digər qurumların mənbələrindən səmərəli istifadə və

digər özəl məktəb və qurumlarla müsbət əlaqələrin inkişafı üçün peşəkar şəkildə çalışır. İdarəetmə və təşkilatçılıq: Məktəb sosial işçisi öhdəliklərin bölünməsi, iş qeydlərinin və sənədlərin nizama salınması, vaxt, mənbələr, iş yükü kimi vəziyyətlərin təşkil edilməsi üçün çalışır.

47. Məktəblərdə maddə asılılığının qarşısının alınması üçün tətbiq edilən xidmət modellərindən bəhs edin.

Maddə asılılığı probleminə qarşı sosial iş peşəsinin iki əsas xidmət modeli mövcuddur. Bunlardan birincisi, erkən xəbərdarlıq sahəsində qoruyucu-profilaktik sosial iş təcrübələridir. İkincisi, problemin baş verməsindən sonra şəxsin və cəmiyyətin sağlamlığını qorumaq və təhlükəsizliyini təmin etmək üçün müdaxilə proqramları həyata keçirməkdir. Erkən xəbərdarlıq sahəsində, əvvəlcədən riskləri aşkar edərək maddə istifadəsinə səbəb olan sosial problemlərin təsirlərinin qarşısını almaq üçün fəaliyyətlər planlaşdırılır. Məsələn, miqrasiya, yoxsulluq və cinayət meyli kimi risklərin sıx olduğu bölgələrdə, sahə araşdırması yolu ilə risk altında olan uşaqların və ailələrin müəyyənləşdirilməsi ilə profilaktik tədbirlər aparıla bilər. Bu çərçivədə məktəblərdə pis vərdişlərdən qaçınmaq və hədəflər qoymaq kimi mövzularda məlumatlandırma təhsili verilə bilər; gənclərin asudə vaxtlarını sənət, idman və mədəni fəaliyyətlərlə keçirmələri üçün proqramlar təşkil edilə bilər. Bundan əlavə, ailələrin sosial-iqtisadi ehtiyaclarını və problemlərini müəyyənləşdirmək və vəziyyətlərinə uyğun sosial xidmətlərə və yardımlara yönəltmək üçün sosial müayinə məqsədi ilə ailə ziyarətləri edilə bilər. Müdaxilə sahəsində problem meydana çıxdıqdan sonra maddə asılılığı olan şəxsin müalicəsi üçün motivasiya xarakterli görüşlər başlayır. Çox vaxt maddə istifadəçisi müalicə almaq istəmir; bu istiqamətdəki təklifləri və rəhbərliyi rədd edir. Ailə maddə istifadə edən şəxsin fərqində olduqda, əvvəlcə kəskin reaksiya göstərir. Daha sonra onu maddəni tərk etməsinə inandırmağa çalışır, ancaq müalicəyə müraciət etməkdə təsirsiz olduğu üçün acizlik və tükənmişlik hiss edir

48. Məktəblərdə rəhbərlik və psixoloji məsləhət xidmətlərinin xüsusiyyətlərini səciyyələndirin.

Əsasən məktəblərdə şagird problemləri ilə psixoloji məsləhətçilər və rəhbər müəllimlər məşğul olur. Bununla birlikdə, bu gün maddə istifadəsi, şiddət, istismar və məktəbdən çıxma kimi riskli davranışların artması və ölçülərinin dəyişməsi səbəbindən ənənəvi müdaxilə metodlarının yetərsiz olduğu müşahidə edilir.

Anlaşılır ki, məktəbin sosial mühitini təşkil edən elementlərlə işləmədən şagirdlərlə təkcə məktəb mühitində görüşmək kifayət deyil. Məktəblər uşaqlar üçün ailədən sonra ən vacib sosial qurumlardır.

49. Məktəblərdə zorakılığa qarşı müdaxilə proqramları hazırlayarkən tətbiq olunan strategiyaları izah edin.

Məktəblərdə zorakılığın qarşısını almaq üçün bunu bir problem olaraq görmək, lazımi tədbirləri görmək və həyata keçirilə biləcək müdaxilə proqramları hazırlamaq lazımdır. Bu proqramları hazırlayarkən izlənilə biləcək strategiyalar aşağıdakı kimi sıralana bilər (Pişkin, 2002): Məktəbdə sataşma hadisələrinin yayılması, zorakılığın səbəbləri və nəticələri barədə şagirdlərə, müəllimlərə və valideynlərə dəqiq və hərtərəfli məlumat verilməlidir. Məktəbdə zorakılıq probleminin yayılması müəyyən edilməli, zorakı və qurban şagirdlərin zorakılığa münasibətləri və inancları müəyyən edilməlidir. Bundan əlavə, şagirdlərin məktəbdə zorakılıqla necə təsirli mübarizə apardıqları və hansı tədbirlərin görülməsi lazım olduğu barədə təsəvvürləri müəyyənləşdirilməlidir. Zorakılığa qarşı həssaslığı azaldan saxta inanclar var: Mübarizə və aqressiv davranmaq böyümənin və inkişafın təbii hissəsidir; zülmə məruz qalanlar bir müddət əziyyət çəkə bilər, amma bunu daha sonra unutacaqları üçün böyütmək mümkün deyil; bəzən başqalarını bezdirmək əyləncəlidir; bəzi şagirdlər zorakılığa layiqdirlər; zorakılıqdan şikayət edən şagirdlər analarının quzusudur; zülmkarları görməməzlikdən gəlsəniz, sizi tərk edəcəklər; zorakılıq edildikdə, bu barədə böyüklərə danışmaq casusluqdur; zorakılıq ilə mübarizə aparmaq üçün ən yaxşı yol onunla mübarizə aparmaq və intiqam almaqdır və s. Bu cür ümumi inancların həqiqətə uyğun olmaması bütün məktəb işçilərinə, xüsusilə şagirdlərə və müəllimlərə izah edilməli və bu yalan inanclar ortadan qaldırılmalıdır. Zorakılıq hərəkətlərinin növlərindən asılı olmayaraq məktəbdə qəbuledilməz olduğu vurğulanmalı və bu problemlə effektiv mübarizə aparmaq üçün müvafiq siyasətlər hazırlanmalıdır. Zorakılığın öhdəsindən gəlmək üçün lazımi tədbirlər daxil olmaqla məktəb qaydalarının hazırlanması və şagirdlərin bu prosesə qatılması təmin edilməlidir. Məktəb ətrafında və məktəbdə zorakılığın ən çox yayıldığı yerlərdə təhlükəsizlik üçün əlavə tədbirlər görülməlidir. Xüsusilə növbətçi müəllimlərin bu sahələri tez-tez yoxlamaları təmin edilməlidir. Məktəblərdə zorakılıq mövzusu Həyat bilgisi/Sosial bilgilər kimi kursların tədris proqramına və hətta zaman-zaman gizli tədris proqramının tərkib hissəsi olaraq digər kurslara daxil edilməlidir.

Davranış nəzarəti, özünüidarəetmə strategiyaları, insanlararası problem həll etmə bacarıqları, münaqişə həll etmə bacarıqları, iddialılıq təhsili və sosial bacarıq təlimi kimi mövzular proqramlara daxil edilə bilər. Bütün məktəb işçiləri təlim keçməli və qoruyucu və müdaxilə strategiyalarını bir araya gətirən bir proqramda iştirak etməlidirlər. Bu proqramlarda yalnız müəllim və inzibatçıların deyil, həm də baxıcılar, qulluqçular, yeməkxana işçiləri və servis vasitəsi sürücüləri kimi digər işçilərin iştirakı təmin edilməlidir. Məktəb zorakılığı mövzusunda ailələr xəbərdar edilməli və müdaxilə prosesində valideynlərin iştirakı təmin edilməlidir. Unutmaq olmaz ki, müəllimlərin məktəbdə uşaqlarla olan eyni problemi valideynlərin də evdə yaşaması və evdə qurbanın ümumiyyətlə məktəbdə zorakılıq etməsidir. Bu səbəbdən ana və ataların valideyn təhsilində iştirak etmələri, valideyn olmaq və övlad böyütmək bacarıqlarını öyrənməsi son dərəcə vacibdir. Bu səbəbdən müdaxilə proqramları ev və məktəb arasında koordinasiyalı şəkildə həyata keçirilməlidir. Zərərçəkənlərə və onların qurbanlarına fərdi və ya qrup məsləhətləri verilməlidir. Bu xidmətlərin aqressiv davranışları daha uyğun davranışlarla əvəzləyəcək bacarıqların inkişafına və ya qaçma və geri çəkilmə davranışlarının daha mədəni iddialı davranışlarla əvəz olunmasına diqqət yetirilərkən daha təsirli nəticələr verdiyini unutmamalıyıq. Problemin real mənzərəsini yaratmaq üçün zorakılıq problemləri, problemlərə qarşı görülən tədbirlər və alınan nəticələr müəyyən aralıqlarla qiymətləndirilməli və toplanan məlumatlar müəllimlər, rəhbərlər, şagirdlər və valideynlər ilə paylaşılmalıdır. Bu müddətdə zorakılar və qurbanlar müəyyənləşdirilməli və müdaxilə proqramına daxil edilməlidir. Nəzərə alınmalıdır ki, məlumatlar müntəzəm olaraq müəllimlər, şagirdlər və valideynlərə çatdırılmasa, müdaxilə proqramını dəstəkləmək həssaslığı və motivasiyası azala bilər

50.Cinsi istismara məruz qalan uşaqların göstərə biləcəyi fərqli davranış formalarını xarakterizə edin. Cinsi istismarın qarşısının alınması proqramları uşaqlarda hansı əsas bacarıqların yaradılmasını hədəflədiyini əsaslandırın.

Cinsi təcavüz qurbanı olan uşaqlar bu vəziyyəti fiziki, psixoloji, sosial və davranış mesajları ilə əks etdirirlər. Bu mesajları düzgün oxumaq və müdaxilə proseslərinə başlamaq şüurlu yetkinlərin məsuliyyətidir. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar araşdırıldıqda, cinsi istismara məruz qalan uşaqların aşağıdakı emosional və davranış formaları göstərə biləcəyi ehtimal edilir (Qızıl, 1998): Təsadüfi cinsi əlaqəyə girmə, Böyüklərə inam olmaması, Yemək və yuxu vərdişlərindəki

dəyişiklik, Akademik nailiyyətlərin azalması, Məktəb fəaliyyətlərinə az maraq, Geyinib-soyunarkən problem yaratma, Pis yuxular görmə, anaya daha çox bağlı olma, Heç nədən ağlamaq, narahatlıq, Təkrarlanan əl və bədən yumaları, Psixosomatik simptomların artması (məsələn, qarın ağrısı, baş ağrısı), Evdən qaçma. Uşaq və ya gəncin risk altında olduğu müşahidə olunsa da, müxtəlif səbəblərdən cinsi istismara məruz qalan uşaqlar və yeniyetmələr bu mənfi təcrübələri bölüşməkdən çəkinirlər. Ədəbiyyat bilgiləri və klinik təcrübələr göstərir ki, bu təcrübələri yaşamış insanların əksəriyyəti bu barədə danışmaq istəmirlər. Bunun səbəbləri arasında; uşaqların və yeniyetmələrin utanc hissi, günahkarlıq hissləri, reaksiya ilə qarşılaşmaq qorxusu, sevilməyəcəkləri və istənməyəcəkləri qorxusu, ailənin dağılması qorxusu, ailənin rüsvay ola biləcəyi düşüncəsi, təcavüzkarın uşağı və ailəsini təhdid etməsi, hadisənin çox özəl olması, qurbanın və ailəsinin bu hadisəni gizlətməsinə səbəb olur (Bulut S., 2007). Nümunələrdə göründüyü kimi, uşaqlar qarşılaşdıqları kompleks risklər səbəbindən cinsi istismara məruz qalırlar. Riskləri təbiətinə görə tamamilə aradan qaldırmaq mümkün olmadığından, bu mövzuda görüləcək ilk iş qoruyucu amillərin kəmiyyətini və keyfiyyətini artırmaqdır. Bəzi uşaqlar riskli mühitlərdə yaşasalar da, davamlılıqları sayəsində istismardan qoruna bilərlər. Bu səbəbdən də profilaktika fəaliyyətləri daxilində uşaqlara güc verəcək, təhqir və təcavüzkarlardan xəbərdar edəcək təhsil proqramları yaradılır. Məktəb əsaslı uşaqlarda cinsi istismarın qarşısının alınması tədbirləri qoruyucu və profilaktik tədbirlər arasında mühüm yer tutur. Lakin bu əhəmiyyətə baxmayaraq, ölkəmizdə strukturlaşdırılmış və davamlı cinsi istismarın qarşısının alınması proqramı həyata keçirilmir. Buna görə; məktəbdə sosial xidmət bölmələri psixoloji məsləhətçilərdən əlavə sosial işçilər və tibb bacıları işə salınaraq yaradılmalıdır. Məktəblərin şagird heyətinin sosial-demoqrafik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla strukturlaşdırılmış proqramlar hazırlanmalı, risk qrupu şagirdlərini müəyyənləşdirmək və izləmək üçün mütəmadi ev ziyarətləri edilməlidir. ABŞ-da bir çox cinsi istismarın qarşısının alınması proqramı 1980-ci illərin əvvəllərindən bəri hazırlanmışdır. Bu proqramların ortaq məqsədi uşaqlara ünsiyyət səhvlərini göstərmək, öz güclərini öyrətmək və cinsi istismardan qorunma metodlarını öyrətməkdir. Bu gün ABŞ-ın hər bir əyalətində cinsi istismarın qarşısının alınması proqramı mövcuddur. Bu proqramlar bütün məktəblərin 60% -ində həyata keçirilir. Demək olar ki, bütün cinsi istismarın qarşısının alınması proqramları uşaqlara beş əsas bacarıq yaratmağı hədəfləyir (Ziyalar, 1998): Yaxşı və pis toxunuşların fərqində olmaq və onları ayırmaq, Pis bir

toxunuş varsa, ondan imtina etmə, Olduğun yerdən ayrılmaq, Etibarlı bir yetişkinə çatmaq, Başına gələnləri həmin yetişkinə izah etmək mərhələlərindən ibarətdir. Ölkəmizdə məktəbəqədər yaşdan başlayaraq yaş və inkişaf xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq uşaqlara cinsi istismardan necə qorunmaları mövzusu izah edilməlidir.

51. Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün ədalət sisteminin nəzərə alması lazım olan əsas prinsipləri açıqlayın.

Uşaq Hüquqları Konvensiyasına və digər beynəlxalq sənədlərə uyğun olaraq, uşaq hüquqlarını qorumaq üçün yetkinlik yaşına çatmayanların ədalət sisteminin nəzərə alması lazım olan əsas prinsiplər aşağıdakılardır (Akyüz E., 2013): • Uşağın yaşama, inkişaf, qorunma və iştirak etmə hüququnun təmin edilməsi, • Uşağın fayda və rifahını müşahidə etmək, • Uşaq və ailəsinin hər hansı bir səbəbdən ayrıseçkiliyə məruz qalmaması, • Uşağa və ailəsinə məlumat verməklə qərar qəbuletmə prosesində iştiraklarını təmin etmək, • Uşağın, ailəsinin, əlaqədar olanların, dövlət qurumlarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının əməkdaşlıq çərçivəsində olması, • İnsan hüquqlarına əsaslanan ədalətli, təsirli və sürətli bir üsul izlənməsi, • İstintaq və ittiham prosesi zamanı uşağın vəziyyətinə xüsusi diqqət yetirmək, • Qərarların qəbul edilməsi və həyata keçirməsində uşağın yaşına və inkişafına uyğun təhsilini və öyrənməsini, şəxsiyyətini və sosial məsuliyyətini inkişaf etdirməsinə dəstək vermək, • Uşaqlar üçün azadlığı məhdudlaşdıran həbs cəzası tədbirlərinə ən son vasitə kimi müraciət etmək, • Tədbir qərarı verərkən müəssisədə qayğı və müəssisədə saxlanmanın son çarə olaraq görülməsi, qərarların qəbul edilməsində və həyata keçirilməsində sosial məsuliyyətin paylaşılmasını təmin etmək, • Uşaqların saxlandığı və tədbir qərarlarının tətbiq olunduğu müəssisələrdə uşaqların böyüklərdən ayrı tutulması, • Uşaqlarla bağlı aparılan işlərdə, hökm və qərarların icrasında şəxsiyyətinin başqaları tərəfindən müəyyənləşdirilməsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görmək.

. 52.Uşaqların cinayətə təhrik edilmə səbəblərini izah edin.

1. Öz-özünə kömək qrupları. Mütəmadi olaraq görüşən, məlumat və dəstək mübadiləsi edən və kömək edən könüllülərdən ibarət bir qrup terapiyasıdır. Məqsəd: Müəyyən bir mövzu ətrafında toplaşan fərdlərin ümid etdikləri sosial və ya şəxsi dəyişiklikləri həyata keçirməkdə və oxşar problemləri aradan qaldırmaqda bir-birlərinə dəstək olmasıdır. Öz-özünə kömək qruplarının - işlədiyi mövzular: Xüsusi bir xroniki xəstəliyi olan fərdi qruplar - xərçəng, QİÇS, yaddaş itkisi, astma, nadir xəstəliklər Psixoloji rahatsızlıqlar- Yemək pozğunluqları, depressiya, qorxu, sosial fobiya, travmalar, şəxsiyyət pozğunluqları və kəkələmə. Sinir-inkişaf xəstəlikləri olan fərdlərin ailələri üçün- Otizmli uşaqları olan ailələr üçün ... Həyatın müxtəlif mərhələlərində olanlar tərəfindən yaradılmış öz-özünə kömək qrupları - Yeni valideynlər, homoseksuallıqlarını elan

etmə mərhələsində olanlar, boşanma, menopoz, uşaqlarını itirən valideynlər, hamiləlik, tənha atalar, işsiz insanlar, yas, valideynlərini itirən uşaqlar ... Mühacirlər-Almanlar kimi Türklərin çox miqrasiya etdiyi ölkələrdə xüsusilə qadınlar ilə əlaqəli qrup temaları və Türkiyəyə qəti dönüş dəstək qrupları yaradılır. Eyni dildə danışmaq da burada mühüm rol oynayır. Maddə asılılığı üçün öz-özünə kömək qrupları: Narkotiklər, alkoqol, psixofarmakoloji dərmanlar .. Fərqli yaş qrupları üçün öz-özünə kömək qrupları: gənclər, yaşlı insanlar .. Digər özünə yardım qrupları: Qısqanclığı, tənhalığı, özünə inamı olmayan insanlar ... Transseksual şəxslər, vegeterianlar, kilo problemi olanlar və s.PSİXODRAMA- bir insanın daxili aləmini və onun digər insanlarla münasibətlərini rol oynayaraq araşdıran tədqiqat işidir. Özünün və ya başqa bir insanın roluna girərək xəstə zehni travmaları ilə işləyir, gələcəyi planlaşdırır, keçmişdə baş verən travmatik vəziyyətləri tamamlayır. Müştəri aktyora (qəhrəmana) çevrilir, konfliktini və ya şəxsi dramını oyun vasitəsi ilə ifadə edir. Bu psixoloji drama nə ola bilər? Hər hansı bir hadisə nəticəsində daxili dünyamızda oynanılan vəziyyət. Məsələn mağazada kimsə təhqiramiz bir ifadə işlədir, biz onunla uzun müddət daxili dialoq aparırıq və nə qədər səhv olduğunu ona sübut edirik. Bir mütəxəssisin rəhbərliyi altında insanlar səhnədəki aktyorlar kimi həyat dramlarını canlandırırlar, ağrılı düşüncələrdən xilas olurlar, düzgün həll yolu tapırlar. Psixodrama həm bir komanda qurarkən və gücləndirərkən, həm də insanlararası münasibətlər qurmaq üçün istifadə olunur.Psixodrama seanslarının məqsədi xəstələrdə emosional, davranış və idrak reaksiyalar yaratmaqdır ki, həyatlarının müxtəlif tərəflərində oynadıqları rolları, qarşılaşdıqları çətinlikləri və başqaları ilə qarşılıqlı əlaqə üsullarını formalaşdıra bilsinlər. Narkomaniya asılılığını müalicə etmək üçün ən orijinal psixoterapiya növü psixodramadır. Narkomanlar çox vaxt müstəqil qərar verməkdən, ayıq bir həyatla əlaqəli problemlərdən çəkinməkdən qorxurlar və keçmişdəki ziddiyyətlər onları yenidən istifadəyə məcbur edir. Psixodrama, aludəçilərin digər insanların hisslərinə qapıldıqlarında daha çox empatik olmalarına kömək edir. Narkomaniya müalicəsində psixodrama köhnə problemlərin öhdəsindən gəlmək və gələcək həyatı planlaşdırmaq üçün universal bir vasitədir. Metod sayəsində narkomanlar özlərini başa düşür və xəstəliyin səbəblərini tapırlar

53. Yetkinlik yaşına çatmayanların məhkəmə sistemində sosial müayinə hesabatının hazırlanması prosesini izah edin.

Məhkəmə sistemində sosial müayinə hesabatının hazırlanması Əsas sosial iş intizamı və peşə fəaliyyəti olan sosial araşdırma hesabatları ümumiyyətlə praktik olaraq sosial işçi tərəfindən hazırlanır. Sosial icmal hesabatlarının formatı və məzmunu qurumdan asılı olaraq dəyişə bilər. Vacib olan müraciətçinin ehtiyaclarını və mənbələrini bir araya gətirməyə xidmət edəcək bir hesabat hazırlamaqdır. Sosial müayinə hesabatında iki növ məlumat mövcuddur: Birincisi,

mövcud sosial şərtləri və müraciətçinin vəziyyəti ilə bağlı müşahidələri əks etdirən məlumatlardır. İkincisi, müraciətçi ilə görüləcək işlərin əsasını təşkil etmək üçün bu məlumatların təfsiridir. Yetkinlik yaşına çatmayanların ədalət mühakiməsi sistemindəki sosial ekspertiza hesabatının əsas funksiyası, ədalət sisteminə gələcəkdə sağlam və məhsuldar bir həyat sürmək üçün cinayətə təhrik edilmiş uşaqların fiziki və psixo-sosial inkişafı üçün ən uyğun qərarların verilməsində kömək etməkdir. (Uluğtekin, 2004). Sosial araşdırma hesabatları, uşağın yaşadığı mühitdə (ailə, dostlar, məktəb həyatı, yaşayış mühiti və s.) vahid şəkildə qanunla ziddiyyətə səbəb olan amilləri qiymətləndirən sənədlərdir. Çox amilli bir fenomen olaraq qəbul edilən yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri ilə bağlı qiymətləndirmə və müdaxilə uşağı sosial mühitində proqnozlaşdırmalıdır. Qiymətləndirmə, problemə səbəb olan risk faktorları və bu amillərin azaldılması və ya aradan qaldırılması üçün nəyin dəyişdirilməsi lazım olduğunu başa düşməyə yönəlmiş məlumatların toplanması, təhlili və təfsiri prosesini əhatə edir. Müdaxilə, cinayətə təhrik edilmiş uşağın sosial inteqrasiyası çərçivəsində müəyyən edilmiş hədəfləri əhatə edən planın həyata keçirilməsidir (Sheafor & Horejsi, 2014). Yetkinlik yaşına çatmayanların ədalət mühakiməsi sistemində cinayətə təhrik edilmiş uşaqlar üçün hazırlanmış sosial müayinə hesabatında üç hissə vardır. Bunlar rəsmi (rəsmi və ümumi) məlumat, qiymətləndirmə və müdaxilə bölmələridir. Rəsmi məlumat bölməsi sosial müayinə hesabatının yuxarı hissəsindədir və üç alt hissədən ibarətdir. Bunlar; • Hesabatın hüquqi əsasları, • Şəxsiyyət haqqında məlumat, • İstifadə olunan mənbələr və məlumat toplama yollarıdır. Dəyərləndirmə və müdaxilə bölmələri sosial müayinə hesabatının əsas hissəsini təşkil edir. Müdaxilə hissəsi dəyərləndirmə üzərinə qurulacağı üçün dəyərləndirmə bölməsi sosial müayinə hesabatının ağır hissəsidir. Uşağın ehtiyac və üstünlüklərinin nəzərə alınmasını təmin etmək üçün hər iki hissə keyfiyyət, məzmun və formada hazırlanmalıdır. Uşağın qanunla ziddiyyəti barədə bütün məlumatlar sosial müayinə hesabatının dəyərləndirmə hissəsinə daxil edilmişdir. Bu fəsildə; • Cinayət haqqında məlumat, • Fərdi xüsusiyyətlər barədə məlumat, • Ətraf mühit (sosial quruluş, mədəniyyət) və ailə haqqında məlumat, • Məktəb, iş, dostlar qrupu və asudə vaxt haqqında məlumat, • Cinayətin baş verməsi və cinayətin idarə olunması ilə bağlı nəticələrin dəyərləndirilməsi alt bölmələri mövcuddur. Bu məlumatların uşağın qanunla ziddiyyətində təsirli amillər olduğu görüləcəkdir. Bu amillər cinayətkar davranışla əlaqəli olaraq nəzərə alınmalıdır. Uluğtekin ifadəsi ilə cinayət "fərdin sosial kontekstində" görülməli və dəyərləndirilməlidir (Uluğtekin, 2004). Müdaxilə bölməsi uşaqla bağlı veriləcək qərarla bağlı məhkəməyə təqdim olunan tövsiyələri əhatə edir. Müdaxilə eyni zamanda dəyərləndirmə bölməsindəki, xüsusilə son alt hissədəki nəticələrin dəyərləndirilməsinə əsaslanaraq hazırlanmış, planlaşdırılmış dəyişiklik müddətinin bir mərhələsidir. Uşaqla bağlı tövsiyələrdən bəhs edərək uşağa xas müdaxilə planını hazırlamaq vacibdir. Bu planda dəyərləndirmədən asılı olaraq praktikada dəyişiklik prosesinə

rəhbərlik edəcək dörd əsas sistemin olacağı gözlənilir. Bunlar; müraciətçi sistemi, hədəf sistemi, dəyişim məsuliyyətlisi sistemi və fəaliyyət sistemidir. Məlumat mənbələrinin və məlumat toplama yollarının alt hissəsində, sosial icmal hesabatının məzmununa dəyərləndirmə və müdaxilə üçün çərçivə, həmçinin hansı məlumatların toplanacağı, mənbələr və məlumat toplama yolları vurğulanmalıdır. Bu baxımdan, bu alt hissədə mənbələrin və məlumatların toplanmasına dair bəzi məqamları irəli sürmək faydalıdır. Sosial işçi məlumatların əldə ediləcəyi və məlumat toplanacağı sistemləri ayırd etməli və bunları sosial icmal hesabatında açıq şəkildə göstərməlidir. Məsələn, cinayətə təhrik edilən uşaq tərəfindən özü haqqında verdiyi məlumatlar, ailə və məktəb kimi sistemlərin uşaqla əlaqəli məlumatları mənbələri göstərilməklə istifadə edilməlidir. Əlavə olaraq, alınan məlumatların və sosial işçinin məlumatların şərhinin sosial ekspertiza hesabatında aydın şəkildə başa düşülməsi təmin edilməlidir. Məlumat toplama mərhələsində müntəzəm qeydlər aparılmalıdır. Bu vəziyyət həm hesabatdakı məlumatların düzgün istifadəsini, həm də davamlılığını təmin edir. İstifadə olunan mənbələr və məlumat toplama yolları ətraflı nəzərdən keçirilməlidir. Hansı mənbələrlə neçə dəfə, görüşün tarixi və yeri və mahiyyəti deyilməlidir. Məlumat əldə edilə bilməyən şəxslər və qurumlar və məlumat almamağın səbəbləri izah edilməlidir

54.Cəzaçəkmə müəssisələrində çalışan sosial işçilər hansı vəzifələri yerinə yetirirlər? Cinayət qurbanı olan uşaqlarla sosial işi nümunə əsasında izah edin.

Onlara qarşı törədilən cinayət nəticəsində hər hansı bir zərərə məruz qalan uşaqlara qurban uşaqlar deyilir. Cinayətə məruz qalan uşaq bu cinayətin birbaşa qurbanı olur. Bəzi hallarda dolayı yolla zərər çəkə bilərlər. Məsələn, ailədaxili zorakılığın şahidi olan, valideynləri gözləri qarşısında öldürülən uşaqlar, dolayı cinayət qurbanlarına nümunədirlər. Şiddətli cinayətlərin şahidi olan uşaqların bu əməlin qurbanları qədər travma aldıqları məlumdur. Bu səbəbdən zorakı cinayətlərin istintaqı və mühakimə olunmasında; hadisənin qurbanı və ya şahidi olan uşaqların yaşadığı travmanın nəzərə alınması uşağın qorunması üçün çox vacibdir. Uşağın hadisəni nəql etməsindən və o dövrdə göstərdiyi reaksiyalardan asılı olmayaraq, şahidi olduğu hadisənin təsiri daha uzun müddətlərdə baş verə bilər. Məsələn, travmatik bir hadisə nəticəsində valideynlərini itirən bir uşaq ifadə verərkən çox soyuqqanlı görünə bilər. Bu onun bu travmanın öhdəsindən gələ biləcəyi demək deyil. Bu səbəbdən ədliyyə sistemində çalışan hər kəsdən onların qorunma ehtiyaclarını dərhal tanıyan həssaslığa və bacarıqlara sahib olmağı və uşaqların cinayətə şahid olması və ya cinayətin qurbanı olması hallarında təxirə salınmadan müvafiq müdaxilələri həyata keçirməsi gözlənilir.

55. Uşaqların cinayət məsuliyyətinin dəyərləndirilməsini dünya ölkələri üzrə müqayisəli şəkildə təhlil edin.

Dünyanın bir sıra ölkələrində beynəlxalq hüquqa zidd olaraq uşaq və yeniyetmələr, çox zaman məhbus kimi qəbuledilməz şəraitlərdə saxlanılır, bu zaman zorakılığa, o cümlədən fiziki cəzalara intizam tədbiri kimi məruz qalır və bəzi dövlətlərdə hətta edam olunurlar. Statistik məlumatlara görə 2018-ci ildə dünyada uşaq və yeniyetmələrə qarşı edam olunma cəzaları ən çox Pakistan, İran, İraq kimi ölkələrdə tətbiq edilmişdir. Cinayət məsuliyyətinə cəlb olunma yaşı dünyanın ayrı-ayrı ölkələri üzrə fərqlidir. Cinayət əməli törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanların fiziki və zehni inkişafını tamamlamaması ilə bağlı, böyüklərdən fərqli bir məsuliyyətə tabe olmaları məsələsi üzərində dayanaraq, uşaqların cinayət məsuliyyəti ilə bağlı qanunlar çıxaran dövlətlərdən biri də Almaniyadır. 1953-cü ildə Almaniyada qəbul edilmiş Qanuna əsasən on dörd yaşına çatmamış uşaqları cinayət məsuliyyətinə cəlb etmirlər. 1908-ci ildə İngiltərədə Uşaqlar Haqqında Qanun qəbul edildi, İngiltərə və Uelsdə ayrıca Uşaq Məhkəmələri quruldu. Qəbul olunan qanuna görə 14 yaşı tamam omamış uşaqların cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi qadağandır, 14-16 yaş arası uşaqlara isə müəyyən şərtlərlə azadlıqdan məhrum edilmə cəzası verilir. Amerikan hüququnda uşaqların cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi 7 yaşdan başlanır. 8-14 yaşları arasında olan uşaqların hadisələri dərk etmə qabiliyyətləri müəyyən edilir və əgər davranışlarının nəticələrini dərk edəcək durumda olduqları müəyyən edilərsə, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmələri qəbul edilir. Fransa hüququnda cinayət məsuliyyətinə cəl edilmə yaşının 13 olması qəbul edilmişdir. İsveçrədə ilk olaraq 7-15 yaş arasında olan uşaqların məhdud səviyyədə cinayət məsuliyyəti anlayışı mövcuddur və yalnız tərbiyəvi xarakterli tədbirlərin tətbiq olunmasını nəzərdə tutur. 2-ci qrupa daxil olanlar 15-18 yaş arasında olan uşaqlardır. Bu qrupa daxil olanlar qanunla “gənc” adlandırılır, cəzaların təyin olunmasında müəyyən güzəştlər tətbiq edilir. 18-25 yaş arasında olanlar isə “gənc yetişginlər” kimi tanınır və bu şəxslərin üçün cinayət məsuliyyəti tam tətbiq olunur. Çinin dövlət hüququnda isə 14 yaşı tamam olmayan uşaqların cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmaması qəbul edilmişdir. 14-16 yaş arasında olanlarla bağlı cəza tədbirləri əvəzinə “idarə tədbirləri” adı altında işlər tətbiq edilir. Cinayət hadisəsi törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar üçün müvafiq məktəblər və tərbiyə müəssiələri fəaliyyət göstərir. Dövlət tərəfindən qurulmuş çalışma məktəbləri isə, əhəmiyyətsiz hüquq pozuntuları törətmiş uşaqlar üçün özəl tədris prosesi vermək məqsədi daşıyır. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 20-ci maddəsinə əsasən cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmə 16 yaşdan başlanır. 14 yaşı tamam olmuş uşaq yalnız qəsdən sağlamlığa az ağır və ya ağır zərər vurmağa, adam öldürməyə, zorlamağa, adam oğurlamağa, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə, soyğunçuluğa, oğurluğa, quldurluğa, talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya

başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirməyə, hədə-qorxu ilə tələb etməyə, ağırlaşdırıcı hallarda əmlakı qəsdən məhv etməyə və ya zədələməyə, terrorçuluğa, adamları girov götürməyə ağırlaşdırıcı hallarda xuliqanlığa, döyüş sursatını, odlu silahı, partlayıcı maddələri və qurğuları talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, nəqliyyat vasitələrini və ya yolları yararsız vəziyyətə salmağa görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir. Cinayət Məcəlləsinə görə cinayət törədərkən 14 yaşı tamam olmuş, ancaq 18 yaşına çatmayanlar yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər hesab olunur. Əgər yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət hadisəsi törədərsə, onlara uyğun cəza təyin edilir və yaxud tərbiyəvi xarakterli zəruri tədbirlər görülə bilər. Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün bu cəza növləri tətbiq edilir: islah işləri; cərimə; müəyyən olunmuş müddətə azadlıqdan məhrum etmə; ictimai işlər

56. Layihə idarəçiliyi anlayışından bəhs edin. Layihə menecerinin əsas rolları və vəzifələrini açıqlayın.

Layihə idarəçiliyi anlayışı, sadə bir tərifl ə, layihədə iştirak edən müxtəlif qrupların işlərinin koordinasiyasını ifadə edir. Layihə rəhbərliyi geniş mənada, əksinə, layihə fəaliyyətinə töhfə verən bütün qrupların səmərəli bir təşkilata inteqrasiyasıdır. Bu səbəbdən də layihə rəhbərliyi günümüzdə idarəetmə elmindən ayrı olan əhəmiyyətli bir təcrübə sahəsidir. Bir layihə ilə əhatə olunan bir çox alt bölmənin və iş qruplarının fəaliyyətlərini və funksiyalarını planlaşdırma, idarə etmə, inteqrasiya və nəzarət üçün məsuliyyəti öz üzərinə götürən şəxs "layihə meneceri"dir. Layihənin bütün istiqamətləri üzərində tam nəzarətə malikdir və böyük bir təşkilatı idarə edir (Barutçugil, 2008). Layihə menecerinin əsas rolları və vəzifələri aşağıdakı kimi göstərilə bilər: • Xüsusi son xidməti və ya nəticəni mövcud mənbələrlə və əvvəlcədən təyin olunmuş texniki şərtlərə, maliyyənin səviyyəsinə və müddətinə uyğun olaraq əldə etmək, • Təchizatçı ilə müqavilə bağlandığı təqdirdə layihənin mənfəət məqsədlərini həyata keçirmək, • Texniki, xərc və vaxt hədəflərinin hər hansı birinin və ya hamısının reallaşması təhlükə altında olduqda, rəhbərliyi xəbərdar etmək və görüləcək tədbirlər barədə təkliflər hazırlamaq, • Layihə məqsədlərinə çatmaq üçün lazımi qərarların qəbul edilməsini və ya təmin edilməsini, • Layihə məqsədlərinin reallaşması artıq mümkün deyilsə, layihənin müqavilə müddəalarına uyğun olaraq dayandırılmasına və ya alternativ həll təklifinə imkan verən, • Layihə üzrə faydalananlar, yüksək rəhbərlik və funksional şöbə müdirləri ilə ilk əlaqə nöqtəsi kimi fəaliyyət göstərmək, • Müxtəlif şöbələrə və ya alt bölmələrə düşən iş paketlərinin nəzərdə tutulan texniki şərtlərinə uyğun olaraq, görülən işlərin və bağlanmış müqavilələrin vaxt və xərc hədləri daxilində yerinə yetirilməsi üçün bir əlaqə yaratmaq (Barutçugil, 2008). Layihələrə başlamaq, planlaşdırmaq,

tətbiq etmək, icra etmək, nəzarət etmək və yekunlaşdırmaq vəzifələri müəssisənin ən yüksək meneceri ilə layihə meneceri arasında bölüşdürülməlidir.

57. Layihələrin planlaşdırılması və icrası mərhələlərini izah edin.

Bu mərhələdə, analiz mərhələsində əldə edilmiş məlumatları bir araya gətirərək layihə düzgün planlaşdırılır. Planlaşdırma mərhələsi üç mərhələdən ibarətdir: məntiqi çərçivə matrisi, fəaliyyət və vaxt planlaşdırması və resurs planlaşdırması. a) Məntiqi çərçivə matrisi Məntiqi Çərçivə Yanaşması, 1960-cı illərin sonunda ABŞ Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi tərəfindən layihələrin planlaşdırılması və qiymətləndirilməsinə sistematik bir quruluş vermək üçün hazırlanmışdır. Məntiqi Çərçivə Yanaşması hazırlanmış layihələrin müəyyən məqsədlərə uyğun planlaşdırılmasını təmin etmək, layihə monitorinqi və qiymətləndirilməsində müəyyən hədəflərə çatmaqda onlara rəhbərlik etmək, layihədəki məsul şəxslərin və təşkilatların məsuliyyətlərini müəyyənləşdirmək və qiymətləndirmə prosesi ilə başa çatır. Avropa Birliyi və bir çox milli və beynəlxalq maliyyələşdirici bu sistemdən bu gün istifadə edir. b) Fəaliyyət və vaxt planlaşdırması Fəaliyyət, layihənin məqsədlərinə çatmaq üçün tələb olunan nəticələrə çatmaq üçün edilməsi lazım olan iş və hərəkətlərdir. Fəaliyyətlər layihənin məqsədi və nəticəsi deyil. Fəaliyyətlər nəticəsində əldə edilən nəticələr (təsir, məhsul, xidmət) ilə layihədə nəzərdə tutulan çevrilmə və effekt əldə edilməyə çalışılır. Fəaliyyət planı, layihə məqsədinə çatmaq üçün həyata keçiriləcək bütün işləri göstərən bir yol xəritəsidir. Bu plan hər bir fəaliyyətin hazırlanması və həyata keçirilməsi mərhələsi haqqında kifayət qədər məlumat verən şəkildə hazırlanmalıdır. c) Resurs planlaşdırması Resurs planlaşdırması, fəaliyyət planında yaradılan alt fəaliyyətlər üçün lazımi girişlərin müəyyənləşdirildiyi, bu girişlərin xərclərinin hesablandığı və bu xərclərin hansı mənbələrdən ödəniləcəyi mərhələdir. Resurs planı mənbələrdən səmərəli istifadəni təmin edir və monitorinqi asanlaşdırır.

58. Layihənin əsas xüsusiyyətlərini praktiki əsasda izah edin.

Bir layihədə lazım olan əsas xüsusiyyətlər: Layihə ehtiyacdan yaranmalı və ehtiyacın mənbəyi olan problemi həll etmək üçün tərtib edilməlidir. Müəyyən edilmiş ehtiyaclara uyğun olaraq aydın şəkildə müəyyənləşdirilmiş hədəfləri olmalıdır. Müvafiq tərəflər dəqiq müəyyənləşdirilməlidir (Maraqlanan tərəflər; layihənin yerləşdiyi mühit, məhsul / xidmətin təqdim olunduğu auditoriya, layihədə iştirak edənlər, maliyyə qurumları ... və s.) Layihənin həyata keçiriləcəyi yer (əhatə ediləcək bölgə və / və ya yerlər) müəyyənləşdirilməlidir. Müəyyən bir vaxt çərçivəsində baş verməlidir. Müəyyən bir büdcəyə sahib olmalıdır. Müəyyən qaynaqları istehlak etməli və nəticədə müəyyən nəticələr verməlidir. Elementləri baxımından unikal və bənzərsiz olmalıdır. Hədəflərə çatmaq üçün edilməsi lazım olan hər fəaliyyətin təfərrüatları və

bu fəaliyyətlərin həyata keçirilmə qaydası müəyyənləşdirilməlidir. Davamlılığın necə təmin ediləcəyi izah olunmalıdır (layihə başa çatdıqdan sonra çıxışların davamlılığı). İcra mərhələsində layihəyə təsir edə biləcək müddəalar aydın və qəbul edilən olmalıdır

59. Layihə təklifində hansı mövzular üzrə izahatlar verilməlidir? "Layihə dövrü" mərhələlərini izah edin.

Layihə mövzusu əvvəlcə bir layihə ideyası ilə başlayır. Layihə fikri çox vaxt layihənin özü ilə qarışdırılır. Fikir əslində layihənin yalnız başlanğıc nöqtəsidir. Fikrin bir layihəyə çevrilməsi üçün xidmət edəcəyi məqsəd müəyyənləşdirilməli və bu hədəfə çatmaq üçün hansı fəaliyyətlərin nə vaxt, harada və hansı mənbədən maliyyələşdiriləcəyi planlaşdırılmalıdır. (Ünal, 2014). Layihənin ideyası problem və ya ehtiyacdan irəli gəlir. Lakin, hər fikir proqnozlaşdırıla bilməz. Birincisi, fikir müəyyən bir yetkinliyə çatmalıdır. Başlanğıcda bənzərsiz / gəlirli / faydalı görünən bir çox fikrin yetkinlik mərhələsində həyata keçirilə bilən bir layihəyə çevrilə bilmədiyi ortaya çıxa bilər. Fikrin müəyyənləşdirilməsi zamanı ümumi araşdırma aparıla bilər və mütəxəssislərin fikirləri dinlənilə bilər. Fikrin layihə dizaynına uyğun olduğu qənaətinə gəlinsə, analiz mərhələsinə başlamaq olar. Layihə hələ fikir mərhələsində olarkən; İlkin araşdırma aparılmalıdır: Hədəflərin daha dəqiq olması üçün mümkün qədər ilkin məlumatlar toplanmalıdır. Mövzu ilə bağlı mütəxəssislərə müraciət edilməlidir: Layihə ideyası üzrə ekspert rəyindən faydalanmaq, mövcud fikrin etibarlılığını artıra bilər. Əvvəlki layihə təklifləri nəzərdən keçirilməlidir: Layihə təklifi daha əvvəl hazırlanmışsa və ya başqaları tərəfindən hazırlanan layihə təkliflərinə çatma ehtimalı varsa, səhvləri təkrarlamamaq üçün onları yenidən araşdırmaq faydalıdır. Məsləhətləşmə aparılmalıdır: Əlaqədar insanlar, müəssisə və təşkilatlarla görüşlər edilməlidir. Dəqiqləşdirilməyən məlumatlardan qaçmaq lazımdır: Layihədə həll ediləcək problem ümumiyyətlə statistik məlumatların köməyi ilə müəyyən edilir. Statistik məlumatların etibarlı mənbələrdən əldə edilməsi vacibdir. Maliyyələşdirmə mənbələri axtarılmalıdır: Layihə mövzusuna uyğun maliyyə dəstəyi proqramları axtarılmalıdır. Layihə mövzusu nə qədər faydalı olsa da, tətbiq olunan maliyyə dəstək proqramının məqsəd və prioritetlərinə uyğun gəlmirsə, layihə dəstək ala bilməz (Şarbak, 2015).

60. Layihədə məqsəd analizini məqsəd ağacı nümunəsi üzərindən sxematık təsvir edərək izah edin.

Məqsəd təhlili layihə ilə əldə ediləcək nöqtəni göstərir. Bu analiz tamamlandıqda ümumi və xüsusi məqsəd barədə bir fikir əldə ediləcəkdir. Layihənin bir-biri ilə əlaqəli iki məqsədi var. Bunlara ümumi məqsəd və layihə məqsədi deyilir. Ümumi məqsəd layihənin təkbaşına həll edə bilməyəcəyi, lakin reallaşmasına kiçik və ya böyük bir töhfə verə biləcəyi bir hədəfdir. Layihənin

məqsədi birbaşa layihə nəticəsində əldə ediləcək konkret, real, əldə edilə bilən və ölçülə bilən bir hədəfdir. Layihə məqsədinin ümumi məqsəddən əsas fərqi onun əldə oluna bilməsidir. Hədəf analizində, problem analizində olduğu kimi bir hədəf ağacı çəkilir. Məqsəd ağacı yaratmaq üçün problem ağacındakı bütün mənfi ifadələr müsbət ifadələrə çevrilir. Yetkinlik yaşına çatmayanların qanun pozuntusu nümunəsinin hədəf ağacı yuxarıda göstərilmişdir. Problem analizində göstərilən ifadələr hədəf analizində müsbət hala gətirilir, təhlil hədəf ağacında aşağıdan yuxarı fəaliyyət-ümumi təyinat təmin edilərək tamamlanır.

61. Amerika Milli Sosial İşçilər Birliyinin 2011-ci ildə elan etdiyi sosial iş təcrübələrində mədəni səriştənin 10 prinsipini açıqlayın.

Amerika Milli Sosial İşçilər Birliyi, 2011-ci ildə sosial iş təcrübələrində mədəni səriştənin 10 prinsipini belə elan etmişdir (Zastrow, 2013): Etika və dəyərlər: Sosial işçi; dəyərlərə, etik və peşəkar standartlara uyğun işləməli fərdi və peşəkar dəyərlərin müraciətçilərin müxtəlif ehtiyacları ilə necə ziddiyyət təşkil etdiyinin və ya uyğunlaşmasının fərqində olmalıdır. Özünüdərketmə: Sosial işçi insanların həyatındakı çoxmədəniyyətliliyi anlamaq üçün əvvəlcə şəxsi, mədəni dəyərlərini və inanclarını anlamalıdır. Mədəniyyətlərarası bilik: Sosial işçi tarix, ənənələr, dəyərlər, ailə sistemləri və xidmət etdikləri müraciətçi qruplarının əksəriyyətinin özlərinə məxsus hekayələri barədə spesifik biliklərə sahib olmalı və bu fərqlilikləri anlamalıdır. Mədəniyyətlərarası bacarıqlar: Sosial işçi mədəniyyətin yardım prosesindəki rolunu anlamaq üçün uyğun metodoloji yanaşma, bacarıq və üsullardan istifadə etməlidir. Xidmət təqdimatı: Sosial işçi icma və daha geniş cəmiyyət üçün əlçatan olan xidmətlərin istifadəsi ilə bağlı bilik və istiqamətləndirmə bacarıqlarına sahib olmalıdır. Gücləndirmə və vəkillik: Sosial işçi sosial siyasət və proqramların müxtəlif müraciətçi seqmentlərinə təsirlərindən xəbərdar olmalıdır; mümkün olduqda müraciətçilərlə birlikdə onlar üçün vəkillik etməlidir. İşçi qüvvəsinin müxtəlifliyi: Sosial işçi, peşə daxilində müxtəlifliyi qoruyan sosial iş proqramlarında və iş ofislərində işə qəbul, işə müraciət və işdə saxlama proseslərini dəstəkləməli və müdafiə etməlidir. Peşə təhsili: Sosial işçi peşə daxilində mədəni səriştənin inkişafına kömək edən təlim proqramlarını müdafiə etməli və bu təlim proqramlarına qatılmalıdır. Dil müxtəlifliyi: Sosial işçi, lazım olduqda tərcüməçilərdən istifadə edərək müraciətçinin öz dilində məlumat, istiqamət və xidmətləri təqdim etməli və müdafiəsini etməlidir. Mədəniyyətlərarası liderlik: Sosial işçi fərqli müraciətçi qrupları haqqında digər mütəxəssislərlə məlumat mübadiləsi etməlidir.

62.Fərqli mədəniyyətlərdən olan insanlarla işləyən bir sosial işçinin sahib olması lazım olan əsas bacarıqları açıqlayın.

Fərqli mədəniyyətlərdən olan insanlarla işləyən bir sosial işçinin sahib olması lazım olan üç əsas bacarıq var (Hackney & Cormier, 2008): a) Müəyyən bir mədəniyyət daxilində özü və başqaları ilə ünsiyyət qurmaq üçün çox sayda düşüncə, davranış və fikir istehsal etmək bacarığı, b) Fərqli qruplar və fərdlər ilə ünsiyyət qurmaq üçün müxtəlif düşüncə, davranış və fikirlər yaratmaq bacarığı. Həm müraciətçi, həm də sosial işçi öz mədəniyyətləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmalı və digər mədəniyyətləri başa düşmə qabiliyyəti qazanmalıdır. c) Fərqli planlar yaratmaq, müəyyən bir mədəniyyətdə mövcud ola biləcək vəziyyətləri düşünmək və buna uyğun hərəkət etmək və sözügedən hərəkətləri əks etdirmək bacarığı

63. Miqrantlar və sığınacaq axtaranlarla sosial iş prosesini izah edin. Azlığın şəxsiyyət inkişaf mərhələlərində hansı yanaşmalar var?

- Sosial işçinin ərizəçiyə peşəkar münasibət göstərməklə, onu vaxtında qəbul etməkdən başlayır.
- Sosial işçinin problem sahibi, sahibləri ilə əlaqə saxlaması, peşə əlaqələri qurması və özünü qəbul etdirməsi ilə başlayır. Peşəkar idarəetmə proseslərini idarə edənlər necə fəaliyyət göstərir? § Ünsiyyət dilindən peşəkar və insani istifadə edərək; § Problem sahibinə özünə inam hissini aşılamaqla; § Onu dinləməyi bilməklə; § Onu anlamağa çalışaraq; § Ona və mədəniyyətinə dəyər verməklə, § Problemlərinə və şəxsiyyətinə maraq göstərməklə, § Həyatını bir müddət də olsa onunla bölüşməklə, § İnsan hüquqlarına və qüvvədə olan qanunvericiliyə riayət edilməsi; § Müvafiq peşəkar metod, texnika və taktikalardan istifadə edərək.... Peşəkar idarəetmə prosesləri hansı sonluqla başa çatır? • Sosial işçi peşə təcrübəsindən müəyyən bir nəticənin əldə olunduğuna qərar verdikdə, •Problem sahibində görünməyə başlayan anlayışdakı dəyişikliyin davranışdakı dəyişikliyinə keçməsini görməsilə, (Müşahidənin və təqibin davam etməsi şərti ilə.) • Problem sahibinin adi və arzu olunan həyat əlaqələrini qurduğunu və ətraf mühitə uyğunlaşdığını müşahidə etməklə, •Problem sahibinin ailəsindən və ətrafındakılardan daimi olaraq müəyyən bir məmnunluq səviyyəsini görməsi; •Bu mühitin problem sahibinə göstərdikləri konstruktiv diqqətin və onların göstərdikləri dəstəyin möhkəm səviyyəyə çatdığını görəndə və s. sosial işçi müraciət müddətini bitirə bilər.

64. İnsan alveri qurbanları və onlara sosial iş müdaxiləsini izah edin.

İnsan alveri və insan qaçaqçılığı anlayışı tez-tez qarışdırılsa da, hüquqi baxımdan tamamilə fərqli terminlərdir. Əsasən insan alverində insanlar öz istəklərinə qarşı müxtəlif yollarla istifadə olunur, insan qaçaqçılığı isə bu insanları bir yerdən başqa yerə aparmaqla məhdudlaşır. Palermo Protokoluna görə insan alveri; zor tətbiq etmək və ya zorla təhdid etmək yolu ilə və ya başqa bir şəkildə məcbur etmə, qaçırma, hiylə, aldatma, nüfuzdan suiistifadə, şəxsin ümidsizliyini istismar etmək və ya başqasına nəzarət edənlərin razılığını qazanmaq və ya gəlir əldə etmək yolu ilə

istismar məqsədləri üçün şəxslərin təmin edilməsi, şəxs bir yerdən bir yerə köçürülür, ev sahibliyi edir və ya təslim alınır. Ümumiyyətlə, qadınlar cinsi məqsədlər və ev işləri, uşaqlar üçün Beynəlxalq övladlığa götürülmə üçün vasitəçilik, cinsi və ya pornoqrafiyada istifadə, məcburi əmək və dilənçiliklə məşğul olan insanlar, ağır işlərdə işlədilməklə və təhlükəli işlərdə istifadə olunmaqla kişilər insan alverinin qurbanı olurlar. İnsan alveri, sığınacaq axtaranların, mühacirlərin və ya qaçqınların ölkələrindən başqa bir ölkəyə qeyri-qanuni yollarla vasitəçiliyi və ya birbaşa çıxarılmasıdırSosial işçi, hər bir işin öz xüsusiyyətlərinə sahib olduğunu bilməklə, qurbanla güvənə əsaslanan bir görüşmə prosesi qurmalıdır. Yaş, cinsiyyət, gəldikləri mühit, təhsil vəziyyəti və qazandıqları həyat təcrübəsi kimi bir çox amil qurbanın psixoloji vəziyyətinə təsir göstərir. Qurban şiddətə və cinsi istismara məruz qalma, aclıq, pis şəraitdə sığınmaq, səhiyyə xidmətlərindən yararlana bilməmək, əzilmək kimi travmatik təcrübələr keçirmiş ola bilər. Sosial işçi insan alveri qurbanı ilə ilk görüşdən sonra ilkin dəyərləndirmə edərək planlaşdırılmış dəyişiklik prosesinə başlamalıdır.

65. Fərqli mədəniyyətlərdən olan insanlara sosial iş müdaxiləsində tətbiq olunan planlaşdırılmış dəyişiklik prosesini mərhələlər üzrə dəyərləndirin.

Fərqli mədəniyyətlərdən fərdlərə yönəlik sosial iş Sosial işçi müraciətçisini bir fərd kimi anlamaq və qəbul etmək istəyirsə, onun ilk prioriteti müraciətçinin dünyagörüşünü formalaşdıran mədəni elementləri anlamağa çalışmalıdır. Ancaq bundan əvvəl sosial işçi dünyagörüşü müraciətçidən nə qədər fərqli olsa da, öz dünyagörüşünü qavramalıdır, müraciətçi kimi dünyagörüşünün formalaşma müddətini anlamalıdır. Bunu edə bilmədiyi təqdirdə, sosial işçi mədəni həbsxana deyilən bir vəziyyətlə qarşılaşır. Mədəni həbs; bir çox mədəni fərziyyələrə və stereotiplərə görə gerçəyi müəyyənləşdirmək, fərdlər arasındakı mədəni fərqləri nəzərə almamaq, öz fikrinin yeganə doğru və qanuni görüş olduğuna inanmaq, heç bir dəlil olmadan məntiqsiz fərziyyələrə inanmaq kimi müəyyən edilə bilər. Sosial işçi mədəni bir həbs cəzası yaşayırsa, sosial xidmət müdaxilə müddətinin uğurlu olması mümkün deyil. Bu səbəbdən, fərqli mədəniyyətlərdən olan insanlarla işləyən bir sosial işçinin sahib olması lazım olan üç əsas bacarıq var (Hackney & Cormier, 2008): a) Müəyyən bir mədəniyyət daxilində özü və başqaları ilə ünsiyyət qurmaq üçün çox sayda düşüncə, davranış və fikir istehsal etmək bacarığı, b) Fərqli qruplar və fərdlər ilə ünsiyyət qurmaq üçün müxtəlif düşüncə, davranış və fikirlər yaratmaq bacarığı. Həm müraciətçi, həm də sosial işçi öz mədəniyyətləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmalı və digər mədəniyyətləri başa düşmə qabiliyyəti qazanmalıdır. c) Fərqli planlar yaratmaq, müəyyən bir mədəniyyətdə mövcud ola biləcək vəziyyətləri düşünmək və buna uyğun hərəkət etmək və sözügedən hərəkətləri əks etdirmək bacarığı. Tək mədəniyyətli sosial işə müdaxilə yanaşmaları cəmiyyətin kontekstindən uzaq və ölkənin tarixi və siyasi inkişafının xaricində olacaq və fərdlərin

həyatındakı gücünü və prioritetlərini başa düşməkdə yetərsiz olacaqdır. Multikultural sosial iş yanaşmasına əsaslanan sosial işçilər; etnik mənsubiyyət, irq, cinsiyyət, sosial təbəqə, cinsi oriyentasiya, yaş, din, dil, qabiliyyət/əlillik, yaşayış yeri, ideologiya və digər marjinal qrupların mənsubiyyəti kimi müxtəlif xüsusiyyətlərə əsaslanaraq hakimiyyət fərqlərini düşünürlər. Etnik mərkəzli sosial iş paradiqmalarının dəyişikliyə qarşı olduqlarına inanırlar, çünki bu paradiqmalar status-kvonu qoruyurlar. Çoxmədəniyyətli sosial işçilər dəyişikliyi qəbul etmək üçün gücləndirmə, insan hüquqları və sosial ədaləti təşviq edirlər. Qüsurlara diqqət yetirmək əvəzinə, güclü tərəfləri gücləndirirlər. Bu müxtəlifliyə vurğu, multikulturalistlərin fənlərarası yanaşmaları dəstəkləməsinə imkan verir. Əslində Hz. Ruminin də dilə gətirdiyi "çoxluq içindəki birlik" çoxmədəniyyətli bir qaydaydır. Nəticədə, çoxmədəniyyətli sosial işçilər; sosiologiya, antropologiya, mədəni / etnik tədqiqatlar, humanitar elmlər, sənət, tarix, siyasət, hüquq, fəlsəfə, din / mənəviyyat və bir çox digər fənlərin töhfələrindən faydalanırlar (Corsini & Wedding, 2012). Çoxmədəniyyətli sosial işə təsir göstərənlərdən biri də Braziliyalı pedaqoq Paulo Freiredir. Paulo Freire, Latın Amerikasındakı yoxsul kütlələrin ənənəvi yuxululuğunu sarsıtdıqda və ölkələrinin inkişafında subyektlər olaraq iştirak etməyə çalışdıqları zaman savadsızlar üçün bir tədris metodu inkişaf etdirərək bu prosesə fövqəladə bir töhfə verdi. Oxumağı və yazmağı öyrənərkən yeni bir özünüdərk əldə edən və bir çox halda yaşadıqları sosial vəziyyətə tənqidi baxmağa başlayan insanlar onlara iştirak etmək imkanı verməyi rədd edən cəmiyyəti dəyişdirmək üçün hərəkətə keçməyə başladı. Paulo Freire (2014) təhsildə dominant modelləri mövcud vəziyyəti və sosial bərabərsizlikləri möhkəmləndirən və davam etdirən təzyiq vasitəsi kimi bildirdi. Vicdanlılıq və ya tənqidi şüur ifadəsini şəxsi və sosial azadlıq prosesi kimi istifadə etdi. Məzlumlara verilən təhsil, fərdləri öz şərtlərinin şüurlu olmasını və mühiti ilə dialektik söhbətə girərək bu şərtləri qiymətləndirməyi öyrədir. Zülm məzlumun tənqidi düşünməsini əngəllədiyi üçün vicdanlılaşmanın inkişaf mərhələsi “Nədir? Niyə belədir? Necə? Kimin üçün? Kimə qarşı? Kimdən? Kimin xeyrinə? Nə üçün? Hara qədər? " kimi kritik suallar vermə təcrübəsi bura daxildir. Bu sualları cavablandırmaq müraciətçilərə “vacib olanı” araşdırmağa və müraciətçilərin varlığı, məqsədləri və həyatda tutduğu mövqelərin mövcud səbəblərini aşkarlamağa kömək edir. Tənqidi şüur repressiyaya məruz qalan şəxslərin öz tələblərini yazmasına imkan verir (Freire, 2014; Corsini & Wedding, 2012).

66. Sosial iş etikasının fəlsəfi mahiyyətini izah edin.

Etika, Yunan dilində xarakter, vərdiş və ya adət mənasını verən "ethos" sözündən götürülmüşdür. Etika qərb ənənəsində əxlaq fəlsəfəsi olaraq təyin edilməklə və Latınca "ethic" və ya "əxlaq" anlayışları anlamında da da istifadə olunur. Latınca "ethic" və yunanca "ethos" sözlərindən gələn etika, xarakterlə əlaqəli və davranış bilimi olaraq təyin edilə bilər. Etika

sözünün kökü baxımından iki fərqli mənası vardır: Birincisi; "Vərdiş, adət, ənənə" mənasını verir. Hərəkətlərini etibarlı bir adətə uyğun olaraq təşkil etməyə vərdiş etmiş bir insan öyrənərək, ümumi qəbul edilmiş "əxlaq qanunları" normalarına əməl etdiyi müddətdə etik davranır. Ikincisi; hərəkət edən və fəaliyyət göstərən şəxs ötürülən hərəkət qaydalarını və dəyər tədbirlərini sorğu-sual etmədən tətbiq etməyib; əksinə, istədikləri yaxşılığı dərk edib, əks etdirərək onları vərdişlərə çevirən şəxsdir. Bu istifadədə "xarakter" anlamına gəlir (Bond, 2016). Etika, insanın münasibət və davranışlarının yaxşı-pis, düzgün-səhv baxımından dəyərləndirilməsidir. İş həyatında etika; "bir peşə qrupunun qəbul etməsi lazım olan davranışlar məcmusu" olaraq təyin edilir. Peşə etikası, iş həyatındakı davranışları istiqamətləndirən və onlara rəhbərlik edən etik prinsiplərin məcmusudur. Sosial işçiləri sosial iş təcrübələrində peşənin etik prinsiplərinə uyğun hərəkət etməyə, yaxşı davranmağa və pis davranışlardan çəkinməyə istiqamətləndirir. Sosial xidmət müəssisələrinə inamı artırır və ictimai təşkilatlardakı idarəetmə davranışı standartlarını yüksəldir. Dəyərlər ziddiyyət təşkil etdikdə qərar qəbul edənlərə yol göstərir. Türkiyədəki sosial iş peşəsinin etik standartları; 1997-ci ildə Sosial İş Mütəxəssisləri Dərnəyinin 4-cü Adi Baş Assambleyasında alınan qərarla qəbul edildi və 2004-cü ildə "Sosial İş Peşəsinin Etik Əsasları və Məsuliyyətləri" adlı buklet çıxarıldı. Bu etik standartlar təyin edilərkən, Sosial İşçilər Beynəlxalq Federasiyasının (IFSW) sosial iş peşəsi ilə bağlı etik prinsipləri və məsuliyyətləri istifadə edilmişdir. Etik kitabçanın müvafiq hissəsində sosial işçilərin vəzifələri aşağıdakı kimi qeyd edilmişdir (SHUD, 2004): Hər bir insanın bənzərsiz bir dəyəri var və bu dəyər hörmət tələb edir. Hər bir insanın başqalarının hüquqlarını pozmamaq şərtilə öz inkişafına və cəmiyyətin inkişafına töhfə vermək məsuliyyətinə sahibdir. Hər bir cəmiyyət, idarəetmə formasından asılı olmayaraq, bütün üzvlərinin mənafeyi naminə fəaliyyət göstərməlidir; üzvlərinin özlərini yaxşılaşdırmaları üçün lazımi şərait və imkanları təmin etməlidir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Bəyannaməsində və bu bəyannamədən irəli gələn digər beynəlxalq sənədlərdə ifadə olunan fərdlərin və qrupların təməl insan hüquqlarına hörmət edilməlidir. Sosial işçilərin özlərinin köməyinə və məsləhətinə ehtiyacı olan hər kəsə (cinsi, yaşı, əlilliyi, rəngi, irqi, sosial təbəqəsi, dili, dini, siyasi fikri və cinsi oriyentasiyasından asılı olmayaraq) mümkün olan ən yaxşı xidməti təqdim edir. Sosial işçilər, peşə münasibətlərində, qərar və hərəkətlərində sosial ədalətsizliklə mübarizə aparırlar. Sosial işçilər obyektiv olmaq, peşə bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirmək və tətbiq etdikləri sahələrdə bacarıqlı olmaq məsuliyyətinə malikdirlər. Sosial işçilər gizlilik, məxfilik / özəl həyatın qorunması və peşə işlərində əldə etdikləri məlumatların məsuliyyətli istifadəsi prinsiplərinə riayət edirlər. Bu prinsiplərlə ölkə qanunvericiliyi arasında ziddiyyət yaranarsa belə, məxfilik prinsipinə sadiq qalır. Sosial işçilər müraciətçilərlə birlikdə işləyir və ən yüksək səviyyədə iştirak etmək üçün onları dəstəkləyir. Müraciətçilərinə işlərinin faydaları və mümkün riskləri barədə məlumat verir.

Müraciətçilərinin faydasını ilk növbədə işlərində nəzərə alır; bununla birlikdə, üçüncü şəxsləri görməzdən gəlmir. Sosial işçilər müraciətçilərindən, nəticələri onların həyatlarına təsir göstərə biləcək hərəkətlərin müəyyənləşdirilməsində özləri ilə işbirliyinə girmələrini və məsuliyyət götürmələrini gözləyirlər. Qanuni məcburetmə lazım ola biləcəyi hallarda, bir tərəfin probleminin həllinin əlaqədar başqalarının ziyanına gətirib çıxaracağı təqdirdə, tərəflərin açıqlamaları diqqətlə dəyərləndirilməlidir. Bununla birlikdə, sosial işçilərin qanuni məcburetmənin istifadəsini minimuma endirməsi gözlənilir. Sosial işçilər terrorizmə, işgəncə və ya buna bənzər vasitələrə əl atan şəxsləri, qrupları, siyasi hakimiyyəti və ya digər güc orqanlarını birbaşa və ya dolayı yolla dəstəkləmir və ya biganə qalmırlar. Sosial işçilər Sosial İşçilər Dərnəyi tərəfindən hazırlanmış Sosial İş Peşəsinin Etik Əsaslarını və Məsuliyyətlərini qəbul edir və etik standarta əsaslanaraq qərarlar qəbul edirlər.

67. Sosial iş peşəsinin əsas dəyərlərini və bu dəyərlərlə əlaqəli etik prinsipləri açıqlayın.

Sosial iş peşəsinin əsas dəyərləri və bu dəyərlərlə əlaqəli etik prinsiplər 6 hissədən ibarətdir (Gökçearslan-Çifçi & Gönen, 2011): Dəyər 1: Xidmət Etik prinsip: Sosial işçilərin əsas məqsədi sosial problemləri olan və yardıma ehtiyacı olan şəxslərə kömək etməkdir. Sosial işçilər; ° öz məsuliyyətləri çərçivəsində xidmətləri inkişaf etdirirlər, ° bilik, dəyər və bacarıqlarını sosial problemləri olan və köməyə ehtiyacı olan şəxslərə kömək etmək məqsədilə istifadə edirlər. Dəyər 2: Sosial ədalət Etik prinsip: Sosial işçilər sosial ədalətsizliklərlə mübarizə aparırlar. Sosial işçilər; əzlum və həssas insanlar və qruplar adından və ya onlarla birlikdə cəmiyyətin dəyişikliyinə nail olmaq üçün səy göstərirlər, ~ yoxsulluq, işsizlik, ayrıseçkilik və digər sosial ədalətsizliklər mövzusunda sosial dəyişikliyi hədəfləyirlər, ~ etnik və mədəni müxtəliflik və zülm barədə məlumatlılığı artırmağa çalışırlar, ~ fürsətlərin bərabərliyini, birgə iştirakını, bütün insanlar üçün lazım olan məlumatlara çıxışını təmin etməyə çalışırlar. 3. Dəyər: Fərdlərin dəyər mühakimələri və ləyaqətləri Etik prinsip: Sosial işçilər hər bir insanın özünəməxsus dəyər mühakimələrinə sahib olduğuna və buna görə hörmət göstərilməli olduğuna inanırlar. Sosial işçilər; ~etnik və mədəni fərqləri nəzərə alınmaqla hər bir şəxsə hörmətlə yanaşırlar, ~ müraciətçiləri öz müqəddəratlarını təyin etməyə təşviq edirlər, müraciətçilərin ehtiyaclarını müəyyənləşdirmələrini və dəyişiklik imkanlarını artırmalarını istəyirlər. 4. Dəyər: İnsan münasibətlərinin əhəmiyyəti Etik prinsip: Sosial işçilər insan münasibətlərinin vacibliyini qəbul edirlər. Sosial işçilər; ~ insanlar arasındakı münasibətlərin dəyişiklik üçün vacib bir vasitə olduğunu bilirlər, ~ yardım prosesində bir çox şəxslə əlaqə qururlar, ~fərdin, ailələrin, sosial qrupların, təşkilatların və cəmiyyətin rifahının yüksəldilməsini, qorunmasını və insanlar arasındakı əlaqələrin möhkəmlənməsini istəyirlər. 5. Dəyər: Dürüstlük Etik prinsip: Sosial işçilər etibarlı və dürüst davranırlar. Sosial işçilər; ~peşənin missiyası, dəyərləri, etik prinsipləri və etik

standartlarından daima xəbərdar olurlar, ~müəssisələrində etik davranış və etik təcrübələri təbliğ etmək məsuliyyətini daşıyırlar. 6. Dəyər: Sərişẗəlilik Etik prinsip: Sosial işçilər tətbiq sahələrində peşəkar sərişẗələrini göstərir və peşəkar təcrübələrini inkişaf etdirirlər. Sosial işçilər; ~peşə bilik və bacarıqlarını artırmaq və təcrübəyə köçürmək üçün səy göstərirlər, ~peşənin bilik bazasına töhfə verməyə hazırdırlar.

68. Etik dilemma anlayışının mahiyyətini praktiki nümunə üzərindən izah edin.

Sosial işçinin təcrübə və ya xidmətlər göstərərkən verdiyi qərarlar, hüquqlar və etik prinsiplər arasındakı ziddiyyət etik dilemma adlanır. Məsələn, müsahibə aldığı bir müraciətçi; ailədə yaşadığı cinsi istismar hadisəsini heç kimlə bölüşməməsi şərtilə sosial işçiyə çatdırdıqda sosial işçi necə davranacaq? Məxfilik siyasətinə uyğun olaraq qanuni orqanlara bildirilməyəcəkmi? Müraciətçi bir bildiriş göndərsə, etibarını itirmə riski varmı? Sağlamlıq və təhlükəsizlik riski olan tək yaşayan bir qoca qocalar evinə getməyə razı deyilsə, sosial işçi bu yaşlı insanı taleyinə buraxmalıdırmı? Bu və buna bənzər etik problemlərə praktikada müxtəlif sahələrdə tez-tez rast gəlinir. Məsələn: Sosial işçi qocalar evində qalmaq istəməyən yaşlı bir müraciətçinin istəkləri üçün bir plan quracaqsa, əvvəlcə müraciətçinin evdə qalması üçün müvafiq qayğı şərtlərini təmin etmək məqsədilə ailəsi, qonşuları və peşə mütəxəssisləri müzakirə apararaq bir plan hazırlamalıdır. • Özəl hallarla bağlı etik qərarlar müraciətçilərin məsuliyyət dairəsini və onların xüsusi münasibətlərini əhatə edən şərtləri nəzərdən keçirməyi tələb edir. Ana ilə qızı arasındakı münasibət bəzi hallarda həyati ola bilər. Hər ailənin inancları və dəyərləri fərqli ola bildiyindən qərar qəbul edərkən ailə üzvləri arasındakı əlaqə nəzərə alınmalıdır. Sosial işçilər tərəfindən verilən etik qərarların yoxlanılması vacibdir. Qərarlar qəbul edərkən, sosial işçilər müraciətçilərin nə etmək istədiklərini özləri qərar vermək hüququna malik olduqlarını qəbul edirlər. Bu vəziyyətdə prinsip müraciətçinin öz taleyini təyin etməsidir.

69. Sosial işçilərin üzləşdiyi çıxılmaz vəziyyəti aradan qaldırmaq və ya minimuma endirmək üçün bir rəhbər rolunu oynayan etik qərar vermə prinsiplərini şərh edin.

Sosial işçilərin üzləşdiyi çıxılmaz vəziyyəti aradan qaldırmaq və ya minimuma endirmək üçün bir rəhbər rolunu oynayan etik qərar vermə prinsipləri aşağıdakılardır (Özateş, 2010): •Etik qərarlar, insan xoşbəxtliyini artırmaq və ehtiyaclarını ödəmək kimi məsələlər də daxil olmaqla insanın rifahı ilə bağlıdır. İnsan ehtiyacları zamana və cəmiyyətlərin mədəni quruluşlarına görə fərqlənə bilər. Ehtiyaclar universal olsa da, ehtiyacların necə qarşılanacağı yerdən, zamandan və vəziyyətdən asılı olaraq dəyişə bilər. •Etik qərarlar sosial işçilərdən peşə müdaxiləsi ilə əlaqədar müvafiq tədbirlər görmələrini tələb edir. Sosial işçi qocalar evində qalmaq istəməyən yaşlı bir müraciətçinin istəkləri üçün bir plan quracaqsa, əvvəlcə müraciətçinin evdə qalması üçün

müvafiq qayğı şərtlərini təmin etmək məqsədilə ailəsi, qonşuları və peşə mütəxəssisləri müzakirə apararaq bir plan hazırlamalıdır. •Özəl hallarla bağlı etik qərarlar müraciətçilərin məsuliyyət dairəsini və onların xüsusi münasibətlərini əhatə edən şərtləri nəzərdən keçirməyi tələb edir. Ana ilə qızı arasındakı münasibət bəzi hallarda həyati ola bilər. Hər ailənin inancları və dəyərləri fərqli ola bildiyindən qərar qəbul edərkən ailə üzvləri arasındakı əlaqə nəzərə alınmalıdır. •Etik qərarlar əvvəlki və gələcək qərarlarla uyğun olmalıdır. Vəziyyətlər əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənmədiyi təqdirdə sosial işçilərin oxşar problemləri olan müraciətçilər üçün oxşar qərarlar qəbul etmələri gözlənilir. •Sosial işçilər tərəfindən verilən etik qərarların yoxlanılması vacibdir. Qərarlar qəbul edərkən, sosial işçilər müraciətçilərin nə etmək istədiklərini özləri qərar vermək hüququna malik olduqlarını qəbul edirlər. Bu vəziyyətdə prinsip müraciətçinin öz taleyini təyin etməsidir.

70. Sosial işçilərin etik standartlara əsaslanan vəzifələrini qruplaşdırın və praktiki nümunə üzərindən izah edin.

Sosial işçilərin etik standartlara əsaslanan vəzifələri bunlardır: •Hər bir insanın bənzərsiz bir dəyəri var və bu dəyər hörmət tələb edir. •Hər bir insanın başqalarının hüquqlarını pozmamaq şərtilə öz inkişafına və cəmiyyətin inkişafına töhfə vermək məsuliyyətinə sahibdir. •Hər bir cəmiyyət, idarəetmə formasından asılı olmayaraq, bütün üzvlərinin mənafeyi naminə fəaliyyət göstərməlidir; üzvlərinin özlərini yaxşılaşdırmaları üçün lazımi şərait və imkanları təmin etməlidir. •Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Bəyannaməsində və bu bəyannamədən irəli gələn digər beynəlxalq sənədlərdə ifadə olunan fərdlərin və qrupların təməl insan hüquqlarına hörmət edilməlidir. •Sosial işçilərin özlərinin köməyinə və məsləhətinə ehtiyacı olan hər kəsə (cinsi, yaşı, əlilliyi, rəngi, irqi, sosial təbəqəsi, dili, dini, siyasi fikri və cinsi oriyentasiyasından asılı olmayaraq) mümkün olan ən yaxşı xidməti təqdim edir. •Sosial işçilər, peşə münasibətlərində, qərar və hərəkətlərində sosial ədalətsizliklə mübarizə aparırlar. •Sosial işçilər obyektiv olmaq, peşə bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirmək və tətbiq etdikləri sahələrdə bacarıqlı olmaq məsuliyyətinə malikdirlər. •Sosial işçilər gizlilik, məxfilik / özəl həyatın qorunması və peşə işlərində əldə etdikləri məlumatların məsuliyyətli istifadəsi prinsiplərinə riayət edirlər. Bu prinsiplərlə ölkə qanunvericiliyi arasında ziddiyyət yaranarsa belə, məxfilik prinsipinə sadiq qalır. •Sosial işçilər müraciətçilərlə birlikdə işləyir və ən yüksək səviyyədə iştirak etmək üçün onları dəstəkləyir. Müraciətçilərinə işlərinin faydaları və mümkün riskləri barədə məlumat verir. Müraciətçilərinin faydasını ilk növbədə işlərində nəzərə alır; bununla birlikdə, üçüncü şəxsləri görməzdən gəlmir. •Sosial işçilər müraciətçilərindən, nəticələri onların həyatlarına təsir göstərə biləcək hərəkətlərin müəyyənləşdirilməsində özləri ilə işbirliyinə girmələrini və məsuliyyət götürmələrini gözləyirlər. Qanuni məcburetmə lazım ola biləcəyi

hallarda, bir tərəfin probleminin həllinin əlaqədar başqalarının ziyanına gətirib çıxaracağı təqdirdə, tərəflərin açıqlamaları diqqətlə dəyərləndirilməlidir. Bununla birlikdə, sosial işçilərin qanuni məcburetmənin istifadəsini minimuma endirməsi gözlənilir. •Sosial işçilər terrorizmə, işgəncə və ya buna bənzər vasitələrə əl atan şəxsləri, qrupları, siyasi hakimiyyəti və ya digər güc orqanlarını birbaşa və ya dolayı yolla dəstəkləmir və ya biganə qalmırlar. •Sosial işçilər Sosial İşçilər Dərnəyi tərəfindən hazırlanmış Sosial İş Peşəsinin Etik Əsaslarını və Məsuliyyətlərini qəbul edir və etik standarta əsaslanaraq qərarlar qəbul edirlər.

71. Qadınların rifahı üçün çalışan sosial işçilərin rollarını izah edin.

Qadınların rifahı üçün çalışan sosial işçilərin rolları aşağıdakılardır: 1. Hadisə aşkarlayan: Sosial işçi, hüquqları pozulmuş və ya məişət zorakılığı ilə üzləşən qadınları və ya qadın qruplarını müəyyən etməyə çalışır. 2. Vasitəçi: Sosial işçi müraciət edən qadınlara cəmiyyətdə mövcud olan qadın sığınacaqları, icma mərkəzləri, müvafiq qurum və təşkilatlardan faydalanmalarına kömək edir. 3. Vəkillik: Sosial işçi, qadın hüquqları ilə bağlı şikayətləri aradan qaldırmaq üçün makro səviyyədə sosial iş tətbiqetmələri daxilində qanunlarda və siyasətlərdə dəyişiklik edilməsi kimi vəkillik fəaliyyətlərini həyata keçirir. 4. Dəyərləndirici: Qadın hüquqları və pozuntuları barədə məlumat toplamağa, onları qiymətləndirməyə, alternativlər və prioritetləri irəli sürməyə və qərar qəbul etməyə çalışır. 5. Səfərbəredici: Sosial işçi mövcud qrupları, mənbələri, təşkilatları, strukturları birləşdirmək, onlara enerji vermək və ya yeni birləşmələr yaratmaq üçün çalışır. 6. Öyrədici: Sosial işçi qurban olan qadınlara bacarıqların verilməsində rol oynayır. Qadının əsas hüquqlarını, qadın hüquqları pozuntularının nə olduğunu öyrətmək və qadınların cəmiyyətdəki iştirakını təmin etməkdə məsuldur. 7. Davranış dəyişdiricisi: Sosial işçi qadınların davranış qaydalarını, vərdişlərini və qavrayışlarını dəyişdirməyi hədəfləyir. 8. Məsləhətçi: Sosial işçi, digər peşələrdən olan insanlar və qurumlarla məsləhətləşmələr apararaq qadınların qarşılaşdıqları problemləri həll etmək üçün çalışır. 9. Planlaşdırıcı: Sosial işçi, qadınların sosial xidmət ehtiyaclarını ödəmək üçün dövlət qurumları və təşkilatları və peşə qrupları ilə əlaqə yaradaraq planlar qurur. 10. Tədqiqatçı: Sosial işçi, qadın hüquqları ilə bağlı məlumatların toplanmasından, bu məlumatların təsnif edilməsindən, analiz edilməsindən və nəticələrinin dərc edilməsindən məsuldur. 11. Menecer: Qadınlarla bağlı bir iş, proqram, xidmət bölməsini idarə etmək vəzifəsini yerinə yetirir. 12. Klinik xidmət təminatçısı: Risk altında olan və qadın hüquqları baxımından laqeyd qalan və istismara məruz qalan qadınlara dəstək vermək üçün fəaliyyət göstərir

72. İcma mərkəzlərində təklif olunan xidmətlərdən bəhs edin.

cma mərkəzləri Qadınlara sosial xidmət tətbiqetmələrinin həyata keçirildiyi sosial xidmət mərkəzlərindən biri də icma mərkəzləridir. İcma Mərkəzləri, daxili miqrasiyadan təsirlənən, şəhərə yaxın olan, mənbələrdən istifadə edə bilməyən və məhrum olan uşaqlara, gənclərə, qadınlara, kişilərə, yaşlılara və əlillərə gender bərabərliyi daxilində qoruyucu, önləyici, təhsil və inkişaf etdirici xidmətlər göstərməyi, İcma Mərkəzlərindəki bərabər fürsətlərdən yararlanmanı, bütün sahələrdə bərabər və ədalətli iştirakı, qadınların fərdi olaraq gücləndirilməsini və təbii artıma töhfə verilməsini hədəfləyir. İcma mərkəzlərində aşağıdakı istiqamətlərdə xidmətlər təklif olunur: maarifləndirmə, vəkillik və gücləndirmə, hüquqi, sosial məsləhət və məlumat, psixo-sosial dəstək, kiçik dolanışıq proqramları, mədəni, sosial və istirahət fəaliyyəti, qeyri-rəsmi təhsil və bacarıqların inkişafı. Xüsusilə qadınların bilik, bacarıq, təhsil və təşəbbüs gücü kimi xüsusiyyətlərini artırmaq ortaya çıxa biləcək bir çox problemin qarşısını almaq deməkdir. Qadının ictimai cinsiyyətinə görə ön plana çıxan, qadınların ana və həyat yoldaşı rollarında qarşılaşdıqları problemləri həll etmək və qadınların əvvəlcə ana və həyat yoldaşı kimi sağlam münasibətlər qura bilməsi məqsədi ilə; Ana - Uşaq Təhsili Proqramı (MOCEP), ər-arvad problemlərinin həlli təhsili, qrup çalışmaları və fərdi işlər aparılır. Ailə münasibətlərini ana və həyat yoldaşı rollarına uyğun olaraq tənzimləmək üçün bacarıq qazanan və qabiliyyəti artan qadınlar, fərdi və qadın kimliyini gücləndirmək üçün müxtəlif seminar, konfrans, müsahibə və təlim görüşlərindən faydalanırlar. Əlavə olaraq, ənənəvi quruluşda sıx görülən ev qazancının şəxsiyyət olaraq qəbul edildiyi üçün qadınların əl əməyi ilə gəlir əldə etmələri və bir peşə sahibi olması üçün dəstəkləyici işlər aparılır. Bütün bu araşdırmalar nəticəsində qadın; qadının özünü ifadə etməsi, problemlərini tanıması və paylaşması, problemlərinə həll yolları, istehsal etmə qabiliyyətini artırması və bununla da ailədə və cəmiyyətdə qəbul olunma və hörmət qazanaraq qadınların statusunu artırması təmin edilir. Bu cür mədəni və ictimai fəaliyyətlərdən başqa, şiddət qadınların qarşılaşdıqları ən əsas problemlərdən biridir. Şiddət: Bu, fiziki, cinsi, psixoloji, iqtisadi zərər və ya əzabla nəticələnən və ya nəticələnə biləcək hərəkətlər, o cümlədən təhdid və zülm və ya azadlığa təsadüfən maneə törətmək; dövlət və ya özəl sahə, hər hansı bir şifahi və ya iqtisadi münasibət və davranışa aiddir. Ümumiyyətlə daha çox şiddətə məruz qalan qrup uşaqlar, qadınlar və qocalardır. Digər tərəfdən şiddət, qadınlara qarşı zorakılıq, qadın olduqları üçün və ya cinsiyyət əsaslı ayrıseçkiliyə səbəb olan və qadınların insan haqlarını pozan və şiddət olaraq təyin olunan hər cür hərəkət və davranışa aiddir.

73.Fəlakət anlayışının mahiyyətini açıqlayın. Fəlakət zamanı və fəlakətdən sonra həyata keçirilən sosial iş tətbiqlərini xarakterizə edin.

Fəlakət,cəmiyyətin bütün və ya müəyyən təbəqələri üçün fiziki, iqtisadi və sosial itkilərə səbəb olan, normal həyatı və insan fəaliyyətini dayandıran və ya məhdudlaşdıran təbii, texnoloji və ya

insandan qaynaqlanan hadisələrdir. qləri 1. Fəlakətdən zərər çəkmiş insanların yerləşməsi və onların əsas ehtiyaclarını ödəmək, 2. Uşaqlar, qocalar və əlillər kimi xüsusi ehtiyac qrupları təcili olaraq qorunmalı, onlara qayğı göstərilməli və ailələrə bu istiqamətdə kömək edilməlidir. 3. Yardımların uyğun şəraitdə saxlanması və nizamlı olaraq paylanması, 4. fəlakət səbəbi ilə xalqın şokunu aradan qaldırmaq üçün təşəbbüslər göstərmək və bu məqsədlə müxtəlif proqramlar həyata keçirmək, 5. fəlakətlər nəticəsində yaranan maddi itkiləri kompensasiya etmək və əsas ehtiyacları ödəmək, habelə resurs sistemləri ilə müraciətçi qrupları arasında əlaqələr yaratmaq və çoxlu səviyyədə xidmətləri koordinasiya etmək.

74.Maddə asılılığı və onun yaranmasına səbəb olan amilləri təhlil edin.

Maddə asılılığı: Fiziki, zehni və sosial problemlərə səbəb olan maddələrdən istifadə etmək istəklərini dayandıra bilməməyi ifadə edən bir anlayışdır. Maddə asılılığının yaranmasına səbəb olan amillər Maddə asılılığı yalnız insanın fərdi xüsusiyyətlərindən irəli gələn problem olmaqdansa, bir çox problemin birləşməsindən yarana biləcək bir problemdir. Maddə asılılığının yaranmasına səbəb olan amillər qısaca aşağıdakılardır: 1. Bioloji meyl, 2. Şəxsi xüsusiyyətləri, 3. Stress, 4. Zehni xəstəliklərlə mübarizə bacarıqlarının olmaması, 5. Müəyyən bir bölgədə maddə istifadəsinin gizli və ya açıq şəkildə təsdiqlənməsi, 6. Həmyaşıd qrupu və mədəniyyətinin təsiri, 7. Aşağı sosial-iqtisadi səviyyə, 8. Maddəyə çatmanın yüksək olması. 9. Ailə faktorları (Polat, 2014).

75.Maddə asılılığının müalicəsi üçün çalışan sosial işçinin rol və funksiyalarını açıqlayın. Maddə asılılığı probleminin beş fərqli perspektiv modellərini şərh edin.

Maddə asılılığı müalicəsi üçün çalışan sosial işçinin rol və funksiyalarını qısaca aşağıdakı kimi sadalaya bilərik: a. Müstəqil və ailəsinin bütün mənbələrdən faydalana bilməsi üçün müdafiə etmək və əlaqələr qurmaq, b. Asılı və ailəsi adından cəmiyyət, qurum və təşkilatlarla əməkdaşlıq edərək müalicəni asanlaşdırmaq, vasitəçi olmaq, c. Asılılığı olan şəxsi, ailəni və cəmiyyəti asılılıq sahəsində müsbət dəyişikliklərə səbəb olmaq üçün səfərbər etmək, d. Asılı şəxs və ailəsinin məlumatlılığını artırmaq üçün təlimlər vermək və rəsmi qrup və təşkilatların təlim verməsini təmin etmək (Terzioğlu, 2013). Maddə asılılığı probleminin yuxarıda ətraflı müzakirə edildiyi beş fərqli perspektiv vardır: 1. Mənəvi modeli: Bu modeldə maddə istifadəçisi həm maddə asılılığı probleminin ortaya çıxmasından, həm də həllindən məsuliyyət daşıyır.